

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

www.iranlib.ir

وقف سرمایه‌ای ماندگار

پایه حقوقی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وقف سرمایه ای ماندگار

نویسنده:

جواد ملایی پورقرجه داغی

ناشر چاپی:

مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۱	وقف سرمایه ای ماندگار
۱۱	مشخصات کتاب
۱۱	اشاره
۱۳	دیباچه
۱۵	پیش گفتار
۱۷	فصل اول: کلیات
۱۷	۱. اهمیت موضوع
۱۷	۲. تعریف موضوع
۱۷	الف) واژه شناسی وقف
۱۸	ب) اصطلاح شناسی وقف
۲۰	۳. پیشینه پژوهش
۲۳	۴. پرسش های پژوهش
۲۴	۵. هدف های پژوهش
۲۴	۶. کاربرد پژوهش در رسانه
۲۶	فصل دوم: پیشینه وقف در جهان
۲۶	۱. وقف در دوره باستان
۲۷	۲. وقف در ادیان آسمانی
۲۷	اشاره
۲۷	الف) زرتشت
۲۸	ب) یهود
۲۸	ج) مسیحیت
۲۸	د) اسلام
۳۱	۳. وقف در ایران

۳۱	الف) از صدر اسلام تا صفویه
۳۲	ب) دوره صفویه
۳۴	ج) دوره افشاریه
۳۴	د) از فروپاشی افشاریه تا مشروطیت
۳۵	ه) از مشروطیت تا پیروزی انقلاب اسلامی
۳۶	و) پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۳۶	اشاره
۳۶	یک - اصلاحات قانونی اوقاف
۳۷	دو - تغییر در ساختار اداری سازمان اوقاف
۳۸	سه - برخی وظایف سازمان اوقاف
۴۰	چهار - فعالیت های سازمان اوقاف پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۴۱	۴. وقف در دیگر کشورهای جهان
۴۳	فصل سوم: جایگاه وقف در اسلام
۴۳	اشاره
۴۳	۱. وقف از شعایر الهی
۴۴	۲. تأکید خداوند به انفاق و کارهای نیک
۴۴	۳. جاودانگی و صدقه جاریه
۴۵	۴. خدمت به خلق
۴۷	فصل چهارم: آثار و دستاوردهای وقف
۴۷	اشاره
۴۷	۱. آثار فردی
۴۷	الف) خشنودی خدا
۴۸	ب) تزکیه نفس و برخورداری از زندگی پاکیزه
۴۹	ج) ذخیره پاداش اخروی و تداوم آن
۵۱	د) برکت مادی
۵۲	ه) عاقبت به خیری

۵۳ (و) تقویت روحیه خدمت به مردم
۵۳ (ز) برخورداری از دعای خیر دیگران
۵۴ (ح) برخورداری از نام نیک و جاوید
۵۵ ۲. آثار اجتماعی
۵۵ اشاره
۵۵ الف) افزایش گرایش جامعه به ارزش های معنوی و اخلاقی
۵۸ ب) تقویت حکومت اسلامی
۵۸ ج) پیشرفت فرهنگی
۶۱ د) گسترش عدالت اجتماعی
۶۱ ه) استقلال و شکوفایی اقتصادی
۶۳ (و) فقرزدایی
۶۵ فصل پنجم: احکام وقف
۶۵ اشاره
۶۶ ۱. حکم شرعی
۶۶ ۲. انواع وقف و موارد مصرف موقوفه ها
۶۷ ۳. شرایط درستی وقف
۶۷ ۴. نگه داری از موقوفه
۶۹ فصل ششم: اسوه های وقف
۶۹ اشاره
۶۹ ۱. آشنایی با سیره معصومان علیهم السلام در وقف
۶۹ اشاره
۶۹ الف) حضرت محمد صلی الله علیه و آله
۷۱ ب) امام علی علیه السلام
۷۱ اشاره
۷۱ یک - تعداد فراوان موقوفه ها
۷۲ دو- وقف نامه ها

- ج) حضرت فاطمه زهرا علیها السلام ۷۶
- د) دیگر امامان علیهم السلام ۷۷
۲. آشنایی با برخی واقفان بزرگ ایران ۷۸
- اشاره ۷۸
- الف) خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی ۷۸
- ب) حاج شفیع ابریشمی زنجانی ۸۱
- ج) حاج محمد تقی انفاق تهرانی ۸۲
- د) سردار فیروزکوهی ۸۴
- ه) سردار امام قلی خان و پدرش، الله وردی خان ۸۶
- و) حاج محمد نمازی ۸۹
- ز) حسین علی البرز ۹۰
- ح) گوهرشاد خانم ۹۳
- ط) عبدالله رضوی ۹۵
۳. آشنایی با سیره عالمان بزرگ دین درباره وقف ۹۷
- فصل هفتم: آسیب شناسی وقف ۹۹
- اشاره ۹۹
۱. داشتن ذهنیت درست از وقف ۱۰۰
- اشاره ۱۰۰
- الف) هدر رفتن دارایی ها: ۱۰۰
- ب) غصب شدن موقوفه ها: ۱۰۰
- ج) فقر واقف: ۱۰۱
۲. غصب موقوفه ها ۱۰۱
۳. حوادث طبیعی ۱۰۲
۴. کم رنگ شدن باورهای دینی در جامعه ۱۰۳
۵. رسیدگی نکردن به وضع موقوفه ها ۱۰۳
۶. ناقص بودن اسناد و مدارک ۱۰۳

۱۰۴	۷. آگاهی نداشتن از شرایط و احکام وقف
۱۰۴	۸. از میان رفتن اسناد موقوفه ها در گذر زمان
۱۰۵	۹. سهل انگاری یا کم کاری متولیان
۱۰۵	۱۰. سوءاستفاده برخی دولت ها از موقوفه ها
۱۰۷	۱۱. اجرای قانون های مخالف با وقف نامه ها
۱۰۷	۱۲. تناسب نداشتن جایگاه برخی موقوفه ها با ساختار شهری
۱۰۸	۱۳. بی توجهی برخی شهرداری ها به جایگاه موقوفه ها
۱۰۸	۱۴. رفتار نامناسب برخی مسئولان اداره ها و سازمان اوقاف با مردم
۱۰۹	فصل هشتم: راهکارهای گسترش فرهنگ وقف
۱۰۹	اشاره
۱۱۰	۱. تبلیغات درست و پیوسته
۱۱۱	۲. افزایش بهره وری موقوفه ها
۱۱۳	۳. حمایت قانونی از اوقاف و واقفان
۱۱۵	۴. هدایت و جهت دهی واقفان
۱۱۶	۵. تقویت وقف های گروهی و مردمی
۱۱۷	فصل نهم: همراه با برنامه سازان
۱۱۷	برنامه ریزی کلان رسانه
۱۱۷	نقد و ارزیابی برنامه ها
۱۱۸	راهکارهای پرداختن به موضوع
۱۱۸	۱. پیشنهادهای برنامه ای
۱۱۹	۲. موضوع های برنامه سازی
۱۲۱	۳. ماجراهای فرعی در دل داستان اصلی
۱۲۲	۴. گفت وگوها و رفتارهای در حال ایفای نقش
۱۲۳	۵. طراحی صحنه (موقعیت و فضای داستان) و نمادها
۱۲۳	۶. تهیه نماآهنگ وقف
۱۲۴	پرسش های مسابقه ای

- ۱۲۶ پرسش های مردمی
- ۱۲۶ پرسش های کارشناسی
- ۱۲۷ پیام مجری
- ۱۳۰ زیرنویس
- ۱۳۱ حکایت های کوتاه
- ۱۳۱ حکایت میرزا نظام طبیب
- ۱۳۲ حکایت باغ موقوفه فقیران اهل صُفه
- ۱۳۴ کتاب نامه
- ۱۳۷ درباره مرکز

وقف سرمایه ای ماندگار

مشخصات کتاب

وقف سرمایه ای ماندگار

کد: ۹۸۹

نویسنده: جواد ملایی پور

ناشر و تهیه کننده: مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

لیتوگرافی: سروش مهر

چاپ: برهان

نوبت چاپ: اول / ۱۳۸۴

شمارگان: ۱۵۵۰

بهاء: ۶۰۰ تومان

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

نشانی: قم، بلوار امین، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

پست الکترونیکی: Email: IRC@IRIB.COM

تلفن: ۲۹۳۵۸۰۳ و ۲۹۱۰۶۰۲ نمابر: ۲۹۳۳۸۹۲

شابک: ISBN: ۹۶۴-۷۸۰۸-۸۲-۸\۹۶۴-۷۸۰۸-۸۲-۸

ص: ۱

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم

وقف سرمايه اي ماندگار

جواد ملايي پور

ص: ۲

خداوند سبحان در آیه های متعددی، مؤمنان را به پرداختن صدقه و انفاق مال تشویق و ترغیب می کند تا از این راه بتوانند سعادت آخرت خویش را فراهم کنند. صدقات در اسلام یا واجب. یا مستحب. یکی از مطلوب ترین صدقات، وقف است که در مقایسه با دیگر صدقات از ویژگی جاریه بودن و استمرار داشتن پاداش برای وقف کننده برخوردار است.

بنا بر آموزه های قرآنی و سیره اهل بیت علیهم السلام، صدقات از جمله وقف. توشه آخرت را فزونی می بخشد و خشنودی خداوند را در پی دارد. با وقف، مشکل مالی نیازمندان برطرف می شود.

در گذشته های نه چندان دور، نیکوکاران بسیاری به این سنت نیک پای بند بوده و موقوفات قابل توجهی از خود به جای گذاشته اند. امروزه این سنت نیکوی الهی فراموش شده است. اکنون کمتر کسی را می توان یافت که بخواهد بخشی از اموال خود را برای برطرف کردن نیاز افراد نیازمند اختصاص دهد تا از آثار معنوی وقف مانند: خشنودی خداوند، برکت در مال، عاقبت به خیری، برخورداری از دعای خیر دیگران و جاوید ماندن نام بهره مند شود. این در حالی است که وقف، در تحقق عدالت اجتماعی و استقلال، شکوفایی اقتصادی و فقرزدایی از جامعه نقش بسزایی دارد.

کم توجهی به این حسنه الهی می تواند ریشه های گوناگونی داشته باشد. آسیب شناسی وقف برعهده متولیان امور فرهنگی جامعه است تا با شناخت این عوامل و ارایه راهکارهای اصلاحی بار دیگر این فضیلت فراموش شده در جامعه احیا گردد.

پژوهش حاضر، گامی است در جهت آشنا ساختن مخاطبان با موضوع وقف. نویسندگان در این اثر، با بررسی پیشینه وقف در میان ادیان آسمانی پیش از اسلام و فراز و نشیب وقف در دوره اسلامی، عوامل کم توجهی به این سنت ماندگار را کاویده و پس از آن، راهکارهایی برای احیای این صدقه جاریه مطرح کرده است.

با سپاس از نویسنده محترم، جناب آقای جواد ملایی پور، امید است این اثر مورد توجه متولیان اجتماعی و فرهنگی به ویژه اصحاب رسانه قرار گیرد تا با تولید برنامه های مطلوب، بیش از پیش در استمرار بخشیدن به این سنت الهی گام بردارند.

انّه ولیّ التوفیق

اداره کل پژوهش

مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما

ص: ۲

الْمَالُ وَالْبُنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا. (کهف: ۴۶)

مال و پسران، زیور زندگی دنیایند و نیکی‌های ماندگار از نظر پاداش نزد پروردگارت بهتر و از نظر امید [نیز] بهتر است.

میل به جاودانگی و نیکوکاری در سرشت بشر به صورت خدادادی نهفته است. آدمی همواره برای جاودانه زیستن و نیکوکار شدن کوشیده است. یکی از اموری که تا حدودی پاسخ‌گوی این دو خواسته درونی انسان است، یادگاری ماندگار و صدقه‌ای جاوید به نام «وقف» است که در گذشته‌های بسیار دور و در تمدن‌های کهن ریشه دارد.

این آیین نیک و کهن با ظهور اسلام، رونقی دیگر یافت و با اثرپذیری از جهان بینی اسلامی و برخورداری از پشتوانه احکام شرعی به صورتی استوار و جهت‌دار در زمینه‌های مختلف مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به جریان خود ادامه داد. دین مبین اسلام که آخرین و کامل‌ترین دین الهی است، وقف را با عنوان «صدقه جاریه» تأیید و قانون‌مند کرد. امروزه در سراسر دنیا و در همه فرهنگ‌ها، سنت حسنه وقف را پدیده‌ای سودمند

می‌دانند و کم و بیش از موقوفات استفاده می‌کنند. این نوشتار، وقف را از زاویه‌های مختلف بررسی کرده است.

ص: ۴

فصل اول: کلیات

۱. اهمیت موضوع

۱. اهمیت موضوع

تقویت فرهنگ وقف، وظیفه ای اسلامی و ملی است. اگر این فرهنگ زیبا گسترش یابد و واقفان به نیازهای واقعی و ضروری جامعه جهت دهی شوند، بسیاری از مشکلات و نیازهای اجتماعی برطرف می شود.

متأسفانه در پی آسیب هایی که در گذشته بر پیکر موقوفات وارد شده، از رویکرد مردم به وقف کاسته شده است. از این رو، افزایش توجه دوباره مردم به وقف نیازمند پژوهش و تبلیغ و نشر فرهنگ آن از طریق رسانه های گروهی به ویژه صدا و سیماست.

۲. تعریف موضوع

الف) واژه شناسی وقف

وقف در لغت به معنای ایستادن، به حالت ایستاده ماندن و آرام گرفتن، توقف کردن و درنگ کردن آمده است. (۱) در اصطلاح، عبارت است از: «نگه داشتن و حبس کردن اصل و عین ملکی مانند خانه، زمین و... و متوقف کردن آن از هر گونه خرید و فروش، هبه (هدیه)، ارث و... به جز در موارد

ص: ۵

۱- علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، تهران، سازمان لغت نامه دهخدا، ۱۳۴۵، ج ۴۸، ص ۲۳۴.

استثنایی، به گونه ای که خود آن ملک همیشه باقی بماند و منافع آن در راه خدا برابر با نظر واقف به مصرف عموم مردم یا عده ای خاص برسد».

از آنجا که وقف، مصداق صدقه و دربردارنده ویژگی دوام و جاودانگی است، در احادیث و کتاب های فقهی، گاهی از آن با نام «صدقه جاریه» یاد شده است.^(۱)

ب) اصطلاح شناسی وقف

یک - انتفاع: انتفاع در لغت به معنای سود بردن و منفعت یافتن آمده است.^(۲) انتفاع در اصطلاح، حقی است که به موجب آن می توان از ملک دیگری استفاده کرد، ولی نمی توان آن را به شخص دیگر (غیر از مالک؛ نفر سوم) انتقال داد. انتفاع، از نوع منفعت غیرمادی است، با این تفاوت که در مورد منفعت، تملیک (انتقال ملک) صورت می گیرد، ولی در مورد انتفاع، تملیک صورت نمی گیرد؛^(۳) یعنی صاحب حق انتفاع، تنها حق بهره برداری دارد، نه حق واگذاری به غیر.

در موقوفاتی مانند مسجدها و مدرسه ها، بهره مندان از موقوفه، تنها مالک انتفاع موقوفه می شوند، نه مالک منفعت آن.^(۴) منظور از منفعت در وقف، سود و نفع مال یا ملک است؛ چه مادی باشد، مانند شیر گوسفند و چه غیرمادی

ص: ۶

۱- همان؛ شهید ثانی، شرح اللمعه، قم، چاپ و نشر اسماعیلیان، ۱۳۷۵، چ ۳، ج ۱، ص ۳۹۸.

۲- محمد بندر ریگی، فرهنگ جدید عربی - فارسی، قم، انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴، چ ۱۱، ص ۶۰۰.

۳- عبدالرضا امیر شیبانی، سیمای وقف در خراسان، مشهد، نشر سگال، ۱۳۸۰، چ ۱، صص ۱۴۸ و ۱۴۹.

۴- شیخ مرتضی انصاری، کتاب المکاسب، قم، نشر مجمع الفکر الاسلامی، ۱۳۸۰، چ ۲، ج ۴، ص ۵۴.

باشد، مانند بهره ای که مستأجر از خانه می برد. در منفعت، واگذاری و انتقال ملکیت جایز است.

دو - رقبه: زمین و ملک که به کسی واگذار شود که تا وقتی زنده است از آن بهره مند شود. از زمان صفویه به بعد، «رقبه» در زبان فارسی به معنای چند دهه واقع در یک بلوک یا ناحیه و به ویژه، ده هایی که همگی تشکیل یک واحد از املاک موقوفه را می دهند، به کار رفته است. (۱)

رقبه در وقف، عبارت است از واحد ملک غیر منقولی که هر موقوفه یا مکان مذهبی ممکن است یک یا چند مورد از آن را دارا باشد. مغازه ها و مکان های تجاری مسجدها جزو رقبه هاست و اداره آنها به عهده سازمان اوقاف است. بنابراین، هر فرد و واحدی از املاک متعلق به موقوفه، «رقبه» نام دارد.

سه - متولی: کسی است که واقف در وقف نامه یا ضمن تشکیل وقف، با ذکر نام یا ویژگی های معینی، او را برای اداره عین موقوفه در هر عصر و زمانی موافق با نظر واقف تعیین می کند. (۲)

چهار - موقوف علیه: بهره مند از موقوفه؛ کسی که منافع موقوفه به او اختصاص یافته است و حق انتفاع از مال یا ملک وقفی را دارد. (۳) موقوف علیه ممکن است شخص یا اشخاص حقیقی باشد، مانند: وقف باغی به نفع اهالی

ص: ۷

۱- سیمای وقف در خراسان، ص ۱۹۰.

۲- علی اکبر شهابی، تاریخچه وقف در اسلام، تهران، چاپ خانه دانشگاه تهران، ۱۳۴۳، چ ۱، ص ۳.

۳- سیمای وقف در خراسان، ص ۲۵۰.

فلان روستا. همچنین ممکن است شخص یا اشخاص حقوقی باشد، مانند: وقف زمینی برای فلان دانشگاه.

پنج - واقف: وقف کننده؛ کسی که بخشی از اموال و املاکش را در راه خدا، با قصد نزدیکی به خدا و برای رضای الهی وقف می کند تا دیگران، موافق با خواست او از آن موقوفه بهره مند شوند.

۳. پیشینه پژوهش

به طور کلی، در بیشتر کتاب هایی که درباره وقف نگاشته شده، تنها احکام فقهی وقف، برخی احادیث و شماری از وقف نامه های معصومان علیهم السلام آمده است. این کتاب ها در کنار دیگر کتاب های فقهی و حدیثی، از همان قرن های نخستین اسلام تاکنون وجود داشته و مورد استفاده بوده اند.

در نیم قرن اخیر، برخی پژوهشگران از زاویه های دیگری به وقف نگریسته و افزون بر بیان احادیث و احکام فقهی مربوط به آن، با بررسی نقش ها، فایده ها و پی آمدهای عبادی، مذهبی، معنوی، روانی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی وقف، آثار ارزشمندی در این زمینه ها پدید آورده اند. با این حال، کمبود این گونه پژوهش ها، تلاش های دیگری می طلبد تا کاربرد وقف آن گونه که شایسته است، جلوه گر شود. برخی موضوع های مربوط به وقف که به طور کامل بررسی نشده اند، مانند آسیب شناسی اوقاف، احیای اوقاف و جهت دهی اوقاف نیز نیازمند پژوهش های مستقل دیگری است.

تاکنون نزدیک به ۲۸۲ عنوان کتاب، ۲۲۲ عنوان مقاله، ۳۱ پایان نامه و ۱۱۷

ص: ۸

وقف نامه در زمینه وقف شمارش شده است.^(۱) به طور خلاصه، در مورد کتاب شناسی وقف، پژوهش های موجود از جهت موضوع، به ترتیب شکل گیری تاریخی و رفع نیازها به بخش های گوناگون تقسیم می شوند:

الف) منابع حدیثی: برخی کتاب های جامع حدیثی که احادیث مربوط به وقف در آنها جمع آوری شده است؛ عبارتند از: استبصار و تهذیب الاحکام از شیخ طوسی رحمه الله، من لا یحضره الفقیه از شیخ صدوق رحمه الله و وسائل الشیعه از شیخ حر عاملی رحمه الله.

باید دانست بسیاری از احادیث مربوط به وقف و برخی وقف نامه های ائمه اطهار علیهم السلام نیز به طور متمرکز در این کتاب ها آمده است، هر چند برخی از این احادیث به طور پراکنده در کتاب های حدیثی دیگر نیز هست.

ب) منابع فقهی: وقف همواره به عنوان یکی از بحث های فقهی، در کتاب های فقهی علمای دین مورد توجه بوده است. برخی از این کتاب های فقهی عبارتند از: کتاب الشرایع از محقق حلی رحمه الله؛ جواهر الکلام نوشته شیخ محمد حسن نجفی رحمه الله؛ شرح لمعه از شهید ثانی رحمه الله؛ کتاب المکاسب به قلم شیخ انصاری رحمه الله؛ تحریر الوسیله نوشته امام خمینی رحمه الله رساله الوقف از محمد ابراهیم رشتی. وی در این نوشته، تقریرهای بحث استادش، شیخ مرتضی انصاری رحمه الله را نگاشته است. نسخه خطی این کتاب، در کتاب خانه عمومی آیت الله مرعشی نجفی رحمه الله در قم نگه داری می شود

ص: ۹

۱- محمد حسن بکایی، کتاب شناسی وقف، قم، نشر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۷، چ ۱، مقدمه.

ج) منابع تاریخی: تاریخ نویسان در لابه لای مطالب تاریخی به بیان موضوع هایی مانند: تشکیلات سازمان اوقاف، چگونگی رسیدگی به آن در هر دوره، آوردن متن وقف نامه های تاریخی و ارزشمند و ثبت رخدادهایی در مورد موقوفات نیز پرداخته اند. البته منابع تاریخی در این زمینه چند گونه اند: منابع تاریخ نویسان ایرانی، مانند: کتاب تاریخچه وقف در اسلام از علی اکبر شهابی و نیز سفرنامه های اروپاییانی که به ایران سفر کرده اند یا جهانگردان مسلمانی که سفرنامه نوشته اند، مانند: سفرنامه ابن بطوطه.

د) منابع حقوقی: در زمینه وقف از دیدگاه حقوق و قوانین نیز کتاب هایی نگاشته شده است.

ه) اسناد: مراکز اسناد و گنجینه های نسخ خطی در سراسر کشور، اسناد بسیاری را از جمله وقف نامه ها و فرمان های مربوط به موقوفات نگه داری می کنند که برای بررسی تاریخی وقف، اهمیت فراوانی دارند.

و) منابع پراکنده: پژوهش های دیگری شامل کتاب ها، مقاله ها، پایان نامه ها و مجله هایی مانند: مجله «وقف، میراث جاویدان» در این زمینه وجود دارد.

برخی پایان نامه ها در موضوع وقف به قرار زیر است:

یک - «بیع وقف» (عربی)، سید محمدعلی ایازی، پایان نامه تحصیلی (رساله معادل دکترا)، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶.

دو - «وقف در فقه اسلام و حقوق مدنی ایران»، محمدعلی نواب، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران،

سه - «بیع وقف از نظر اسلام»، سهراب بهرامی سعادت، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۶۳.

بنابراین، موضوع وقف از نظر حدیثی، فقهی، حقوقی و تاریخی بررسی شده است، ولی در دیگر جنبه ها، پژوهش های جامع علمی صورت نگرفته است. از این رو، به پژوهش های بسیاری در زمینه وقف با این موضوع ها نیاز داریم: وقف و توسعه؛ وقف و نیازهای روز؛ وقف و اقتصاد؛ وقف و گسترش ایران گردی؛ وقف و آموزش و پرورش؛ وقف در کشورهای صنعتی؛ وقف و هنر؛ وقف و فرهنگ؛ وقف و تأمین اجتماعی؛ آسیب شناسی اوقاف؛ احیای اوقاف؛ جهت دهی اوقاف، فایده های دنیوی و اخروی اوقاف و

۴. پرسش های پژوهش

الف) آیا وقف در تاریخ و تمدن بشری ریشه داشته یا از آموزه های اسلامی است؟

ب) وقف در آیین اسلام و سیره معصومان علیهم السلام چه جایگاهی دارد؟

ج) رهاورد وقف برای واقف و جامعه چیست؟

د) چگونه می توان وقف نامه ها را متناسب با نیازهای هر زمان تنظیم کرد؟

ه) - چرا در قرن های اخیر به سنت حسنه وقف بی مهری شده و این موضوع کم اهمیت جلوه کرده است؟

و) چه آفت ها و آسیب هایی در طول تاریخ بر پیکر وقف وارد شده است؟

ز) برای گسترش فرهنگ وقف و در نتیجه، افزایش موقوفات و

درآمدهای آنها چه باید کرد؟

ح) راه های احیای فرهنگ وقف در جامعه کدامند؟

ط) بهره برداری بهینه از موقوفات چگونه ممکن است؟

۵. هدف های پژوهش

الف) کاربرد در برنامه های صدا و سیما (به ویژه در هفته وقف)؛

ب) تبلیغ و نشر فرهنگ وقف در جامعه و یادآوری فایده های فراوان فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی وقف؛

ج) یادآوری ضرورت برداشتن موانع وقف و پیش گیری از آسیب های احتمالی آن و شناسایی آسیب های پیش رو و معرفی راهکارهای اصلاحی به مردم و مسئولان؛

د) تشویق سرمایه داران به سنت حسنه وقف.

۶. کاربرد پژوهش در رسانه

نشر معارف و احکام اسلامی از جمله وقف، وظیفه و رسالت مهم رسانه ملی؛ یعنی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران به شمار می آید. این رسانه برای ترویج وقف و پاسداشت آن نیازمند منابع علمی، در این راستاست. با توجه به کمبود کتاب های متناسب با کاربری های رسانه ملی و کوشش این رسانه برای دست یابی به این کتاب ها، پژوهش های مناسبی در این راستا لازم است تا برنامه سازان محترم بتوانند در مناسبت های ویژه از آنها استفاده کنند. امید است این پژوهش در برنامه های گوناگون صدا و سیما در هفته وقف (آخرین هفته ماه صفر) کاربرد داشته باشد. برنامه های زیر، با موضوع وقف

پیشنهاد می شود:

الف) برنامه های آموزشی و بیان احکام. شایسته است در این برنامه ها، احکام وقف به گونه ای روشنگرانه بیان شوند تا مردم با احکام شرعی وقف بیشتر آشنا شوند؛

ب) فیلم های کوتاه ویژه هفته وقف؛

ج) بررسی کارشناسانه موضوع وقف با حضور کارشناسان و طرح پرسش ها و پاسخ ها؛

د) میزگردها و گفت و گوهای ویژه خبری به مناسبت هفته وقف؛

ه-) فیلم ها و سریال هایی که در آنها به موضوع وقف پرداخته شود؛

و) ویژه برنامه هایی برای معرفی واقفان بزرگ و موقوفات مهم.

ص: ۱۳

۱. وقف در دوره باستان

وقف، تاریخی به درازای زندگی بشر دارد. از زمانی که انسان‌های اولیه برای رویارویی با آسیب‌های طبیعی، مکان‌های ساده عمومی ساختند، می‌توان گفت بنای نوعی خیرات و صدقات و وقف به شکل ابتدایی نهاده شد. آن‌گاه که فرد یا افرادی در مسیر راهی، سایه بان ساده‌ای را بنا کردند تا خود و دیگران لحظه‌ای زیر آن بیسایند یا پلی برای گذر عمومی یا محلی برای عبادت ساختند یا به جاری ساختن چشمه‌ای برای استفاده عمومی همت گماشتند، ساده‌گونه‌ای از وقف در زندگی اجتماعی انسان پدید آمد. (۱)

وقف در میان اقوام آریایی به ویژه ایرانیان، از دوران باستان رواج داشته

ص: ۱۴

است. آنان به پیروی از آموزه های کیش خویش، به کارهای نیک و آبادانی بناها و دستگیری از درماندگان و بینوایان توجه داشتند و موقوفات و نذرهایی در امور خیریه همچون تأسیس مدرسه ها و بیمارستان ها، نگه داری معبدها، آتشکده ها و صومعه ها برای اسقف ها و کاهنان از خود بر جای گذاشته اند. البته چگونگی وقف در دوره های پیش از اسلام و تعریف ویژگی ها و احکام آن به خوبی معلوم نیست. آنچه روشن است اینکه کارهای نیک گذشتگان، پیش از اسلام، وقف نامیده نمی شد و تنها از برخی جنبه ها به وقف اسلامی شباهت دارد. (۱)

۲. وقف در ادیان آسمانی

اشاره

براساس داستان های تاریخی، در بیشتر ادیان الهی، کارهای نیکی شبیه وقف وجود داشته است. البته آن کارهای نیک وقف گونه در ادیان مختلف، احکام، قوانین و نام های گوناگونی داشته است، ولی با ظهور اسلام چنین کارهای نیکی، وقف نام گرفت و از جامعیت، احکام و اعتبار ویژه ای برخوردار شد. (۲)

الف) زرتشت

وقف در میان زرتشتیان پیش از اسلام، از جمله در ایران باستان رواج داشته است. اکنون نیز زرتشتیان موقوفاتی دارند که برخی از آنها یادگار

ص: ۱۵

۱- تاریخچه وقف در اسلام، ص ۲.

۲- محمد ابراهیم جناتی، مقاله «بررسی وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۸، ش ۲۷، ص ۳۴.

زرتشتیان قدیم است که به پیروی از آیین خویش به کارهای نیک و کمک به نیازمندان همت می گماشتند. چنین کارهای نیکی که از برخی جنبه ها، شبیه وقف اند، در آیین زرتشت وجود داشته اند، ولی آنها را وقف نمی نامیدند. (۱)

ب) یهود

یهودیان نیز به پیروی از آموزه های دینی خود، همواره به وقف توجه کرده و موقوفاتی نیز داشته اند. (۲)

ج) مسیحیت

آن هنگام که مسیحیت به عنوان دین رسمی مطرح شد، برنامه ها و کارهای نیکی شبیه به وقف نیز در این آیین وجود داشت. در انجیل مقدس و رساله حواریون حضرت عیسی مسیح علیه السلام، همچون رساله پولس، مطالبی درباره کارهای نیک شبیه وقف وجود دارد. (۳) ارمنیان پیوسته بر اساس دستوره های آیین خود، فعالیت های خیرخواهانه به ویژه سنت وقف را در نظر داشته اند. (۴)

د) اسلام

دین مبین اسلام، جایگاه شایسته ای برای وقف در نظر گرفت و ارزش

ص: ۱۶

-
- ۱- وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، صص ۱۳ و ۱۴؛ وقف در ایران، صص ۱۷-۲۲؛ تاریخچه وقف در اسلام، ص ۲؛ شیخ صدوقره، من لایحضره الفقیه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ ه. ق، چ ۵، ج ۴، ص ۱۸۵، ح ۲۹.
 - ۲- همان، ص ۱۵۳.
 - ۳- اسدالله لطف عطا، مقاله «نگاهی تازه به وقف در عرصه تحولات جدید»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، ص ۱۳۵.
 - ۴- مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۹ و ۲۰، ص ۱۴۸.

ویژه ای بدان بخشید. این توجه اسلام به وقف، به گسترش فرهنگ وقف، گرایش مسلمانان به آن و افزایش روزافزون شمار موقوفات انجامید. (۱)

یک - معصومان علیهم السلام

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله، حضرت فاطمه زهرا و امامان معصوم علیهم السلام با گفتار و رفتارشان از وقف حمایت کرد. و با بیان اهمیت وقف، اعتبار ویژه ای به آن بخشیده اند. آنان به تناسب توانایی مالی، تشخیص مصحلت، شرایط و موقعیت هایی که داشته اند، موقوفاتی را از خود به یادگار گذارده اند؛ موقوفاتی که از نظر گستردگی و کیفیت در میان موقوفات آن زمان بی مانند بوده است. باغ های هفت گانه، قلعه های متعدد، زمین های پهناور، نخلستان قبا و... از موقوفات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. همچنین مسجدها و صحراهای متعدد، زمین های وسیع، ده ها، باغ ها، کشتزارها، خانه ها، چاه ها و چشمه های بسیار از موقوفات امیرالمؤمنین علی علیه السلام به شمار می روند. امام علی علیه السلام بیشتر آن چاه ها را با دستان مبارک خود حفر و سپس وقف می کرد. (۲)

به گواهی تاریخ، نخستین واقف، در صدر اسلام، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بوده است. (۳) همچنین گستردگی و شمار موقوفات امیرالمؤمنین، امام علی علیه السلام

ص: ۱۷

-
- ۱- محمدتقی سالک، مقاله «سخنی درباره وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ۱۳۷۲، ش ۲، ص ۴۱؛ سیمای وقف در خراسان، ص ۱۱؛ تاریخچه وقف در اسلام، ص ۵.
 - ۲- وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، ص ۲۶.
 - ۳- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۷۰-۹۰.

بیشتر از موقوفات دیگران بوده است.^(۱)

دو - اصحاب

بسیاری از اصحاب پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سپس تابعان، به پیروی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و برای رضای الهی هر کدام به فراخور توانایی مالی خویش، بخشی از اموالشان را در راه خدا وقف کردند. بدین ترتیب، وقف در میان مسلمانان به فرهنگ تبدیل شد و گسترش یافت. از جابر بن عبدالله نقل شده است: «از اصحاب پیامبر کسی نبود که توانایی مالی داشته باشد و چیزی را وقف نکند».^(۲)

سه - دوران بنی امیه

در دوران بنی امیه، شمار موقوفات در مصر و شام و دیگر کشورهای اسلامی افزایش یافت و نخستین دیوان اوقاف به دستور قاضی مصر، توبه بن نمرخضرمی در مصر تأسیس شد.^(۳)

چهار - دوران عباسیان

در زمان عباسیان، موقوفات زیادی پدید آمد و وقف بیش از پیش گسترش یافت که از آن میان، اوقاف بغداد، دمشق، مصر و ایران اهمیت بیشتری داشت. در دوران عباسیان، اداره موقوفات در اختیار کسی بود که

ص: ۱۸

-
- ۱- وقف و سیر تحولات قانون گذاری، ص ۲۵؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۷۰.
 - ۲- نادر ریاحی سامانی، وقف و سیر و تحولات قانون گذاری در موقوفات، شیراز، انتشارات نوید، ۱۳۷۸، چ ۱، صص ۲۴ و ۲۵؛ وقف در فقه اسلامی، ص ۶۶.
 - ۳- همان، ص ۶۶؛ ابوسعید احمد بن سلمان، مقدمه ای بر فرهنگ وقف، تهران، نشر سازمان اوقاف، بی تا، ص ۱۶؛ وقف در فقه اسلامی، صص ۶۵ و ۶۶.

پنج - زمان عثمانیان

در دوران حکومت عثمانیان، قلمرو وقف گسترش یافت و ساختار گسترده ای برای آن به وجود آمد و قوانین و مقررات بسیاری درباره وقف به تصویب رسید. (۲)

پس از عثمانیان تا دهه های اخیر، نمودار امنیت، پیشرفت و گسترش وقف، تنها در زمان صفویان بیشتر شد، ولی در دوره های دیگر رشد چندانی نداشت. البته در دهه های اخیر، مجامع قانونی و مسئولان سرزمین های اسلامی به وقف توجه بیشتری کرده اند. (۳)

۳. وقف در ایران

الف) از صدر اسلام تا صفویه

وقف در ایران، از صدر اسلام تا زمان صفویان و در دوره های مختلف به تدریج گسترش یافته است. در قرن اول اسلامی، اعراب اشعری در شهر مقدس قم، املاکی را برای امامان معصوم و امام زادگان علیهم السلام وقف کردند. از آن تاریخ تا دوران صفاریان (۲۴۵ - ۲۹۰ ه. ق) از اوضاع وقف خبری در دست نیست. در دوره سامانیان در نیمه دوم قرن چهارم، نوعی ساختار اداری به نام «دیوان اوقاف» به وجود آمد که به کار مسجدها و موقوفات رسیدگی می کرد.

ص: ۱۹

-
- ۱- نک: محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، تهران، نشر المکتبه الاسلامیه، بی تا، ج ۱۳، صص ۲۹۲ - ۳۲۰؛ مصطفی سلیمی فر، نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰، چ ۱، صص ۵۸ - ۶۴.
 - ۲- محمدحسن حائری یزدی، وقف در فقه اسلامی، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰، چ ۱، ص ۴۲۲؛ محمد کلینی رازی، فروع من الکافی، تهران، نشر دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲، چ ۲، ج ۷، ح ۱، ص ۴۷.
 - ۳- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۵۹.

پیش تر، اداره اوقاف بر عهده علما و قضات بود.

در دوره سلجوقیان، به ویژه در زمان سلطنت آلب ارسلان و ملک شاه که خواجه نظام الملک، وزارت آنها را بر عهده داشت، موقوفات زیادی از جمله مدرسه های «نظامیه» پدید آمد و تقریباً وقف پیشرفت چشم گیری یافت. در این دوره، حکومت مرکزی بر موقوفات نظارت داشت.^(۱)

با حمله مغولان به ایران در قرن هفتم، وضع اوقاف آشفته و موقوفات زیادی غارت شد. این آشفتگی تا هنگام مسلمان شدن غازان خان و برخی از ایلخانان ادامه یافت تا اینکه وی به ایجاد موقوفات فراوان و گسترده همت گماشت. از موقوفات مهم و وقف نامه های قرن هفتم، موقوفه و وقف نامه وزیر اعظم، رشید الدین فضل الله همدانی است. او موقوفه بزرگی به نام ربع رشیدی در کنار شهر تبریز از خویش به یادگار نهاد که شهرستانی با امکانات فرهنگی، آموزشی، درمانی و تفریحی بود.^(۲)

(ب) دوره صفویه

عصر صفویه (قرن های دهم، یازدهم و دوازدهم) به ویژه زمان حکومت شاه عباس اول صفوی، دوران طلایی وقف در ایران، به ویژه در اصفهان، پایتخت صفویان بوده است.

در آن دوره، وقف گسترش چشم گیری یافت، به گونه ای که در دوران

ص: ۲۰

-
- ۱- وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، صص ۲۶ - ۳۱؛ مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۶۰ - ۶۵؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۷۳ - ۷۷.
 - ۲- مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۶۶ و ۶۷.

آخرین شاه صفوی، سلطان حسین که روستای مهیار را به مدرسه چهار باغ اصفهان وقف کرد، در اطراف شهر بزرگ اصفهان، دیگر ملکی برای وقف نبود. از این رو، آنان که قصد وقف داشتند، ناگزیر به شهرهای دیگری مانند یزد و کاشان روی می آوردند. شاهان صفوی خود در رأس کسانی بودند که اموال خویش را برای مکان های مقدس از جمله حرم مطهر امام رضا علیه السلام در مشهد و حرم حضرت معصومه علیهاالسلام در قم وقف کرده اند. در زمان حکومت شاه عباس اول صفوی، بیش از هر دوره دیگر، شمار موقوفات در ایران افزایش یافت. او در سال ۱۰۱۵ یا ۱۰۱۶ ه. ق، همه املاک خود را برای چهارده معصوم علیهم السلام وقف کرد.

در آن دوره، افزون بر خاندان صفوی، صاحبان املاک خصوصی نیز به پیروی از بزرگان به وقف املاک خود تشویق شدند و در این زمینه، با یکدیگر به رقابت پرداختند. علت گسترش موقوفات در عصر صفویان، زمینه ای بود که دین اسلام و مذهب شیعه فراهم کرده بود و نظارت حکومت بر موقوفات نیز مانع از غصب آنها می شد. در این عصر، ساختار اداری گسترده ای برای اداره موقوفات ایجاد شد و در زمینه های مصرفی موقوفات و ساختمان های وقفی نیز تحول پدید آمد.^(۱)

برخی ساختمان های وقفی دوره صفویه که به دست و هنر معماران لایق با محکم ترین مصالح ساخته شده اند، هنوز در گوشه و کنار ایران به چشم

ص: ۲۱

۱- تاریخچه وقف در اسلام، صص ۶ و ۷؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۸۰ - ۸۳؛ مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۷۳-۷۵.

می خورند. این موقوفات، در سالیان دراز بدون بازسازی، در برابر گزند حوادث روزگار و در باد و باران، همچنان آباد و بادوام برجای مانده اند و از تمدن کهن، خیرخواهی و بشردوستی بنیان گذارانشان حکایت می کنند. همچنین موقوفاتی که زمینه های مصرف درآمد آنها، برپایی مجالس سوگواری و روضه خوانی خاندان رسول خدا صلی الله علیه و آله و اطعام در ماه های پرفضیلت است، در این دوره گسترش یافت که تاکنون ادامه داشته و دارد. (۱)

ج) دوره افشاریه

پس از صفویان، اصفهان به دست افغانان غارت شد و دفترهای اوقاف در آتش سوخت. نادرشاه افشار پس از شکست دادن افغانان و رسیدن به سلطنت در سال ۱۱۴۸ ه. ق، دستور داد موقوفات را ضبط و تصرف کنند و آنها را به مصرف سپاهیان درآورند. پس از صدور این فرمان نامشروع و بی توجهی نادرشاه به اوقاف، بسیاری از موقوفات غصب شد و وقف نامه های آنها ناپدید گشت.

با کشته شدن نادرشاه، جانشین او، علی قلی عادل شاه، فرمان وی را در مورد موقوفات لغو کرد و برخی موقوفات غصب شده را به حالت وقفی برگرداند. (۲)

د) از فروپاشی افشاریه تا مشروطیت

در دوره زندیه، کریم خان زند نیز قصد داشت مانند صفویان به موقوفات

ص: ۲۲

۱- تاریخچه وقف در اسلام، ص ۷.

۲- مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۷۶ و ۷۷؛ وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، ص ۳۳.

توجه کند، ولی موفق نشد. در این دوره، با حمایت کریم خان از وقف، موقوفاتی پدید آمد که مسجد و بازار وکیل در شیراز از جمله آنهاست.

در دوره قاجاریه (۱۲۱۰ - ۱۳۴۳ ه. ق)، وضع اوقاف همچنان آشفته بود و اموال وقفی، کم و بیش حیف و میل می شد، ولی ارزش و اهمیت وقف نزد مردم محفوظ بود. از این رو، مسجد شاه، مدرسه سپهسالار، مدرسه شیخ عبدالحسین که از موقوفات امیرکبیر است و مواردی دیگر، از جمله یادگارهای وقفی آن دوران به شمار می آیند.^(۱)

ه) از مشروطیت تا پیروزی انقلاب اسلامی

در این دوره، با وجود توجه قانون گذاران به وقف، در عمل، بسیاری از موقوفات، تصرف و برخی نیز بی مصرف شدند.^(۲) چهار سال پس از برقراری مشروطیت در ایران، یعنی در سال ۱۲۸۹ خورشیدی برابر با ۱۳۲۸ ه. ق، «قانون وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» تصویب شد و مسئولان اداره های معارف در شهرستان ها به انجام دادن امور اوقاف نیز موظف شدند. البته با گذشت زمان، وزارت فرهنگ و معارف از اوقاف جدا شد.

در این دوران، قانون های گوناگونی درباره چگونگی اداره موقوفات به تصویب رسید که «قانون اوقاف» مصوب ۱۳۵۴ از جامعیت بیشتری برخوردار بود و نظارت و اختیارات سازمان اوقاف را گسترده تر کرد. با تصویب و

ص: ۲۳

۱- مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۷۷ و ۷۸؛ وقف در ایران، ص ۵۴.

۲- وقف در فقه اسلامی، صص ۴۴۰ و ۴۴۱.

اجرای قانون «تبدیل به احسن»، راه هرج و مرج در اوقاف پدید آمد و زمین های وقفی در معرض بورس بازی قرار گرفت.^(۱)

آیت الله العظمی سیدمحمد رضا گلپایگانی رحمه الله در پاسخ به استفتای جمعی از مؤمنان، قانون «تبدیل به احسن» مصوب مجلس های سنا و شورای زمان طاغوت را محکوم کرد و آن را قانونی خلاف شرع دانست. ایشان در این فتوا نوشت اجرای این قانون، مستلزم نابودی همه موقوفات مذکور است. پس خرید و فروش این موقوفات و کمک به آن، بر همه مؤمنان و مسلمانان حرام است.^(۲)

و) پس از پیروزی انقلاب اسلامی

اشاره

با پیروزی انقلاب اسلامی، مجامع قانون گذاری ایران، گام های مثبتی برای نگه داری و افزایش موقوفات و اجرای مفاد وقف نامه ها برداشتند. این امر، رویکرد دوباره مردم به وقف، جلب اعتماد واقفان و افزایش موقوفات را در پی داشت.

یک - اصلاحات قانونی اوقاف

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، قانون هایی برای بهبود وضع اوقاف به تصویب رسید و به دلیل اهمیت وقف در اسلام، توجه ویژه ای بدان شد؛ به گونه ای که در قانون مدنی، مبحث جداگانه ای مشتمل بر ۳۶ ماده به آن اختصاص یافت.^(۳)

ص: ۲۴

۱- مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۸۰ - ۸۵؛ وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، صص ۳۴ - ۳۷.

۲- مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳، ص ۶.

۳- مقدمه ای بر فرهنگ وقف، صص ۸۶ - ۸۷.

برخی موارد اصلاحی در قوانین وقف که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به تصویب رسید، به قرار زیر است:

اول - به دلیل اهمیت مالکیت زمین، در قوانین مربوط به زمین های شهری، جایگاه موقوفات نیز به گونه ای محفوظ مانده است.

دوم - در اردی بهشت ۱۳۵۸، مقرراتی در زمینه تجدید قرارداد و اجاره املاک اوقاف به تصویب شورای انقلاب رسید و همه قراردادهای پیشین باطل اعلام شد و برای تجدید قرارداد، اصول و ضوابط ویژه ای پیش بینی گردید.

سوم - در مقررات مربوط به زمین های بزرگ کشاورزی نیز جایگاه موقوفات تا حدی محفوظ ماند.

چهارم - بخشی از بنیادها و مؤسسه های خیریه، به سازمان اوقاف واگذار شد.

پنجم - ماده واحده قانون ابطال اسناد آب و زمین های وقفی به تصویب رسید و قراردادهای موقوفات فروخته شده باطل اعلام شد. (۱)

دو - تغییر در ساختار اداری سازمان اوقاف

با پیروزی انقلاب اسلامی، سازمان اوقاف نیز همانند دیگر تشکیلات دولتی از نظر ساختاری (ماهوی) دگرگون شد و شورای انقلاب، افزون بر وظایف اصلی، وظایف جدیدی نیز بدان واگذار کرد. مهم تر اینکه در این دوره، برقراری و اعمال ولایت دینی بر امور اوقاف، به دلیل لزوم اذن ولی

ص: ۲۵

فقیه یا حاکم شرع در مواردی از اوقاف، مشکل دیرینه نافذ نبودن احکام شرعی را که در عملکرد حکومت های گذشته وجود داشت، از میان برد. نمونه این اوقاف، اداره موقوفات بدون متولی یا دارای متولی گم نام و ناشناس بود. (۱)

از نظر وابستگی سازمانی در ساختار اداری کشور، سازمان اوقاف، به «وزارت اطلاعات و تبلیغات» (وزارت اطلاعات و جهانگردی) وابسته بود، ولی با تغییر نام این وزارت خانه به «وزارت ارشاد ملی» در تاریخ ۷/۳/۱۳۵۸، سازمان اوقاف به این وزارت خانه پیوست.

«سازمان حج و زیارت» که بر اساس مصوبه ۲۴/۹/۱۳۵۸ شورای انقلاب، زیر نظر وزارت ارشاد ملی شکل یافته بود، با سازمان اوقاف ادغام شد و با عنوان «سازمان حج و اوقاف و امور خیریه» زیر نظر وزارت ارشاد اسلامی به وظایف خود ادامه داد.

سرانجام، بر اساس مصوبه «شورای عالی اداری کشور» در سال ۱۳۷۰، امور حج از سازمان اوقاف جدا شد و ساختار اداری اوقاف، «سازمان اوقاف و امور خیریه» نامیده شد. (۲)

سه - برخی وظایف سازمان اوقاف

با تصویب قانون «ساختار و اختیارات سازمان اوقاف» در مجلس شورای اسلامی در دی ماه ۱۳۶۳، وظایفی به عهده سازمان اوقاف نهاده شد که برخی

ص: ۲۶

۱- همان.

۲- مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۹، ص ۱۵۰.

از آنها عبارتند از:

اول - اداره امور موقوفات عمومی که یا متولی ندارند یا متولی آنها ناشناخته است. همچنین اداره موقوفات خاص در صورتی که مصلحت وقف و مصلحت بهره مندان از موقوفه یا اختلاف و درگیری آنها، نیازمند دخالت ولی فقیه باشد؛

دوم - اداره امور اماکن مذهبی اسلامی که برنامه کاملی برای اداره آنها وجود ندارد؛ جز مسجدها و مدرسه های دینی و تکیه ها؛

سوم - اداره امور مؤسسه ها و انجمن های خیریه ای که دولت یا دیگر مراجع دارای صلاحیت به سازمان واگذار کرده اند یا می کنند؛

چهارم - اداره مؤسسه ها و انجمن های خیریه ای که به تشخیص دادستان محل، بدون مدیر باشد؛

پنجم - کمک مالی به تبلیغ و نشر معارف اسلامی از محل درآمد موقوفه های ویژه.

همچنین بر اساس این قانون، نظارت بر عملکرد و کیلانی که از سوی متولی برای اداره امور مربوط به موقوفه انتخاب می شوند؛ نظارت بر مصرف نذرهای نقدی و درآمدهای حاصل از فروش اموال منقول، افزون بر احتیاج اماکن مذهبی؛ نظارت بر مصرف درآمد موقوفه هایی که مورد مصرفشان معلوم نیست؛ تطبیق هزینه ها با مفاد وقف نامه و تشخیص متولی یا ناظر و بهره مندان از موقوفه، از دیگر اختیارات سازمان اوقاف است. (۱)

ص: ۲۷

چهار - فعالیت های سازمان اوقاف پس از پیروزی انقلاب اسلامی

در همایش دستاوردهای جمهوری اسلامی ایران در زمینه وقف در مهر ۱۳۷۸، برخی فعالیت های سازمان اوقاف پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به شرح زیر اعلام شد:

اول - تأسیس و راه اندازی «چاپ خانه بزرگ قرآن کریم» زیر نظر شرکت چاپ و انتشارات سازمان اوقاف و امور خیریه که به انتشار قرآن کریم و کتاب های اسلامی می پردازد.

دوم - تأسیس «دانشکده علوم قرآنی» (سال ۱۳۶۸).

سوم - برگزاری مسابقه های قرآنی در زمینه های قرائت، حفظ، تفسیر و ترجمه در دوره های مختلف سنی و در سطوح شهری، استانی، سراسری و بین المللی.

چهارم - تأسیس «مرکز ترجمه قرآن مجید به زبان های خارجی» برای پاسخگویی به خواست میلیون ها انسان مشتاق آموزه های این کتاب آسمانی در سراسر جهان.

پنجم - ایجاد «واحد اعزام مُبَلِّغ» (سال ۱۳۶۸).

ششم - راه اندازی «مؤسسه کشاورزی و دامداری سوران» در مشهد مقدس (سال ۱۳۶۶).

هفتم - «تأسیس شرکت کاشی سازی گوهرشاد» (سال ۱۳۶۵).

هشتم - تأسیس «دفتر خدمات خیریه بهداشتی - درمانی» (سال ۱۳۶۶).

نهم - برنامه ریزی و اجرای عملیات گسترده به منظور شناسایی موقوفات سراسر کشور.

۴. وقف در دیگر کشورهای جهان

افزون بر ایران، در بسیاری از کشورهای اسلامی و غیراسلامی، به گونه ای وقف یا امور خیریه ای شبیه وقف وجود داشته است. این امور خیریه شبیه وقف، در سراسر جهان، ریشه در آموزه های دینی داشته اند و دارند. (۱) از این رو، وقف در کشورهای اسلامی آسیا به ویژه در خاورمیانه، بیش از دیگر قاره ها نمود دارد.

واقفان بسیاری از موقوفات در کشورهای قاره آسیا، مانند: عراق و هند، ایرانیان بوده اند. برای نمونه، برخی از موقوفات ایرانیان در عراق به قرار زیر است:

الف) نجف اشرف: پنج مسجد از جمله: مسجد شیخ طوسی رحمه اللهو مسجد شیخ انصاری رحمه الله؛ دو حسینیه از جمله: حسینیه شوشتری ها؛ ۲۵ مدرسه از جمله: مدرسه های دارالعلم، بهبهانی، شیرازی، بروجردی، آخوند خراسانی و بادکوبی؛ (۲) سیزده کتاب خانه از جمله: کتاب خانه امیرالمؤمنین علیه السلام، بروجردی و صدراعظم و نیز موقوفات دیگر مانند: خانه ها، کاروان سراها، قنات ها،

ص: ۲۹

۱- نک: نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۱۱۵ - ۱۲۱؛ محمدتقی سالک، مقاله «سخنی درباره وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ۱۳۷۲، ش ۲، ص ۴۱.

۲- محمدرضا انصاری قمی، مقاله «موقوفات ایرانیان در عراق»، مجله وقف، میراث جاویدان، ۱۳۷۳، ش ۵، صص ۷۴ - ۸۲.

ب) کربلا: هشت مسجد از جمله مسجد بهبهانی، تهرانی و حسن خان؛ هفت حسینیه از جمله حسینیه های: قمی ها، تهرانی ها، آذربایجانی ها و اصفهانی ها؛ دوازده مدرسه از جمله مدرسه های: امام صادق علیه السلام، آیت الله بروجردی، زینبیه، بادکوبه و مجاهد؛ هشت کتاب خانه از جمله کتاب خانه های عمومی: سیدالشهدا علیه السلام، حضرت زینب علیها السلام و حائری و موقوفات دیگر مانند باغ ها، خانه ها، کاروان سراها، آبراه ها و... (۲).

ج) بغداد: پنج مسجد از جمله مسجدهای: جامع بغداد و مسجد معروف کرخی؛ ده مدرسه از جمله مدرسه های: نظامیه، سهروردی و اصول الدین؛ سه کتاب خانه عمومی از جمله کتاب خانه های: دارالعلم شاه پور و نظامیه و موقوفات دیگر مانند: بیمارستان عضدی، آسیاب ها و... .

د) کاظمین: مسجد صفوی، مدرسه اخوت ایرانیان، حسینیه های اصفهانی ها و مؤمن علی یزدی و موقوفات دیگر مانند: بازار استرآبادی و منزلگاه زائران و... (۳).

ص: ۳۰

۱- همان، ش ۶، صص ۷۶ - ۸۳.

۲- همان، ش ۷، صص ۸۱ - ۸۸.

۳- همان.

به طور کلی وقف در اسلام و جامعه اسلامی از جنبه های گوناگون فرهنگی، جغرافیایی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، تاریخی، هنری و مذهبی اهمیت بسیاری دارد. وقف در جامعه اسلامی به دلایل زیر، مهم تلقی می شود:

۱. وقف از شعایر الهی

موقوفات اسلامی مانند: مسجدها، حسینیه ها، حوزه های علمیه و مدرسه های دینی با نمای زیبایشان، مظهر پاسداشت شعایر الهی اند؛ شعایی که ما در قرآن کریم و سنت نبوی به بزرگداشت آنها سفارش و تشویق شده ایم: «هر کس شعایر خدا را بزرگ دارد، در حقیقت، این امر از پاکی دل هاست». (حج: ۳۲)

همچنین موقوفات عمومی به تقویت مظاهر اسلامی مانند: مسجدها، مدرسه ها و عالمان دینی می انجامد و زمینه های رونق یافتن مراسم دینی مانند:

عزاداری ها و سوگواری ها در ایام شهادت امامان معصوم علیهم السلام را هموار می کند. همچنین موقوفات نوعی برجستگی دینی و مذهبی به شهرها می بخشند.

۲. تأکید خداوند به انفاق و کارهای نیک

خداوند متعال، خطاب به مؤمنان فرموده است:

ای کسانی که ایمان آورده اید، از آنچه به شما روزی داده ایم، انفاق کنید، پیش از آنکه روزی فرا رسد که در آن نه داد و ستدی است و نه دوستی و نه شفاعتی.... (بقره: ۲۵۴)

در آیه های دیگری از قرآن کریم نیز مؤمنان به انفاق و نیکوکاری فراخوانده شده اند. برای مثال، قرآن می فرماید: «شما همان [مردمی] هستید که برای انفاق در راه خدا فراخوانده شده اید...». (محمد: ۳۸) در جای دیگر می فرماید:

و از آنچه روزی شما گردانیده ایم، انفاق کنید، پیش از آنکه یکی از شما را مرگ فرارسد و بگوید: «پروردگارا، چرا تا مدتی بیشتر [اجل] مرا به تأخیر نینداختی تا صدقه دهم و از نیکوکاران باشم». (منافقون: ۱۰)

این دستور و تشویق خداوند به انفاق در راه خدا به صورت های گوناگون در بسیاری از آیات قرآن کریم تکرار شده است. (۱) این تأکید و تکرار، نشانه اهمیت انفاق، کارهای خیر و صدقه است و چون وقف یکی از مصداق های صدقه، بلکه صدقه جاریه است، از این اهمیت برخوردار گشته است.

۳. جاودانگی و صدقه جاریه

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است:

هر گاه مؤمن بمیرد، عمل او به جز سه مورد قطع می شود: صدقه جاریه

ص: ۳۲

۱- نک: ابراهیم ۳۱؛ مائده: ۴۸؛ حدید: ۷؛ آل عمران: ۹۲؛ بقره: ۱۹۵ و ۲۷۶ و ...

(وقف) یا علمی که از آن سود برده می شود یا فرزند صالحی که برایش دعا می کند. (۱)

همچنین امام صادق علیه السلام می فرماید:

مرد پس از مرگش اجر و پاداشی پشت سر ندارد، مگر با سه خصلت: صدقه ای که در زمان زندگی اش به راه انداخته است که پس از مرگش جاری باشد؛ روش هدایتی که وی آن را رسم کرده باشد و پس از مرگش بدان عمل شود و فرزند صالحی که برایش دعا کند. (۲)

صدقه بودن وقف، وقتی نمود بیشتری می یابد که بهره مندان از موقوفه، فقیران، تهی دستان و بیچارگان باشند یا موارد مصرف درآمدهای موقوفات در کارهای عام المنفعه باشد. جاودانگی وقف نیز با جاری بودن آن جلوه گر می شود.

بنابراین، وقف، صدقه ای جاری و جاوید است. کسی که در دنیا مقداری از دارایی یا املاک خویش را با شرایط شرعی وقف می کند، گویا یک حساب جاری برای خود باز کرده است؛ به گونه ای که پس از آن، صاحب حساب چه زنده باشد و چه مرده، پی در پی بر پاداش ها و ثواب هایش افزوده می شود.

۴. خدمت به خلق

خدمت به خلق امری مقدس است که همواره در آموزه های همه ادیان بدان سفارش شده است و بی گمان، خشنودی خداوند تبارک و تعالی در آن

ص: ۳۳

-
- ۱- محمدباقر مجلسی رحمه الله، بحارالانوار، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲، چ ۴، ج ۲، ص ۲۲؛ میرزا حسن نوری طبرسی رحمه الله، مستدرک الوسائل، قم، مؤسسه آل البیت علیه السلام لاحیاء التراث، ۱۴۰۷ ه. ق، چ ۱، ج ۱۲، ص ۲۳۰.
 - ۲- فروع کافی، ج ۷، ص ۵۶؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۹۲.

نهفته است. هدف همه واقفان در تاریخ، در هر شکلی، نوعی خدمت به خلق بوده است. هر موقوفه ای، نمادی از خدمت است و زیبایی خدمت به بندگان خدا را به تصویر می کشد.

درباره اهمیت و ارزش خدمت به خلق در اسلام، روایت های بسیاری وجود دارد که در اینجا تنها به دو نمونه اشاره می کنیم:

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می فرماید:

مردم، عیال خداوند هستند. پس کسی از آنان در نزد خدا دوست داشتنی تر است که به عیال خدا سود برساند و اهل خانه ای را شاد گرداند.^(۱)

همچنین فرموده است: «کسی که به امور مسلمانان همت نگمارد، مسلمان نیست».^(۲)

وقف یکی از مظاهر عالی خدمت و بشردوستی و از منابع تعلیم و تربیت عمومی در کشورهای اسلامی است. از این راه می توان بسیاری از درد و رنج های بشری را التیام بخشید و در پیشرفت و تعلیم و تربیت اثرگذار بود.

ص: ۳۴

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۶، ص ۳۴۱؛ کلینی، اصول کافی، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲، ج ۲، ج ۲، ص ۱۶۴.

۲- اصول کافی، ج ۲، ص ۱۶۴.

اشاره

وقف از جنبه های گوناگونی برای واقف و افراد جامعه فایده های فراوانی در پی دارد. بیان این آثار، لزوم توجه به وقف و سودمندی آن را نمایان می کند.

۱. آثار فردی

الف) خشنودی خدا

خشنودی خدا، بزرگ ترین هدف در زندگی است. چون وقف کردن در راه خدا، کرداری پسندیده و در بسیاری از موارد مستحب است، اگر با اخلاص انجام گیرد، خشنودی خدا را در پی خواهد داشت. از این رو، خداوند متعال می فرماید: «و جز برای طلب خشنودی خدا انفاق مکنید...». (بقره: ۲۷۲)

امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام در وقف نامه های خود، هدف از وقف دارایی هایش را جلب خشنودی خدا معرفی کرده است. برای مثال، در یکی از وقف نامه ها آورده است:

این همان چیزی است که بنده خدا، علی بن ابی طالب، امیرالمؤمنین درباره دارایی خویش، برای به دست آوردن خشنودی خدا به

آن امر کرد تا خدا به سبب آن، من را داخل بهشت کند و بر اثر آن، امنیت و آسودگی را به من عطا فرماید. (۱)

امام کاظم علیه السلام نیز در وقف نامه ای، هدف از وقف زمین و دارایی خویش را دست یابی به خشنودی خدا و سعادت در سرای آخرت معرفی کرده است. (۲)

(ب) تزکیه نفس و برخورداری از زندگی پاکیزه

خداوند خطاب به پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می فرماید: «از اموال آنان صدقه ای بگیر تا به وسیله آن پاک و پاکیزه شان سازی». (توبه: ۱۰۳)

همچنین در آیه ای دیگر می فرماید:

اگر صدقه ها را آشکار کنید، این کار خوبی است و اگر آن را پنهان دارید و به مستمندان بدهید، این برای شما بهتر است و بخشی از گناهانتان را می زداید و خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است. (بقره: ۲۷۱)

پرداخت زکات و صدقه در پاکی و تزکیه باطنی مؤمنان و آموزش گناهان آنان مؤثر است. انفاق های مالی از جمله وقف، برای انسان چونان هرس کردن درخت است و انسان را در رسیدن به هدف اصلی خویش که همان نزدیکی به خداوند متعال است، یاری می دهد.

انجام وظایف مالی در اسلام، مانند پرداختن خمس، زکات و صدقه موجب پاکیزگی زندگی است. زندگی پاکیزه که قرآن کریم از آن به «حیات

ص: ۳۶

۱- نهج البلاغه، ترجمه: فیض الاسلام رحمه الله، نامه ۲۴.

۲- من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۱۸۵؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۵؛ شیخ طوسی رحمه الله، تهذیب الاحکام، تهران، نشر دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳، ج ۹، چ ۳، ص ۱۴۹، ح ۵۷.

طیبه» یاد کرده، رهاورد ایمان و عمل صالح است.

بنابراین، وقف که از مصداق های پرداخت صدقه است، از یک سو در ایجاد زندگی پاکیزه مؤثر است و از سوی دیگر، به دنبال دل کردن از سرمایه در راه خدا، تزکیه نفس را در پی دارد.

وقف که نوعی صدقه و بخشش است، علاوه بر تزکیه نفس و زدودن صفات ناپسندی مانند بخل از وجود آدمی، فایده دیگری نیز دارد که همان رستگاری واقف است؛ زیرا رستگاری و سعادت انسان در تهذیب و تزکیه نفس او نهفته است. (۱)

قرآن که کتاب سعادت است، در این زمینه می فرماید:

هر کس آن [نفس] را پاک گردانید، به یقین رستگار شد. (شمس: ۹)

آیت الله جوادی آملی درباره این فایده وقف چنین نوشته است:

مهم ترین هدف بعثت، تزکیه نفوس و تعلیم کتاب آسمانی و حکمت است... یکی از بارزترین مصداق تزکیه، همانا تأدیه صدقه می باشد و کامل ترین مصداق صدقه، وقف است که اصل آن ثابت و فرع آن با دوام اصل مزبور، جاری خواهد بود و هیچ صدقه ای چون وقف، چنین مزیت جاودانه را واجد نیست. (۲)

ج) ذخیره پاداش اخروی و تداوم آن

در زمینه وعده پروردگار به پاداش اخروی انفاق که وقف، مصداقی از آن به شمار می رود، در قرآن بارها بدان اشاره و تشویق شده است. برای مثال:

مَثَل [صدقات] کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، همانند دانه ای است که

ص: ۳۷

۱- محمد حکیمی، وقف و بهره مندی همگانی، قم، انتشارات هجرت، ۱۳۸۰، ج ۲، صص ۱۱۷ و ۱۱۸.

۲- وقف نامه آیت الله عبدالله جوادی آملیدام ظلّه، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۴، ص ۶.

هفت خوشه برویاند که در هر خوشه ای صد دانه باشد؛ و خداوند برای هر کسی که بخواهد [آن را] چند برابر می کند و خداوند، گشایشگر داناست. (بقره: ۲۶۱)

و هر مالی را که انفاق کنید، [پاداش آن] به طور کامل به شما داده خواهد شد و ستمی بر شما نخواهد رفت. (بقره: ۲۷۲)

پس کسانی از شما که ایمان آورده و انفاق کرده باشند، پاداش بزرگی خواهند داشت. (حدید: ۷)

خداوند متعال بارها در قرآن کریم به پاداش اخروی انفاق، صدقه و کارهای خیر اشاره فرموده است. (۱) چون وقف، مصداقی از صدقه است، از پاداش اخروی آن نیز برخوردار است.

درباره پاداش اخروی وقف و تداوم آن، احادیث زیبایی از پیشوایان معصوم علیهم السلام نیز رسیده است.

امام صادق علیه السلام فرموده است:

مرد پس از مرگش اجر و پاداشی پشت سر ندارد، مگر به سه خصلت: صدقه ای که در زمان زندگی اش به راه انداخته است که پس از مرگش جاری باشد و روش هدایتی که او آن را سنت کرده باشد و پس از مرگش بدان عمل شود و فرزند صالحی که برایش دعا کند. (۲)

[اثر و پاداش] شش چیز پس از مرگ مؤمن به او می پیوندد: فرزندی که برای او آمرزش بخواهد؛ نوشته ای که از خود به یادگار گذارد؛ درختی که کاشته باشد؛ چاهی که حفر کرده باشد؛ صدقه ای که آن را جاری کرده باشد و روشی (سنتی نیکو) که بعد از او بدان عمل شود. (۳)

ص: ۳۸

۱- هود: ۱۱۵؛ مریم: ۷۶؛ قصص: ۸۴؛ بقره: ۲۶۵؛ نمل: ۸۹؛ مزمل: ۲۰؛ انفال: ۶۰؛ رعد: ۲۲.

۲- فروع کافی، ج ۷، ص ۵۶، ح ۱؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۹۲.

۳- من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۱۸۲؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۹۳.

امیرالمؤمنین، علی علیه السلام نیز می فرماید:

کسی که با دست کوتاه [با دارایی اندک خویش] ببخشد، با دست دراز [از سوی خدا] به او بخشیده می شود. (۱)

یعنی هر که در راه خدا بخشش و صدقه داده باشد، خداوند پاداش بیشتری به او می دهد و کار نیکش را جبران می کند.

د) برکت مادی

خداوند در قرآن می فرماید:

و مثل [صدقات] کسانی که اموال خویش را برای طلب خشنودی خدا و استواری روحشان انفاق می کنند، همچون مثل باغی است که برفراز پشته ای قرار دارد [که اگر] رگباری بر آن برسد، دو چندان محصول برآورد و اگر رگباری هم بر آن نرسد، باران ریزی [برای آن بس است] و خداوند به آنچه انجام می دهید، بیناست. (بقره: ۲۶۵)

بنابر این آیه، صدقه و انفاق در راه خدا از جمله وقف، افزون بر پاداش اخروی، در دنیا نیز برکت مادی زیادی در پی دارد؛ به گونه ای که امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرموده است: «هرگاه تنگ دست شدید، با صدقه دادن، با خدا تجارت کنید». (۲)

بنابراین، وقف که ماندگارترین نوع صدقه است، برکت های مادی فراوانی برای واقف دارد. برای نمونه، می توان از ثروت روزافزون برخی واقفان بزرگ از جمله امام قلی خان یاد کرد. او یکی از واقفان بزرگ عصر شاه عباس (اول) صفوی و سپهسالار او در استان فارس بود. وی فرمانده ای دین دار، متعهد،

ص: ۳۹

۱- نهج البلاغه، حکمت ۲۲۴.

۲- همان، حکمت ۲۵۰، ص ۱۲۰۰.

شجاع، باغیرت، سخاوتمند و ثروتمند بود و موقوفات بسیاری از خود به یادگار نهاد. وقف، نه تنها از ثروت وی نکاست، بلکه برکت های مادی ناشی از وقف، سرمایه اش را فزونی بخشید، به گونه ای که ثروت وی چنان افزایش یافته بود که روزی شاه عباس به شوخی به او گفت: «دلم می خواهد تو روزی یک عباسی کمتر از من خرج کنی تا میان پادشاه و خان شیراز مختصر تفاوتی باشد».^(۱)

ه) عاقبت به خیری

عاقبت به خیری، سعادت بزرگ است و وقف که عملی صالح است، در عاقبت به خیری واقف مؤثر است. خداوند در آیاتی از قرآن کریم به این نکته اشاره فرموده است:^(۲)

وَ الْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَ خَيْرٌ مَرَدًّا. (مریم: ۷۶)

و نیکی های ماندگار، نزد پروردگارت از نظر پاداش بهتر و خوش فرجام تر است.

از انس بن مالک نقل شده است که وقتی آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ...» (آل عمران: ۹۲) نازل شد، ابوطلحه انصاری به پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله گفت: «ای رسول خدا! خدا چنین می فرماید و بهترین سرمایه من بیژحاء^(۳) است. من این باغ را برای خدای متعال و رسول او قرار می دهم و با این کار، امید خیر و نیکی دارم. از شما می خواهم آن را به هر مصرفی که

ص: ۴۰

۱- مقاله «امام قلی خان، سردار و واقفی بزرگ»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۴، ص ۳۹.

۲- کهف: ۴۶؛ بقره: ۲۶۱ و ۲۷۱؛ حدید: ۷؛ رعد: ۲۲؛ نمل: ۸۹؛ عنکبوت: ۷ و... .

۳- بیرحاء، باغی بود که پیامبر به آنجا می رفت و در سایه درختانش می نشست و از آب آن می نوشید.

رضای خدا در آن است، برسانید.» پیامبر نیز فرمود: «به به! اباطلحه، این مال دارای سود است و ما آن را از تو پذیرفتیم و به خودت بازگردانیدیم، تو آن را برای خویشان خودت قرار بده.» ابوطلحه نیز آن باغ را به عنوان صدقه برای خویشاوندان خویش قرار داد. (۱) در کتاب های تاریخی و فقهی، این صدقه همان صدقه جاریه؛ یعنی وقف معرفی شده است. (۲)

(و) تقویت روحیه خدمت به مردم

وقف، روحیه خدمت رسانی، ایثار، دیگرخواهی، نوع دوستی و محبت به دیگران را تقویت می کند. وقتی واقف بخشی از اموال یا املاکش را وقف می کند تا بهره مندان از موقوفه که بیشترشان تهی دستان، درماندگان و نیازمندان هستند، از منافعش استفاده کنند، به گونه ای، به آنان محبت کرده و دوستی خود را به آنان ابراز داشته است. این بخشش واقف، نشان می دهد او فراتر از خود را نیز نگرینسته و به فکر دیگران و یاری آنان بوده است. با وقف، این روحیه نوع دوستی، بیش از پیش جلوه می کند و شدت می یابد.

(ز) برخورداری از دعای خیر دیگران

خداوند تبارک و تعالی به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم دستور می دهد که پس از جمع آوری صدقه های مؤمنان برایشان دعا کند:

از اموال آنان صدقه ای بگیر تا به وسیله آن پاکیزه شان سازی و برایشان دعا کن؛ زیرا دعای تو برای آنان آرامشی است و خدا، شنوای داناست. (توبه: ۱۰۳)

ص: ۴۱

۱- نک: مقدمه ای بر فرهنگ وقف، ص ۱۷؛ وقف در فقه اسلامی، صص ۶۵ و ۶۶؛ محمد بخاری، صحیح البخاری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا، ج ۴، صص ۹، ۱۰ و ۱۳.

۲- همان؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۲۸ و ۶۷.

وقف نیز که صدقه ای جاری و جاوید است، واقف را شامل دعای خیر دعاکنندگان می کند.

هرگاه با بهره مندی از موقوفه ای، گرهی از زندگی نیازمندی باز شود و گرفتاری مؤمنی برطرف شود، آن بهره مند از موقوفه افزون بر شکر خدا، برای واقف نیز دعای خیر می کند.

ح) برخورداری از نام نیک و جاوید

به گفته شیخ اجل، سعدی:

نام نیکی گر بماند ز آدمی

به کز او ماند سرای زرنگار

در تاریخچه هر موقوفه ای، نام واقفی می درخشد و وقف با دو ویژگی برجسته، دو صفت نیک و جاوید به آن نام می بخشد. از آن جهت که وقف، کاری نیک است، واقف، فردی نیکوکار شمرده می شود و از آن رو که وقف باید ابدی باشد و موقوفه جاودانه بماند، نام نیک واقف نیز جاودانه می ماند:

سعدیا! مرد نکونام نمیرد هرگز

مرده آن است که نامش به نکویی نبرند

البته ثبت کردن نام واقفان بر روی موقوفه ها و نیز در اسناد آنها، به دلایلی از جمله تکمیل مدارک و اسناد موقوفه، شناسایی و اعتبار موقوفه، جلوگیری از غصب آنها، ترویج فرهنگ وقف و تشویق دیگران صورت می گیرد؛ زیرا اگر انگیزه این کار تنها خودنمایی باشد، ممکن است از خلوص نیت بکاهد. از این رو، واقفان بسیاری، از ثبت نامشان بر روی موقوفه ها خودداری می کنند و نمی خواهند نام و نشانی از آنان بر روی آنها باشد تا از اخلاصشان کاسته

۲. آثار اجتماعی

اشاره

آیین نیک و وقف در حل گرفتاری های اجتماعی مردم نقش بسزایی دارد. برخی کارکردهای اجتماعی وقف عبارتند از:

الف) افزایش گرایش جامعه به ارزش های معنوی و اخلاقی

ارزش های معنوی و اخلاقی مانند: ایثار، عدالت، فداکاری، برادری و همیاری همواره خوشایند بوده اند. دین مبین اسلام نیز با سفارش به آداب و احکامی همچون: تعاون و همکاری، برادری، وفاداری، رعایت حقوق دیگران، پرداخت خمس، زکات و صدقه، بر نهادینه کردن ارزش های معنوی و اخلاقی در سطح جامعه تأکید کرده است. اوقاف با کارکردهایی همچون: تبلیغ دین، نشر کتاب های دینی، برگزاری روضه خوانی و سوگواری در ایام شهادت ائمه دین علیهم السلام در زنده نگه داشتن ارزش های معنوی و اخلاقی در جامعه مؤثرند.

به استناد وقف نامه های تاریخی، واقفان در موارد بسیاری با قرار دادن شرط هایی که به تقویت ارزش های اخلاقی و نفی ضد ارزش ها می انجامید، نوعی رفتار اخلاقی و انضباط اجتماعی برای بهره مندان از موقوفه ها برقرار می کردند؛ یعنی آنان از این رهگذر، نظام وقف را وسیله ای برای رشد اخلاقی و وقف نامه را منشوری برای تربیت اسلامی و نهادینه کردن ارزش های معنوی قرار می دادند.

بنابراین، وقف در رویکرد جامعه به ارزش های معنوی و اخلاقی و نهادینه شدن ارزش ها در جامعه بسیار اثرگذار بوده است. در این زمینه، برای نمونه به بخش هایی از وقف نامه مؤسسه دارالزهران علیهاالسلام اشاره می کنیم:

بسم الله الرحمن الرحيم

واقف: آقای حاج عبدالله دباغ سدهی... متولد ۱۳۱۵ ه. ش، ساکن محله فروشان خمینی شهر، در نهایت اعتدال مزاج و سلامت احوال و کمال رغبت باطنی.

موقوفه: تمامت شش دانگ عرصه و اعیان یک باب عمارت چهار طبقه موسوم به دارالزهران علیهاالسلام در زمینی برابر ۵۸۵ متر مربع، واقع در قریه فروشان.

موقوف علیهم: عامه مؤمنین، به ویژه بانوان مؤمنه.

اهداف وقف:

۱. آموزش قرائت قرآن مجید و نهج البلاغه و آشنایی با مفاهیم عالیه آن و تعلیم و تعلم احادیث شریفه معصومین علیهم السلام؛

۲. آموزش احکام و اخلاق دین مقدس اسلام و مذهب جعفری علیه السلام و دیگر علوم متعارف اسلامی؛

۳. آموزش انواع هنرهای مشروع که متناسب با اهداف این مکان باشد، از قبیل: خیاطی، گل دوزی، خوش نویسی، بهداشت و...؛

۴. اجرای مراسم جشن و سوگواری ائمه معصومین علیهم السلام در مواقع متناسب و اجرای مراسم دعا و توسلات و زیارات در ایام مخصوصه؛

شروط و توضیحات

۱. واقف شرط می کند که در آن مؤسسه اعمالی از قبیل: موسیقی، آرایشگری و امثال آن و آنچه مخالف با اهداف مؤسسه باشد، انجام نگیرد؛

۲. این مؤسسه صرفاً مذهبی است. لذا شرط می شود به هیچ وجه مطالب تفرقه انگیز جناحی و حزبی و امثال اینها در آن مطرح نگردد و هرگونه فعالیت حزبی و بانندی و خطی در آن ممنوع است؛

۳. مستأجران موظفند مشاغلی که با شئونات و اهداف مؤسسه متناسب نباشد، در آن انجام ندهند؛

۴. نمازخانه ای تقریباً به مساحت ۱۳ متر مربع... به منظور استفاده عموم قرار داده شده است... (۱)

۱- نک: «وقف نامه مؤسسه دارالزهره علیهاالسلام»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۷، صص ۶۷ و ۶۸.

ب) تقویت حکومت اسلامی

به طور کلی، کارکردهای اجتماعی موقوفه‌ها به گونه‌ای در تقویت حکومت اسلامی نقش دارند. فرهنگ وقف با موقوفه‌هایی همچون مسجدها، مدرسه‌ها، بیمارستان‌ها و نهادهای اجتماعی دیگر و با کارکردهایی همچون فقرزدایی، برطرف کردن آشفتگی اقتصادی، حل مشکلات اجتماعی، آموزش معارف اسلامی و فنون نظامی، کمک به امر به‌داشت و درمان، آبادانی شهرها و کارآفرینی، مقداری از بار سنگین امور اقتصادی را از دوش بیت‌المال مسلمانان و دولت اسلامی برمی‌دارد یا از فشار آن بر بودجه کل کشور می‌کاهد.

در تاریخ ایران، همکاری و همیاری ثروتمندان با حاکمان در زمان صفویان و جمهوری اسلامی نمود بیشتری داشته است، ولی اکنون با توجه به توطئه‌های دشمنان اسلام و ایران که برای به‌زیر سلطه‌درآوردن مسلمانان و وابستگی اقتصادی آنان به بیگانگان می‌کوشند، مسئولیت ثروتمندان در جبران کمبودهای بودجه‌ای و اقتصادی دولت بیش از پیش است.

از آنجا که استقلال سیاسی بدون استقلال اقتصادی ممکن نیست، سرمایه‌داران مسلمان موظفند برای استقلال سیاسی حکومت اسلامی در سایه دست‌یابی به استقلال اقتصادی، به صورت‌های گوناگون از جمله وقف کردن بخشی از دارایی خویش بکوشند.

ج) پیشرفت فرهنگی

اوقاف همواره به فروزان ماندن مشعل دانش و نشر معارف اسلامی کمک

کرده اند. پیشینه موقوفه هایی مانند: مدرسه ها، مراکز پژوهشی، دانشگاه ها و کتاب خانه ها از قدرت پیشبرد فرهنگی وقف و خدمت وقف به دین و دانش حکایت می کند.

از صدر اسلام تا کنون، کارکرد آموزشی و فرهنگی وقف از نمایان ترین کارکردهای آن در جوامع اسلامی بوده است. فراهم بودن بستر مناسب آموزش و پژوهش برای دانش آموزان و دانش پژوهان، یکی از عوامل گسترش دانش در جهان اسلام بوده و وقف به عنوان یک منبع مالی برای مراکز علمی و پستوانه ای مردمی در این راستا نقش داشته است.

تأمین هزینه برخی مدرسه ها و هزینه زندگی برخی عالمان دین و دانش پژوهان و تهیه امکانات آموزشی آنان به صورت نسبی و مقطعی از درآمدهای موقوفه ها، امری انکارناپذیر است. در تاریخ، نام عالمان و دانشمندان بسیاری به چشم می خورد که از رهگذر همین موقوفه های آموزشی و فرهنگی به مقام های بلند علمی و درجه های عالی فقاقت و اجتهاد دست یافته اند.

برگزاری جشن های مذهبی و ملی، مراسم دینی، سوگواری و عزاداری در ایام شهادت امامان معصوم علیهم السلام، مدرسه سازی، تقویت بنیه مالی مدرسه ها، جهت دهی و رونق بخشی به فرهنگ اسلامی از دیگر نقش های فرهنگی اوقاف است.

یکی دیگر از عوامل مؤثر در تقویت فرهنگی جامعه، وقف نامه های ائمه علیهم السلام، عالمان دین و برخی واقفان بزرگ بوده است. آنان با نگارش

وقف نامه ها، قراردادن شرط هایی چند و تعیین بهره مندان از موقوفه و موارد مصرف درآمدهای آن به فرهنگ اهمیت داده و از این راه، در تقویت و پیشرفت آن کوشیده اند. در زمینه کارکرد فرهنگی وقف نامه ها، به نقل یک نمونه وقف نامه کوتاه بسنده می کنیم:

بسم الله الرحمن الرحيم

... این جانب سیدعلی اکبر قرشی که مؤسس و رئیس هیأت مدیره کانون خیریه توحید ارومیه می باشم؛ با قبول کلیه مسئولیت های شرعی و قانونی و دانسته و فهمیده و در کمال صحت مزاج و رغبت و اختیار، شش دانگ یک باب پاساژ مشتمل بر تعداد ۱۶۱ باب مغازه را که توسط کانون مزبور احداث شده و...، واقع در خیابان طالقان ارومیه،... بحیث لایساع و لایورث و لا یوهب و لا یرهن و لا یرد، و به شرط بقای عین و تسبیل منافع، حبس مؤبد و وقف مخلمد می نمایم که سال به سال الی ان یرث الله الارض، درآمد آن را پس از وضع مخارج تعمیر و نگه داری با صلاحدید و صوابدید و حق تعیین تقدم متولی به قرار تفصیل ذیل خرج و صرف شود:

الف) تربیت طلاب که هزینه های تحصیلی و حقوق مدرسین و آنچه را که در این خصوص ضرورت دارد، شامل می شود؛

ب) کمک به ساخت و تعمیر مساجد شهر ارومیه؛

ج) کمک به ائمه جماعت، علمای مساجد شهر ارومیه؛

د) ابتیاع و انطباع کتب اسلامی برای اهدا به کتاب خانه ها و اشخاص؛

ه) هزینه عزاداری مولی الموحدین حضرت علی بن ابی طالب علیه السلام در ۲۱ رمضان و سالار شهیدان، حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام در ده اول محرم و اربعین حسینی و حضرت امام حسن مجتبی علیه السلام در ۲۸ صفر؛

و) کمک به مستمندان و امور فرهنگی و دینی. (۱)

ص: ۴۷

د) گسترش عدالت اجتماعی

جریان ناسالم تبعیض و فاصله زیاد طبقاتی میان اکثریت محروم و اقلیت سرمایه دار، پیوسته سبب فساد، هنجارشکنی، ناامنی، کشمکش، ارتکاب جرم و حتی جنگ شده است.

علامه طباطبایی رحمه الله در تفسیر المیزان در زمینه انفاق و نقش آن در کاستن فاصله میان مستمندان و ثروتمندان می نویسد:

انفاق از بزرگ ترین اموری است که اسلام در یکی از دو رکنش؛ یعنی «حقوق مردم» بدان اهمیت داده است و با روش های گوناگونی مانند: زکات، خمس، کفاره های مالی و دیگر اقسام فدیة و انفاق های واجب و صدقه های مستحب و نیز از راه وقف و... بدان اعتبار بخشیده است. هدف از انفاق در اسلام آن است که سطح زندگی قشرهای پایین اجتماع که نمی توانند نیازهای زندگی شان را بدون کمک دیگران رفع کنند، ارتقا یابد تا همگان در جامعه اسلامی، به طور همسان از امکانات بهره مند شوند. همچنین اسلام، قشرهای ثروتمند جامعه را از تجمل گرایی و پرداختن بیش از اندازه به زیورهای دنیایی که محرومان جامعه بدان دسترسی ندارند، نهی کرده است.^(۱)

ه) استقلال و شکوفایی اقتصادی

اهمیت استقلال اقتصادی در کشورهای اسلامی از اهمیت استقلال سیاسی کمتر نیست و این دو مقوله، همواره برهم اثر گذارند. در اسلام، افزون بر استقلال سیاسی، استقلال اقتصادی نیز مطلوب است. در این دین عدالت گستر، برخلاف افراط و تفریط های نظام های سرمایه داری و

ص: ۴۸

۱- ترجمه تفسیر المیزان، ج ۲، صص ۵۳۷ و ۵۳۸.

کمونستی، نظام اقتصادی هماهنگ با فطرت بشری سامان داده شده است که نه بی عدالتی و ستم نظام های سرمایه داری در آن هست و نه دیکتاتوری های رژیم های مارکسیستی بر آن حاکم است. در اسلام، عبادت، سیاست و اقتصاد با هم پیوند دارند و با برقراری برنامه هایی مانند: خمس، زکات، صدقه، هدیه و وقف، شکوفایی اقتصادی جامعه تضمین شده است.

استفاده از درآمد موقوفه ها به منظور راه سازی، ایجاد مکان های عمومی، ساخت پل ها، راه اندازی کارخانه های تولیدی، اشتغال جوانان، اطعام مسکین ها، تهیه مسکن ارزان برای جوانان، سرمایه گذاری در طرح های عمرانی، صنعتی و کشاورزی، کاهش قیمت ها، افزایش تولید و مانند آن، تأثیر وقف را در حل مشکلات اقتصادی نمایان می کند. (۱)

در بینش اسلامی، نه تنها بهره برداری از درآمدها، دارایی ها و املاک موقوفه ها در زمان زندگی واقفان هدف گذاری می شود، بلکه منافع اجتماعی، اقتصادی و مردمی موقوفه ها، با قوانین شرعی و عرفی، پس از درگذشت واقفان نیز تضمین می گردد.

بنابراین، باید با جهت دهی موارد مصرف اوقاف به سوی فعالیت های تولیدی و خدمات اقتصادی، بر میزان رشد اقتصادی افزود تا نقش وقف در استقلال و شکوفایی اقتصادی، آبادانی شهرها و رفاه حال مسلمانان نمود بیشتری یابد.

ص: ۴۹

۱- سید مهدی بزرگی، مقاله «راه های ترویج فرهنگ وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، صص ۱۱۲ و ۱۱۳.

در زمینه تأثیر اوقاف بر استقلال و شکوفایی اقتصادی، برای نمونه می توان از فعالیت ها و پیشرفت های آستان قدس رضوی و نیز موقوفه مرحوم عبدالله رضوی یاد کرد.

آستان قدس، مؤسسه ای فرهنگی - اقتصادی است که بودجه آن از محل درآمدهای املاک وقفی و زمین های واگذار شده تأمین می شود. آستان قدس با استفاده از موقوفه های فراوان، فعالیت های فرهنگی ارزنده ای انجام داده است. این مؤسسه در سال های گذشته در زمینه های کشاورزی، تولیدی، صنعتی، دامداری، خدمات اجتماعی و فرهنگی و نیز تهیه مسکن، درمان بیماران و رفاه عمومی، پیشرفت چشم گیری داشته است؛ به گونه ای که این مؤسسه پربرکت، مهم ترین وزنه اقتصادی در استان خراسان به شمار می رود.^(۱)

موقوفه مرحوم عبدالله رضوی نیز یکی از بزرگ ترین و پربرترین موقوفه های آستان قدس رضوی علیه السلام است که در بخش مربوط به واقفان بزرگ ایران از آثار این موقوفه سخن به میان خواهد آمد.

و) فقرزدایی

قرآن کریم، حرکت به سوی فقرزدایی و محو آسب پذیری را کاری نیک و پسندیده معرفی کرده است: «و در اموالشان برای سائل و محروم حقی [معین] بود». (ذاریات: ۱۹)

هدف رسول خدا صلی الله علیه و آله از وقف نخلستان به ویژه نخلستان قبا بر فقیران^(۲)

ص: ۵۰

۱- نک: نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۱۰۶ - ۱۱۴؛ وقف در فقه اسلامی، صص ۴۱۵ - ۴۱۹.

۲- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۵۷.

و نیز قصد امیرالمؤمنین علی علیه السلام از وقف مزرعه های ابی نزر و بخیغه و چاه بخیغه و... بر فقیران و در راه ماندگان و نیز موقوفه های دیگر امامان علیهم السلام^(۱) برای فقیران و استفاده عمومی، نمادی از فقرزدایی در اسلام است. موقوفه ها در تاریخ، همواره برطرف کننده نیازهای ضروری قشرهای محروم مانند: یتیمان، بیوه زنان، سالخوردگان، آوارگان، در راه ماندگان و بلا زدگان بوده اند.

ص: ۵۱

۱- همان، صص ۶۱-۱۴۴؛ وقف از دیدگاه حقوق و قوانین، ص ۱۸؛ سید احمد اشکوری، مقاله «موقوفات امیرالمؤمنین علیه السلام»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۸، ص ۸۰.

در فقه اسلامی، کتابی به بحث وقف اختصاص یافته است و مجتهدان در رساله های فقهی خویش به توضیح مسائل مختلف آن پرداخته اند. آشنایی با احکام و آداب وقف، همانند آگاهی از دیگر احکام شرعی، امری ضروری و لازم است؛ زیرا ناآگاهی از احکام وقف و ناآشنایی با آداب آن، در بیشتر موارد موجب شرعی نبودن اوقاف، پای مال شدن حقوق واقفان و بهره مندان از موقوفه ها، غصب و نابودی موقوفه ها و تضعیف فرهنگ وقف می شود. بنابراین، همگان به ویژه واقفان، بهره مندان از موقوفه ها، متولیان و دست اندرکاران امر وقف نباید از فراگیری احکام شرعی وقف غافل باشند.

در این فصل، احکام وقف به طور کامل بیان نمی شود، بلکه تنها به بیان کلیاتی در این زمینه بسنده می شود؛ زیرا بیان کامل احکام وقف، مجال دیگری می طلبد.

۱. حکم شرعی

وقف به خودی خود، جایز و مباح و در بسیاری از موارد، با فضیلت و مستحب است. (۱)

۲. انواع وقف و موارد مصرف موقوفه ها

الف) وقف به اعتبار بهره مندان مستقیم از موقوفه بر دو گونه است:

یک - وقف خاص: وقفی است که بر جهت خاص یا عنوان خاص یا شخص یا اشخاص معین یا گروه یا طبقه ای خاص از مردم باشد، مانند: وقف بر اولاد، وقف بر خادم فلان مسجد و

دو - وقف عام: وقفی است که بر جهت عام یا مصلحت عموم، مانند: مسجدها، مدرسه ها، بیمارستان ها و پل ها یا وقف بر عنوان عام، مانند: فقیران، یتیمان، درماندگان و در راه ماندگان باشد. مقصود از وقف عام، بهره برداری عمومی از آن در امور خیریه است. (۲)

ب) وقف، به اعتبار نوع بهره برداری از موقوفه بر دو گونه است:

یک - وقف انتفاع: وقفی است که مقصود واقف، بهره بری از درآمد مادی موقوفه نباشد، مانند: ساخت مسجد.

دو - وقف منفعت: وقفی است که مقصود واقف از وقف، بهره بری از درآمد مادی موقوفه باشد، مانند: وقف مغازه یا پاساژی برای حفظ و اداره

ص: ۵۳

۱- سیدروح الله موسوی خمینی رحمه الله، تحریر الوسیله، ترجمه: علی اسلامی، چاپ خانه دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۵۷،

ج ۳، ص ۱۰۸.

۲- همان، ص ۱۲۲.

مسجد یا مدرسه یا بیمارستان معینی، از محل درآمد مادی آن مغازه یا پاساژ. (۱)

۳. شرایط درستی وقف

الف) وقف باید همیشگی باشد. بنابراین، وقف موقت صحیح نیست. (۲)

ب) وقف باید مشروط به شرط یا صفتی در آینده نباشد. بنابراین، وقف مشروط باطل است. برای مثال، اگر واقف بگوید: «این خانه را بر فقیران وقف کردم، به شرط آنکه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف را بینم یا ظهور او را درک کنم»، وقف وی باطل است.

ج) واقف باید بهره‌مندان مستقیم از موقوفه یا متولی یا حاکم شرع را بر موقوفه مسلط کند و تسلط خود را از آن بردارد. در اصطلاح فقهی، این شرط «اقباض» نام دارد.

د) واقف نباید خودش را یکی از بهره‌مندان از موقوفه قرار دهد. (۳)

ه) وقف با صیغه تحقق می‌یابد. صیغه، لفظ یا الفاظی است که واقف با آن از تصمیم خویش بر وقف پرده برمی‌دارد. (۴)

۴. نگره داری از موقوفه

موقوفه‌ها، امانت‌های واقفان نزد مردم است. از این رو، نگره داری از آنها وظیفه همگان، به ویژه کسانی است که به شکلی با آنها در ارتباطند، مانند:

ص: ۵۴

۱- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۱۵.

۲- تحریر الوسیله، ج ۳، ص ۱۱۴.

۳- همان، صص ۱۱۲ - ۱۱۶.

۴- همان، ص ۱۰۸.

متولیان، بهره‌مندان از موقوفات، مسئولان سازمان‌های اوقاف و امور خیریه و حاکمان جامعه.

الف) هزینه نگه‌داری

اگر واقف برای هزینه‌های موقوفه‌اش، راهی را در نظر گرفته باشد، اداره موقوفه از همان راه تأمین می‌شود. در غیر این صورت، هزینه و مخارج موقوفه‌ها از درآمدهای آنها برداشته می‌شود.^(۱)

ب) تبدیل یا فروش موقوفه

به طور کلی، تبدیل یا فروش موقوفه، جایز نیست. این حکم، بنا بر روایت امامان معصوم علیهم‌السلام است. برای نمونه، امام کاظم علیه‌السلام فرموده است: «خرید و فروش موقوفه، جایز نیست».^(۲) همچنین امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در وقف‌نامه‌های خود تصریح کرده است: «لا- تباع و لا توهب حتی یرثها الله»^(۳) و «لا- یباع منه و لا- یوهب و لا یورث».^(۴) بنا بر این دو روایت، خرید و فروش موقوفه‌ها، هدیه دادن و به ارث بردن آنها جایز نیست.

امام کاظم علیه‌السلام نیز در وقف‌نامه‌ای بر یکی از موقوفه‌هایشان آورده است: «برای هر مؤمنی که به خدا و روز قیامت ایمان دارد، حلال نیست که این موقوفه را بفروشد و بخرد و هبه کند و...».^(۵)

بنابراین، تبدیل یا فروختن موقوفه‌ها، پای مال کردن حق واقف و حق

ص: ۵۵

۱- وقف در فقه اسلامی، صص ۲۲۰ و ۲۲۱.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۰۳، ح ۱.

۳- استبصار، ج ۴، ص ۹۸، ح ۴.

۴- وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۳.

۵- من لایحضره الفقیه، ج ۴، صص ۱۸۴ و ۱۸۵.

بهره‌مندان از موقوفه‌ها و مخالفت کردن با احکام شرعی اسلام است. (۱).

فصل ششم: اسوه‌های وقف

اشاره

وقف در سنت و سیره پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله جایگاه ویژه‌ای دارد. در این فصل، برخی از موقوفه‌های پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و دیگر معصومان علیهم السلام و شماری از واقفان بزرگ ایرانی و عالمان دین معرفی می‌شوند.

۱. آشنایی با سیره معصومان علیهم السلام در وقف

اشاره

پیشوایان معصوم علیهم السلام با گفتار و رفتارشان، وقف را حمایت و تشویق کرده‌اند. هر کدام از این بزرگان به تناسب موقعیت شان، صدقه‌ها و موقوفه‌هایی داشته‌اند که برخی از آنها در متون اسلامی آمده است. در این گفتار، شماری از آنها را نام می‌بریم.

الف) حضرت محمد صلی الله علیه و آله

ص: ۵۶

۱- مکاسب، ج ۴، صص ۳۵ و ۳۶.

حضرت محمد صلی الله علیه و آله نخستین بار در اسلام، زیبایی وقف را به تصویر کشید. (۱) آن حضرت با بیان اهمیت و ارزش وقف، مسلمانان را به اجرای این سنت نیک تشویق کرد. از آن حضرت است که فرمود:

هر گاه مؤمن بمیرد، عمل او به جز سه مورد قطع می شود: صدقه جاریه (وقف)؛ علمی که از آن سود برده می شود و فرزند صالحی که برایش دعا می کند. (۲)

برخی موقوفه های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله عبارتند از:

یک - بوستان های هفت گانه به نام: العواف، الدلال، البرقه، المیثب یا المبیث، الحسنی، الصافی و مشربه ام ابراهیم که پیامبر آنها را در سال هفتم هجرت بر حضرت فاطمه زهرا علیها السلام وقف کرد. امیرالمؤمنین علی علیه السلام و تنی چند از صحابه، بر وقف بودن آنها به حضرت زهرا علیها السلام گواهی داده اند.

اگر مسجد قبا و مسجد النبی که به دست مبارک پیامبر خدا صلی الله علیه و آله تأسیس شده اند، از موقوفه های حضرت به شمار نیایند، این بوستان های هفت گانه نخستین موقوفه ها در اسلامند. به هر حال، نخستین واقف در اسلام، رسول اکرم صلی الله علیه و آله است. آن حضرت از درآمد این باغ ها به مهمانان خود انفاق می کرد. (۳)

دو - قطعه زمینی که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، در راه ماندگان را بهره مندان از

ص: ۵۷

-
- ۱- وقف در فقه اسلامی، ص ۴۲۲؛ وقف از دیدگاه حقوق و قوانین، ص ۱۸.
 - ۲- بحار الانوار، ج ۲، ص ۲۲؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۲۳۰.
 - ۳- نک: من لایحضره الفقیه، ج ۴، صص ۱۸۰ و ۱۸۱؛ فروع کافی، ج ۷، صص ۴۷ و ۴۸؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۱.

منافع آن قرار داد؛

سه - سه قلعه در خیبر به نام های کتیبه، وطیع و سلالم؛

چهار - مکانی در بازار مدینه به نام مهزور که پیامبر آن را بر مسلمانان وقف کرد؛^(۱)

پنج - نخلستانی در قبا به نام بویه که پیامبر آن را بر فقیران وقف کرد؛^(۲)

شش - ثلث (۳۱) زمین وادی القری.^(۳)

با بررسی موارد مصرف درآمدهای موقوفه های رسول خدا صلی الله علیه و آله و بهره مندان از آنها به نظر می رسد مهم ترین انگیزه پیامبر از وقفِ دارایی ها و املاک خویش، فقرزدایی از جامعه اسلامی بوده است.

ب) امام علی علیه السلام

اشاره

سیره امیرالمؤمنین، امام علی علیه السلام در زمینه وقف، از چند جنبه مهم است:

یک - تعداد فراوان موقوفه ها

بنابر یادداشت های تاریخی، امام علی علیه السلام از نظر شمار موقوفه ها، بیشترین موقوفه ها را دارد^(۴) و کسی به اندازه آن حضرت موقوفه ندارد. از آن حضرت نقل شده است که فرمود: «... امروز اگر صدقه ام را بر بنی هاشم تقسیم کنم، به همه آنها می رسد».^(۵)

ص: ۵۸

۱- وقف در فقه اسلامی، ص ۵۹؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۵۵ - ۵۸.

۲- همان، ص ۵۷.

۳- وقف در فقه اسلامی، ص ۵۹.

۴- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۵۹.

۵- بحار الانوار، ج ۴۱، ص ۴۳.

امام علی علیه السلام افزون بر آنکه در طول عمر بابرکت خویش در شهرهای گوناگون، موقوفه های بسیاری از خود به یادگار نهاد، در پایان عمر نیز همه باغ ها، مزرعه ها، و املاک خود را برای خویشاوندان، فقیران و حاجیان خانه خدا وقف کرد. ایشان برای فرزندان خود ارثی باقی نگذاشت؛ مگر چند خادم و چند صد درهم. (۱)

دو- وقف نامه ها

چندین وقف نامه از امیرالمؤمنین علی علیه السلام به یادگار مانده است. این وقف نامه ها به برخی احکام شرعی، نکته های عرفانی، اعتقادی و اخلاقی آراسته شده اند.

نام برخی موقوفه های امام علی علیه السلام که در کتاب های حدیثی آمده، به شرح زیر است:

اول - اذینَه: نام یکی از وادی های قَبَلِیَّه در اطراف مدینه است که املاک و بردگان آنجا وقف و صدقه اند. (۲)

دوم - البَغِیَّعَه: چاهی در نزدیکی رشاء در اطراف مدینه که بر مسکینان و مسافرانی که خرجی راه ندارند و نیازمندان نزدیک، وقف شده است.

سوم - البیضاء: صحرائی با چندین مزرعه و باغ که در حَرَّة الرِّجْلَا واقع

است.

ص: ۵۹

۱- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۶۰ و ۶۱، برگرفته از: شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۵، ص ۱۴۶.

۲- مقاله «موقوفات امیرالمؤمنین علیه السلام»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۸، ص ۸۰.

چهارم - خانه ای در مدینه: این خانه، در محله بنی زریق در شهر مدینه قرار دارد و امام آن را وقف کرد تا خاله هایش و فرزندان آنها در آن ساکن باشند و پس از آنها، برای مسلمانان نیازمند بماند. (۱)

پنجم - خانه و زمینی در مصر: امام، آنها را برای فرزندانش وقف کرد. (۲)

ششم - ذات کُلمات: مکانی با چهار چاه به نام های معید، قعین، رعوان، ذوات العشاء که در حَرَّة الرَّجُلَا واقع است. (۳)

هفتم - رعیه: صحرایی در نزدیکی فدک که دارای نخل ها و اندکی آب است که آبشار گونه از کوه ریزش می کند. (۴)

هشتم - فقیرین: نام دو مکان در اطراف مدینه است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله آنها را به امیرالمؤمنین علی علیه السلام بخشیده بود. فقیرین، به معنای چاه یا گودالی است که برای کاشتن نخل فراهم می شود. امروزه فقیرین زمین های حاصل خیز معروفی هستند که به زبان محلی «الْفُقَیر» نامیده می شوند. البته این عنوان در برخی از نسخه های موجود از وقف نامه امیرالمؤمنین، علی علیه السلام «فقیرین» و در برخی دیگر «القصیره» آمده است. (۵)

ص: ۶۰

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۱۸۳؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۰۴.

۲- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۶۱.

۳- مقاله «موقوفات امیرالمؤمنین علیه السلام»، مجله وقف، میراث جاودان، ش ۸، ص ۸۱.

۴- همان.

۵- همان؛ فروع کافی، ج ۷، ص ۴۹؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۲؛ بحارالانوار، ج ۴۱، صص ۴۰ و ۴۱.

نهم - الْقَصِيْبَةُ: زمین یا باغی که در نزدیکی فدک است. (۱)

دهم و یازدهم - مزرعه های ابی نیزر و بغیغه: امام علی علیه السلام آنها را بر فقیران مدینه و در راه ماندگان وقف کرد. (۲)

دوازدهم - وادی القری: نام صحرای پهناوری میان مدینه و شام (سوریه) است که روستاهای بسیاری دارد. امام علی علیه السلام همه دارایی و املاک خود در وادی القری را بر فرزندان حضرت زهرا علیها السلام وقف کرد. چشمه های موات و حسن نیز از جمله موقوفه های آن بزرگوار در وادی القری است. (۳)

سیزدهم - یَبْعُج: دهی نزدیک کوه رضوی است که در هفت منزلی مدینه قرار دارد. این ده، دارای زمینی حاصل خیز و چشمه های پر آب و گواراست. برخی تاریخ نگاران، شمار چشمه های آنجا را صد و هفتاد چشمه نگاشته اند.

از عمار یاسر نقل شده است که پیامبر، زمینی را از ذی العشیره در یَبْعُج به امام علی علیه السلام بخشید و او در آنجا ملکی دیگر خرید و در مجموع چند چشمه در آنجا داشت که همه را وقف کرد. این ملک، در وقف نامه امام آمده

ص: ۶۱

-
- ۱- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۶۱؛ سید احمد اشکوری، مقاله «موقوفات امیرالمؤمنین علیه السلام»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۸، ص ۸۱.
 - ۲- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۱۴۴؛ وقف از دیدگاه حقوق و قوانین، ص ۱۸.
 - ۳- همان؛ فروع کافی، ج ۷، ص ۴۹؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۲؛ بحار الانوار، ج ۴۱، صص ۴۰ و ۴۱.

البته با قید «هر چه در اطراف آن است» و نیز «صدقه بودن بردگانی که در آنجا مشغول بودند؛ جز سه تن از آنان به نام های رباح و ابونیزر و جُبیر» که امام علی علیه السلام دستور آزادی آنان را صادر کرده بود.

برخی تاریخ نگاران، موقوفه های امیرالمؤمنین علی علیه السلام را در ینبع، صد چشمه آب دانسته اند که امام آنها را بر حاجیان خانه خدا وقف کرده بود. برخی از چشمه های ینبع عبارت بودند از: عین البحیر، عین ابی نیزر، خیف اراک، خیف لیلی و خیف بسطاس که سه چشمه اخیر را بُعِیْبَات می نامند. (۱)

از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود:

وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله، زمین های «فیء» را تقسیم می کرد، زمینی هم به علی علیه السلام رسید. وی در آن زمین، چشمه ای حفر کرد که آب آن همانند گردن شتر به طرف آسمان فواره می کرد. از این رو، آن چشمه را «ینبع» نامید. در آن هنگام، شخصی خواست او را بشارت دهد که امام فرمود: وارث را بشارت بده. این چشمه، صدقه ای قطعی برای حاجیان خانه خدا و رهگذران در راه خداست؛ فروخته نمی شود و هبه (هدیه) داده نمی شود و ارث برده نمی شود. پس هر کس آن را بفروشد یا هدیه دهد، لعنت خدا و ملائکه و همه مردم بر او باد و خدا هیچ عملی را از او قبول نکند. (۲)

همچنین چندین غلام، زمین، صحرا و چاه های زیادی در راه مکه و کوفه و نیز مسجد فتح در مدینه، مسجدی در مقابل قبر حمزه، مسجدی در میقات،

ص: ۶۲

۱- فروع کافی، ج ۷، ص ۴۹؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۱۲، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۸، ص ۸۱.

۲- وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۳۰۳؛ تهذیب الاحکام، ج ۹، ص ۱۴۸.

مسجدی در کوفه، مسجدی در بصره و مسجدی در آبادان^(۱) از دیگر موقوفه های حضرت است.

ج) حضرت فاطمه زهرا علیها السلام

حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در وصیت نامه ای، باغ های هفت گانه ای را که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر او وقف کرده بود، پس از خود به امیرالمؤمنین علی علیه السلام و سپس بر فرزندان خویش یکی پس از دیگری وقف کرد.

ابوبصیر از امام محمد باقر علیه السلام درباره اوقاف حضرت زهرا علیها السلام، حدیث زیر را نقل کرده است: ابوجعفر علیه السلام فرمود: «آیا وصیت فاطمه علیها السلام را برایت نگویم؟» گفتم: بلی [بفرمایید]. آن گاه امام بسته ای را درآورد و از داخل آن نوشته ای بیرون آورد و آن را خواند:

«بسم الله الرحمن الرحيم»

این چیزی است که فاطمه دختر محمد صلی الله علیه و آله به آن وصیت کرد. او وصیت کرد که باغ های هفت گانه اش: عوام، دلال، بُرقه، میثب، حُسنی، صافیه و مَشْرَبه ام ابراهیم به علی بن ابی طالب برسد و پس از درگذشت او، به حسن و پس از او به حسین و پس از او به بزرگ ترین فرزندم برسد. بر این وصیت نامه، خدا و مقداد بن اسود و زبیر بن عوام گواه شدند و علی بن ابی طالب آن را نوشت.^(۲)

از امام صادق علیه السلام نیز روایت شده که فرمود: «فاطمه، صدقه اش را برای بنی هاشم و بنی المطلب قرار داد.»^(۳) بنابراین، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام نیز

ص: ۶۳

۱- بحارالانوار، ج ۴۱، صص ۳۲، ۴۰ و ۴۱؛ تهذیب الاحکام، ج ۹، صص ۱۴۶ و ۱۴۷.

۲- من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۱۸۰، ح ۱۳؛ فروع کافی، ج ۷، ص ۴۸، ح ۵؛ تهذیب الاحکام، ج ۹، ص ۱۴۴، ح ۵۰.

۳- فروع کافی: ج ۷، ص ۴۸، ح ۴؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۹۴، ح ۸.

موقوفه هایی برای خویشاوندان خویش به یادگار نهاده است تا آنان از نظر اقتصادی تأمین باشند.

(د) دیگر امامان علیهم السلام

امامان معصوم علیهم السلام به تناسب شرایط و موقعیتشان، صدقه ها و موقوفه هایی داشته اند که برخی از آنها در تاریخ ثبت شده است. امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام، باغ های خود را که اکنون در نخاوله - محله شیعه نشین مدینه - به نام های باغ صبا و باغ مرجان معروفند، وقف کرده اند. البته برخی تاریخ نویسان، این باغ ها را از موقوفه های امام سجاد علیه السلام برشمرده اند.^(۱)

امام حسین علیه السلام، نواحی قبر شریف خود را از اهل نینوا و غاضریه به شصت هزار درهم خرید و آنها را بر اهالی آنجا وقف کرد.^(۲) آن بزرگوار، زمین، خانه و چیزهای دیگری نیز وقف کرده است.^(۳) همچنین امام محمدباقر علیه السلام امام صادق علیه السلام موقوفه هایی در مدینه داشته اند.^(۴)

از امام کاظم علیه السلام نیز وقف نامه ای به یادگار مانده است که نشان دهنده ویژگی های موقوفه اوست. این موقوفه، زمینی بزرگ با نخل ها، قنات ها، جوی های آب و مرغزارها بوده است. امام، انگیزه خویش را از وقف زمینش،

ص: ۶۴

-
- ۱- تاریخچه وقف در اسلام، ص ۵؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، صص ۵۹ - ۶۵؛ سید مهدی بزرگی، مقاله «راه های ترویج فرهنگ وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، ص ۱۰۹.
 - ۲- «وقف نامه آیت الله جوادی آملی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۴، ص ۷.
 - ۳- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۶۵؛ مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۵۱۱.
 - ۴- مقاله «راه های ترویج فرهنگ وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، ص ۱۰۹؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، ص ۲۹۴؛ بحارالانوار، ج ۴۸، ص ۲۸۱.

خشنودی خداوند متعال و سعادت در سرای آخرت یاد کرده است. (۱)

به هر حال، امامان معصوم علیهم السلام با گفتار و رفتارشان بر ارزش و اعتبار وقف افزوده و همواره سنت نیک وقف کردن را ستوده اند.

۲. آشنایی با برخی واقفان بزرگ ایران

اشاره

هنگام سیر و سیاحت یا زیارت در شهرهای ایران اسلامی، به ساختمان های مذهبی یا عمومی با تابلوها یا کتیبه های بزرگ و کوچک برخورد می کنیم. برخی از این کتیبه های فیروزه ای رنگ زیبا و قدیمی، کوله باری از سنت های نیکو و فرهنگ نسل های پیشین را بر دوش می کشند. اکنون می کوشیم برخی واقفان بزرگ ایران را معرفی کنیم.

الف) خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی

خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی (۶۴۸ - ۷۱۸ ه. ق) دانشمند، طیب، تاریخ نگار و سیاست مدار مسلمان، پسر ابوالخیر همدانی بود که در سال ۶۴۸ ه. ق، در خانواده ای ثروتمند و بانفوذ در همدان زاده شد. وی نخست به عنوان طیب به دربار آباقاخان ایلخان پیوست و در سال ۶۹۷ ه. ق، به مقام وزیری غازان خان رسید. او به مدت ۲۱ سال مقام وزیری غازان خان و بعد سلطان محمد خدابنده، برادر و جانشین غازان خان و سپس ابوسعید بهادر، پسر و جانشین

ص: ۶۵

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۴، صص ۱۸۴ و ۱۸۵، ح ۲۸؛ فروع کافی، ج ۷، صص ۵۳ و ۵۴، ح ۸؛ وسائل الشیعه، ج ۱۳، صص ۳۱۴ و ۳۱۵، ح ۵؛ تهذیب الاحکام، ج ۹، ص ۱۴۹، ح ۵۷؛ بحار الانوار، ج ۴۸، ص ۲۸۱، ح ۲.

محمد خدابنده را برعهده داشت. سرانجام سلطان ابوسعید با اثرپذیری از توطئه دشمنان، دستور داد خواجه رشیدالدین را در سال ۷۱۸ ه. ق، در هفتاد سالگی به همراه پسر شانزده ساله اش، ابراهیم به قتل برسانند.

با قتل خواجه رشیدالدین، دارایی های او حتی بزرگ ترین موقوفه اش، ربع رشیدی در تبریز تاراج شد و حکومت، املاک وی و فرزندانش را مصادره کرد. خواجه رشیدالدین دارای آثار و نوشته های بسیار و موقوفه های فراوان بوده است.^(۱)

برخی موقوفه های خواجه رشیدالدین عبارتند از:

یک - ربع رشیدی: خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی از زمان سلطنت غازان خان تا پایان عمر، در دامنه کوه سرخاب تبریز، سلسله بناهای زیبایی ساخته و آنها را وقف کرده بود. این موقوفه، به «ربع رشیدی» مشهور شده بود. مجتمع بزرگ ربع رشیدی به شکل شهرستانی فرهنگی - آموزشی نمود یافته بود. مسجدها، مدرسه های گوناگون، کتاب خانه ها، دانشکده های پزشکی، بیمارستان ها، داروخانه ها، خانه های مسکونی، کارخانه های کاغذسازی، پارچه بافی و دارالضرب، محله های صالحیه، باغ ها، بازارها، کاروان سراها، حمام ها، مکان های رفاهی، فرهنگی و

ص: ۶۶

۱- نک: مقدمه ای بر فرهنگ وقف، ص ۶۷؛ مصطفی مؤمنی، مقاله «جغرافیای جهان بینی وقف نامه ربع رشیدی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳، صص ۳۶ و ۳۷؛ سید حسین امیدانی، مقاله «ربع رشیدی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۷، صص ۵۰ - ۶۲.

اقتصادی، قنات ها، خیابان ها، کوچه ها، حصارها، برج و باروها و دروازه های متعدد جزو این موقوفه بزرگ بود.

این شهرستان فرهنگی، مجموعه ای از کارکردهای دینی، آموزشی، فرهنگی، طبی، مسکونی، کشاورزی، ارتباطی، اقتصادی، امنیتی و استحقاظی، دفاعی و رفاهی سنت وقف را با عنوان «ابواب البر رشیدی» به نمایش گذاشته بود.

نکته مهم این است که اساس این موقوفه بزرگ بر محور آموزش علوم گوناگون می چرخید. گویا انگیزه دنیوی خواجه رشیدالدین، همان دانش دوستی و علاقه وی به علم و عالمان بوده است.

متأسفانه پس از قتل خواجه رشیدالدین، همه آن گنجینه های ارزشمند، دستخوش جهل و خشونت شد و مجتمع ربع رشیدی به غارت رفت و بقایای آن به آتش کشیده شد. اکنون ویرانه های ربع رشیدی در انتهای محله ششکان تبریز که به محله باغمیشه ولیان کوه (بیلان کوه) می رسد، در سمت چپ دامنه کوه سرخاب قرار دارد.^(۱)

نسخه اصلی وقف نامه ربع رشیدی که با خط خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی نوشته شده و از وقف نامه های مهم قرن هفتم ایران است، اکنون در کتاب خانه ملی تبریز نگه داری می شود.^(۲) این وقف نامه به کوشش

ص: ۶۷

۱- نک: مصطفی مؤمنی، مقاله «شهرستان رشیدی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۴، صص ۵۲ - ۵۷؛ مقاله «ربع رشیدی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۷، صص ۵۰ - ۶۶؛ وقف در فقه اسلامی، ص ۴۲۶؛ مقدمه ای بر فرهنگ وقف، ص ۶۷؛ نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۱۵۲.

۲- مقاله «ربع رشیدی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۷، ص ۵۵.

مجتبی مینوی و ایرج افشار و سرمایه انجمن آثار ملی در سال ۱۳۵۶ ه. ش، در تهران چاپ شده است. (۱)

دو - ۵۶۴ موقوفه در یزد و اطراف آن؛

سه - ۳۲۹ موقوفه در تبریز و نواحی آن؛ (۲)

چهار - دیگر موقوفه ها: خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی در شهرهای آذربایجان، اصفهان، شیراز، مراغه، موصل و در روستاهای رشید آباد و فتح آباد و... نیز موقوفه هایی داشته است. (۳)

(ب) حاج شفیع ابریشمی زنجانی

حاج شفیع ابریشمی زنجانی در سال ۱۳۲۸ ه. ق، ده عدد از روستاهای ملکی خود در زنجان را وقف کرد. وی در وقف نامه اش، محل مصرف درآمد آن روستاها را پس از آبادانی آنها، چنین تعیین کرده است:

یک - افزون بر قنات های موجود در شهر زنجان، یک رشته قنات برای مصرف شهر بسازند که آب آن لوله کشی و تقسیم شود.

دو - در هر نقطه ای از شهر زنجان که صلاح بدانند، بیمارستانی به گنجایش ده تخت خواب با همه هزینه های پزشکی تأسیس کنند.

سه - در ده های وقفی، دبستانی احداث کنند تا کودکان به تحصیل درس های ابتدایی و قرآن کریم مشغول شوند.

ص: ۶۸

۱- مقدمه ای بر فرهنگ وقف، ص ۶۷.

۲- وقف در فقه اسلامی، ص ۴۳۶.

۳- همان؛ «ربع رشیدی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۷، صص ۵۰ - ۶۶.

چهار - ساختمان نیمه تمام حمام روستای زرزر را تکمیل کنند.

پنج - بر روی رودخانه ده دولجین که معبر عمومی است، پلی بسازند.

شش - همه ساله در ایام رمضان و محرم در همه ده های وقفی او اطعام کنند.

هفت - هر سال در ایام عید نوروز، پنجاه دست لباس دخترانه و پنجاه دست لباس پسرانه به افراد یتیم و بی بضاعت هدیه کنند.

همچنین به صد خانوار [مستحق و آبرومند] مبلغی نقدی بپردازند. (۱)

ج) حاج محمد تقی اتفاق تهرانی

حاج محمد تقی اتفاق، فرزند حاج کریم در سال ۱۳۲۵ ه. ق، در تهران زاده شد. وی از هشت سالگی به بازار رفت، ولی به دلیل گرایش درونی به علم و علمای دین، از درس و مدرسه نیز غافل نماند و برخی کتاب های حوزوی را نزد استادان آموخت. او در طول عمر بابرکت خود که نزدیک به یک قرن بود، دوستی نزدیک و پیوسته ای با عالمان مشهور داشت. به دلیل همین کشش درونی، سرمایه زندگانی خویش را جز در راه خیر و صلاح خرج نکرد.

از مهم ترین آثار خیریه وی، بنای مدرسه ای در نجف اشرف به نام «جامعه النجف» - از مدرسه های حوزوی این شهر - است. این مدرسه، ساختمانی چهار طبقه است که سیزده هزار متر زیربنا دارد. زمین آن در اطراف نجف بود

ص: ۶۹

۱- نک: تاریخچه وقف، صص ۹ و ۱۰؛ وقف در ایران، ص ۵۵.

و از مرکز شهر فاصله داشت. به دلیل دوری این مدرسه از مرکز شهر و کمی امکانات، ساخت آن، به سختی پیش رفت، به گونه ای که اگر اراده وافی و توفیق پروردگار و پشتیبانی عالمان بزرگ نجف نبود، آن مکان به چنین سرانجام نیکویی نمی رسید.

خود واقف گفته است: «در میان کار، عده ای قصد سنگ اندازی و دل سرد کردن مرا داشتند، اما علمای اعلام و روحانیون طراز اول نجف با نوشتن نامه و فرستادن پیغام، من را در این امر قوت قلب بخشیدند.» وی دست خط برخی از این بزرگان از جمله آیت الله سید محسن حکیم، آیت الله شاهرودی، آیت الله خویی، آیت الله صدر بادکوبه ای، آیت الله محمد باقر زنجانی، آیت الله عبدالکریم زنجانی، آیت الله محمد جواد طباطبایی و آیت الله علی موسوی حلی رحمه اللهرا نزد خود به یادگار نگه داشته بود.

از دیگر خدمات حاج محمد تقی اتفاق تهرانی، سفارش ساخت درِ طلای حرم مطهر حضرت علی علیه السلام است. صنعتگران و هنرمندان اصفهان به مدت دو سال با ذوق و هنر مثال زدنی کوشیدند تا این درّ گران بهای معنوی، با آبرومندی و عزت بر ورودی مرقد مبارک امیرالمؤمنین، امام علی علیه السلام قامت آراند. همچنین درِ طلای حرم مطهر سالار شهیدان، امام حسین علیه السلام با همت و هزینه آن واقف بزرگ ساخته و نصب شده است.

بنای بیمارستان جاوید در تهران، مسجد امام زاده زید در بازار تهران، همچنین کمک های مادی و معنوی بسیار به برخی بیمارستان های ایران و دستگیری از گرفتاران و درماندگان، از دیگر کارهای نیک اوست.

حاج محمد تقی اتفاق تهرانی به دلیل علاقه ای که به کتاب های حدیثی داشت، اوقات فراغت خود را به جمع آوری آیات، دعاها و احادیثی در موضوع های مختلف می گذراند. وی از این رهگذر، چندین مجموعه حدیث و دعا فراهم آورد که کتاب ارزشمند جواهر الکلمات و نیز کتاب کوچک طریق الجنان از آن جمله است. کتاب دیگر او حقیقه الایمان و فضیله الانسان است که ۴۵۰ حدیث از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام را دربر دارد. (۱)

(د) سردار فیروزکوهی

میرزا سید کریم خان فیروزکوهی فرزند امیر محمد حسین خان ثانی (سردار بزرگ محمد شاه و فاتح هرات) از مردان عصر ناصری است. وی آموزش های نظامی خود را در مدرسه سن سیر فرانسه گذراند و پس از بازگشت، ناصرالدین شاه، وزارت قورخانه را به وی واگذار کرد.

سامان بخشی مدرسه ناصری که بعدها به دبیرستان نظام معروف شد، از کارهای نیک او در این دوران است. او در این مقام، افزون بر تدریس، به ترجمه و نگارش کتاب های بسیاری در زمینه قوانین نظام بلژیک، اتریش و فرانسه به نام قوانین عسکریه در فنون مختلف پیاده نظام و توپخانه پرداخت و بارها با دریافت نشان علمی از برخی کشورهای اروپایی، از او تجلیل شد.

در هجدهم ذی حجه سال ۱۳۱۶ ه. ق، سردار فیروزکوهی، مدرسه ای فنی و حرفه ای برای افراد بی سرپرست و کم توان به نام مدرسه خیریه ایتمام بنا کرد.

ص: ۷۱

۱- نک: مقاله «آشنایی با واقفان بزرگ»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۹، صص ۱، ۵۵ - ۵۹.

این مدرسه، پنجمین مدرسه ای بود که به روش جدید در ایران ساخته شد. واقف، امور مالی مدرسه را از وقف بهترین املاک و مستغلات خویش در تهران، شمیران، دماوند و مازندران تأمین کرد.

پس از تأسیس این مدرسه، مظفرالدین شاه قاجار از آن بازدید کرد و رضایت خود را با اهدای معدن زغال سنگ گاجره، برای تأمین سوخت مدرسه نشان داد که آن هم در ردیف املاک موقوفه در آمد. این مدرسه در خیابان شیخ هادی تهران واقع بود و بیش از پنج هزار متر مربع مساحت داشت و دارای ساختمان های متعدد از جمله آشپزخانه، آبدارخانه، خوابگاه اطفال و پرستاران و زمین ورزش همراه با وسایل ورزشی و نیز کارگاه صنعتی برای آموزش حرفه های مختلف از جمله نجاری، بافندگی و آهنگری بود.

روش اداره این موقوفه، نشان دورانندیشی و درست اندیشی سردار بود؛ زیرا به جای کمک مالی پیوسته به کودکان بی سرپرست، به آنها فن و دانش می آموخت تا بعدها خودشان در جامعه، افراد مفیدی باشند. شاگردان این مدرسه در کنار آموزش دانش های نظری، به فراگیری صنایع فنی نیز می پرداختند و علم و صنعت را با هم فرامی گرفتند. در این مدرسه نزدیک به شصت نفر از کودکان یتیم و تهی دست، به طور شبانه روزی نگه داری می شدند و از هر جهت، از جمله خوراک، پوشاک و شهریه از آنها پذیرایی می شد. بسیاری از دانش آموختگان این مدرسه، بعدها جزو دانشمندان و ادیبان بزرگ ایران شدند. برابر وقف نامه، کودکان بدون پدر و مادر یا بدون یکی از والدین و نیازمند، در این مدرسه پذیرفته می شدند.

وقف نامه سردار فیروز کوهی با مُهر و امضای مجتهدان بزرگی از جمله شیخ فضل الله نوری، میرزا حسن آشتیانی، شیخ هادی مجتهد و سید عبدالله موسوی بهبهانی رحمه الله تأیید شده است. اکنون بنیاد موقوفه های سردار فیروز کوهی با بنایی جدید در دو سوی خیابان ولی عصر تهران قرار دارد. البته کتاب خانه کوچکی نیز در نزدیکی خیابان شیخ هادی قرار دارد که جزو این موقوفه هاست و در واقع، آرامگاه سردار فیروز کوهی و برادرزاده اوست.

آموزشگاه فنی و حرفه ای دیگری نیز در خیابان ولی عصر قرار دارد که بخش دیگری از این موقوفه ها به شمار می آید. این آموزشگاه با مدیریت چهار متولی، بر اساس نیازهای جامعه و استقبال جوانان، به آموزش رشته های فنی، رایانه، نقشه کشی صنعتی و ساختمانی و رشته اتومکانیک می پردازد. این آموزشگاه که با نظارت وزارت کار اداره می شود، سالانه در چند دوره تخصصی کوتاه مدت به داوطلبان آموزش می دهد.

با تجدید بنای ساختمان ها و املاک موقوفه و با ایجاد بخش های تجاری در طبقه های همکف آن، درآمد موقوفه افزایش یافته است و هزینه دانش آموزان به صورت رایگان تأمین می شود. همچنین کارگاه هایی بزرگ و به روز در این بنا ایجاد شده است که همه این کارگاه ها با حضور استادانی از وزارت کار و پرداخت حق التدریس آنان از محل درآمد موقوفه ها، همیشه پویا هستند. (۱)

ه) سردار امام قلی خان و پدرش، الله وردی خان

ص: ۷۳

امام قلی خان، این سپه‌دار نام آور عهد صفوی که هزاران جنگجوی دلاور زیر فرمان داشت، پیش از آنکه یک فرمانده جنگی باشد، انسانی با مروت و وارسته بود. فرهنگ باوری، دین‌مداری و همدوستی اش، از وی سرداری ممتاز ساخته بود و این همه را از پدری به ارث داشت که جزو نیکان روزگارش بود.

سی و سه پل اصفهان (پل الله وردی خان)، قیصریه لار، مدرسه خان شیراز، رواق و گنبد الله وردی خان در حرم مطهر امام رضا علیه السلام جمله خلاقیت‌های فرهنگی و هنری اوست. صدها کاروان سرا، پل و مدرسه دیگر نیز نتیجه ذوق و اهتمام تحسین برانگیز این دو بزرگوار است.

مهم‌ترین جنبه شخصیتی امام قلی خان را باید باورهای مذهبی و اندیشه فرهنگی وی دانست. او در سال ۱۰۲۴ ه. ق، مدرسه خان را تکمیل کرد و در مدت بیست سال، لحظه‌ای از تلاش برای گسترش دانش دست برنداشت. او با درک صحیح از سنت حسنه وقف و کاربرد آن، نام خود را به عنوان یکی از واقفان موفق تاریخ ایران به یادگار گذاشت.

امام قلی خان پس از تکمیل مدرسه خان شیراز، به فراهم آوردن امکانات مورد نیاز برای تربیت و آموزش جوانان و تأمین زندگی آنان و استادان مدرسه پرداخت. ایجاد کتاب‌خانه‌ای غنی در کنار مدرسه خان و حتی فرستادن خوش‌نویس به کشور هند برای رونویسی (استنساخ) از کتاب‌های نایاب کتاب‌خانه‌های آنجا، از دیگر تلاش‌های او در این راستا بود. او بهترین املاک، آبادی‌ها و رقبات خود را به مدرسه خان، برای فراگیری علوم و

ایجاد و تعمیر بناهای مذهبی، فرهنگی و اجتماعی، تعمیر مسجد جامع عتیق شیراز، ساخت مسجد شاه در شیراز، ایجاد بقعه های مذهبی هفده تنان و ناصر بن علی در شهر گلپایگان (۱۰۳۲ ه. ق) ایجاد دارالشفایی در شیراز، ساخت بنای امام زاده سید نورالدین در سپیدان فارس و وقف موقوفه هایی بر آن، ساخت کاروان سراها، راه ها، پل ها، قیصریه و بازار در شیراز و قیصریه و مسجد جامع لار از دیگر کارهای ارزنده امام قلی خان است. این خدمات ماندگار، از او شخصیتی ممتاز در عرصه های فرهنگی و اجتماعی ساخت.

با شهادت امام قلی خان در سال ۱۰۴۲ ه. ق، غاصبان و زورمداران، این موقوفه ها را به یغما بردند. اکنون جز مدرسه خان، حتی یک نمونه از موقوفه های فراوان این مدرسه در تصرف اداره اوقاف نیست و تلاش متولیان موقوفه ها تاکنون نتیجه ای نداشته است.

امام قلی خان که پیش از مقام سپهسالاری نیز ثروت فراوانی داشت، پس از رسیدن به آن مقام، ثروتش را در راه آبادانی مناطق مختلف حکومت خویش به ویژه فارس، نشر دانش، ایجاد صنایع و تشویق دانشمندان، خوش نویسان، شاعران، معماران و صنعتگران صرف کرد. وقف بهترین املاک، آبادی ها و رقبات او در حمایت از عالمان و طالبان علم، پرداخت هزینه زندگی استادان و گسترش علوم دینی، حفظ بنای مدرسه خان و توجه به ساکنان و عالمان مقیم مشرفه را می توان از ارزشمندترین کارهای

و) حاج محمد نمازی

لوله کشی و تصفیه آب شهر شیراز و مجموعه بهداشتی، درمانی و آموزشی بیمارستان نمازی در شیراز، از موقوفه های حاج محمد نمازی به شمار می روند.

حاج محمد نمازی فرزند حاج محمد حسن نمازی - تاجر شیرازی - در سال ۱۲۷۵ زاده شد. دوران کودکی را در هند و چین گذراند و سال های جوانی را در شیراز و تهران سپری کرد. در سال ۱۳۰۳، به قصد سیاحت به امریکا رفت و مدتی طولانی در آنجا اقامت گزید. پس از موفقیت در فعالیت های اقتصادی در سال ۱۳۲۳، به ایران بازگشت و بنا به عهدهی که با خود کرده بود، بخشی از درآمدش را صرف امور خیریه کرد.

نیت اولیه وی ایجاد مجتمع بهداشتی و درمانی بود، ولی با دیدن وضعیت نامناسب آب آشامیدنی شیراز، تصمیم گرفت افزون بر ساخت مجتمع بهداشتی و درمانی، برای تأمین آب آشامیدنی بهداشتی شهر، سیستم مناسب لوله کشی ایجاد کند.

حاج محمد نمازی با موافقت و همکاری شهرداری شیراز به لوله کشی آب بهداشتی و تصفیه شده در شیراز پرداخت. پس از فراز و نشیب های بسیار و دشواری های فراوان، لوله کشی آب شهر شیراز در سال ۱۳۳۱ به بهره برداری رسید و دوازده هزار خانه در آن زمان، از آن بهره مند شدند. آن گاه

ص: ۷۶

وی لوله کشی و دستگاه آب شیراز را وقف کرد.

حاج محمد نمازی هم زمان با طرح آب رسانی، با خریداری یکی از باصفاترین باغ های شیراز به نام باغ کفشگر، محل مناسبی برای مرکز بهداشتی در نظر گرفت. این بیمارستان با پانزده هکتار مساحت عرصه و ۷۵۰۰۰ متر مربع مساحت ساختمانی (زیر بنا - اعیان) در سال ۱۳۳۲ برای عرضه خدماتی همچون کمک های اورژانسی، داخلی و قلب، اطفال و نوزادان، جراحی عمومی، جراحی مغز و اعصاب، جراحی استخوان و... وقف شد و در روز هفتم خرداد ۱۳۳۴ آغاز به کار کرد. این مجموعه، ۴۱۴ اتاق بیمارستان، ۲۵۰ تخت خواب و ۲۴ واحد مسکونی داشت.

بیمارستان نمازی در سال ۱۳۵۰ نیاز به توسعه پیدا کرد. از این رو، حاج محمد نمازی قصد داشت ساختمان قدیم را توسعه دهد، ولی پس از انجام کارهای مقدماتی و شروع به کار، در سال ۱۳۵۱ از دنیا رفت. ادامه کار ساختمانی پروژه را دانشگاه شیراز پی گیری و هزینه لازم را سازمان برنامه و بودجه تأمین کرد.^(۱)

ز) حسین علی البرز

آقای حسین علی البرز، واقف «بنیاد فرهنگی البرز» است. وی در ۲۷ اسفند ۱۳۴۲، این بنیاد را تأسیس کرد. هدف این بنیاد خیریه، نشر فرهنگ اسلامی از طریق اعطای وام و کمک هزینه دانشجویی و اهدای جوایز به دانش پژوهان

ص: ۷۷

۱- نادر ریاحی، مقاله «موقوفه محمد نمازی در شیراز»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۷، صص ۸۲-۹۱؛ وقف در ایران، ص ۵۵.

در فروردین ۱۳۵۸، آقای حسین علی البرز در نامه ای از کانادا به محضر رهبر انقلاب اسلامی ایران، امام خمینی رحمه الله، از ایشان خواست تولیت موقوفه های بنیاد فرهنگی البرز را بپذیرد. بنا بر دستور امام خمینی رحمه الله در ذیل این نامه به سازمان اوقاف و امور خیریه، از فعالیت های بنیاد از آغاز تأسیس، اهداف و احراز عمل به نیت واقف، گزارشی تهیه و تقدیم شد. از سال ۱۳۵۹، بنیاد فرهنگی البرز، فعالیت های خود را زیر نظر هیئت امنای منتخب سازمان اوقاف و امور خیریه ادامه داد.

این بنیاد پیش از انقلاب، چهار باب ساختمان داشت که دو باب آن نیمه ویران و بدون استفاده بود. سازمان اوقاف با همکاری هیئت امنای بنیاد، از سال ۱۳۶۰، بازسازی موقوفه های بنیاد را آغاز کرد و همین امر، اعتماد واقف را در رسیدگی به موقوفه ها و اجرای برنامه های مطرح شده در وقف نامه جلب کرد. ایشان در نامه ای به هیئت امنای بنیاد با یادآوری انگیزه و هدف خویش، یک دستگاه ساختمان را که ملک شخصی او بود و زمینی به مساحت ۸۰۰ متر مربع در خیابان فلسطین شمالی تهران داشت، به بنیاد فرهنگی البرز افزود. این ساختمان پس از بازسازی، دارای شش دستگاه آپارتمان، شش باب مغازه و چهار طبقه زیرزمین شد.

هم اکنون بنیاد فرهنگی البرز، دوازده رقبه وقفی در قالب یک دفتر مرکزی، چهار مجتمع تجاری، یک ساختمان مسکونی - تجاری، یک دبستان، چهار مدرسه راهنمایی، یک مجتمع آموزشی شامل دبستان، مدرسه راهنمایی،

دبیرستان، آزمایشگاه و خوابگاه در شهرهای تهران، اهواز، خمین، آشتیان و کهک دارد.

این بنیاد بر اساس هدف های یاد شده در وقف نامه همواره خدماتی فرهنگی انجام داده است که برخی از آنها عبارتند از:

یک - اهدای قرآن مجید و کتاب های مختلف مذهبی و علمی و محصولات فرهنگی به نهادها، مسجدها، مدرسه ها، دانشگاه ها و مراکز آموزشی؛

دو - اهدای کتاب به کتاب خانه «بنیاد دایره المعارف بزرگ اسلامی»؛

سه - خرید پانصد دوره کتاب تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن و اهدای آن به کتاب خانه های عمومی داخل کشور؛

چهار - اعطای جوایز به برندگان مسابقه های علمی در سالگرد شهادت استاد مرتضی مطهری رحمه الله از طریق «مدرسه عالی شهید مطهری رحمه الله»؛

پنج - اعطای سالانه جوایزی به دانش آموزان و دانشجویان ممتازی که مراکز آموزشی کشور معرفی می کنند؛

شش - پرداخت وام تحصیلی به دانشجویان از محل درآمدهای حاصل از واحدهای تجاری بنیاد؛

هفت - چاپ تعداد بیست هزار جلد از کتاب معاد نوشته حجت الاسلام محسن قرائتی با جلد زرکوب و پرداخت پنجاه درصد هزینه چاپ به سود خریداران، تا کتاب به بهای نصف قیمت در دسترس علاقه مندان قرار گیرد؛

هشت - چاپ تعداد دو هزار جلد از کتاب ارث از نظر اسلام، نوشته آیت

نه - کمک به انتشار مجله «آینده سازان»، ارگان اتحادیه انجمن های اسلامی دانش آموزان و مجله «پیوند»، ارگان انجمن اولیا و مربیان وزارت آموزش و پرورش؛

ده - کمک به مدرسه ها و نیز «مرکز تربیت معلم شهید چمران»؛

یازده - پرداخت وام به نهادها برای کمک به انتشار آثار علمی، فرهنگی و مذهبی؛

دوازده - پرداخت وام به مؤلفان کتاب، دانشجویان و فرهنگیان از طریق «انجمن اسلامی معلمان»؛

سیزده - پرداخت وام به «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان» برای انتشار کتاب حماسه ایمان؛

چهارده - پرداخت بورس تحصیلی و جایزه به دانش آموزان برنده در مسابقه های ریاضی و ادبیات فارسی سراسر کشور که از سوی «دفتر تحقیقات و برنامه ریزی وزارت آموزش و پرورش» معرفی می شوند. (۱)

ح) گوهرشاد خانم

مهد علیا، گوهرشاد خانم از جمله زنان پرافتخار شیعی و بانوان ثروتمند و نامدار عصر تیموری است. او بسیار صله رحم و اطعام می کرد و صدقه ها و خیرات بسیار می داد. وی که در حُسن تدبیر، سیاست و حیا مقامی والا

ص: ۸۰

۱- نک: مقاله «آشنایی با واقفان بزرگ بنیاد فرهنگی البرز» مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲، ص ۵۴ - ۵۶؛ سید ناصر هاشم زاده، مقاله «بنیاد فرهنگی البرز» مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۷، صص ۷۷ - ۸۱.

داشت، در کمال اخلاص، مسجدی را در جوار بارگاه رضوی علیه السلام بنا نهاد تا از جمله باقیات صالحات وی باشد.

موقوفه های گوهرشاد خانم به قرار زیر است:

یک - مسجد جامع گوهرشاد در هرات؛

دو - مدرسه گوهرشاد در هرات؛

سه - مسجد جامع گوهرشاد در جوار بارگاه رضوی علیه السلام که یکی از بناهای مهم دوران شاهرخ است.

گوهرشاد در سال ۸۱۲ ه. ق، ساخت این مسجد را آغاز کرد و در سال ۸۲۱ ه. ق، به پایان رساند. این مسجد در زمینی به مساحت تقریبی ۸۷۹۸ متر مربع ساخته شده است که ۶۰۴۸ متر مربع آن زیربنا و ۲۷۵۰ متر مربع آن، مساحت صحن مسجد است. مسجد گوهرشاد یک گنبد، دو گلدسته، هفت شبستان و چهار ایوان دارد که ایوان طرف قبله مسجد به ایوان مقصوره و بزرگ ترین ایوان این مسجد معروف است.

ساختمان مسجد گوهرشاد زیر نظر استاد قوام الدین شیرازی ساخته شده است. گوهرشاد پس از پایان یافتن بنای این مسجد، املاک و رقباتی را در نیمه رجب سال ۸۲۹ ه. ق، وقف آنجا کرد. مسجد گوهرشاد پس از گذشت قرن ها به لحاظ زیبایی، بزرگی، پاکیزگی و همسایگی با حرم مطهر امام رضا علیه السلام همچنان بر تارک بناهای مذهبی - تاریخی ایران می درخشد. (۱)

ص: ۸۱

۱- موقوفه گوهرشاد در ناحیه ۲، اداره اوقاف و امور خیریه مشهد مقدس به کلاسه ۱ - گ پرونده دارد. نک: سیمای وقف در خراسان، صص ۱-۹؛ تاریخچه وقف در اسلام، صص ۱۹-۲۱؛ محمود یزدی مطلق، «مسجد گوهرشاد مشهد و موقوفات آن»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۵ و ۳۶، صص ۱۸۵ - ۱۹۰.

آقای عبدالله رضوی در سال ۱۳۴۳، برابر وقف نامه رسمی، تمامی شش دانگ مزرعه سوران و دو رشته قنات دایر و یک رشته قنات بایر و ثلث از جویبار رودخانه شاندیز و املاک دیگری را برابر اساس نامه، برای استفاده عمومی وقف کرد.

موقوفه مرحوم عبدالله رضوی را می توان یکی از بزرگ ترین و پربارترین موقوفه های مشهد مقدس برشمرد. این موقوفه، شامل زمین های پهناوری در چندین نقطه شهر مشهد مانند زمین های سوران، بژمهن و حسین آباد کرمانی ها و همچنین مسافرخانه ها و مغازه ها، در داخل شهر مشهد و حتی دارای رقباتی در دیگر شهرهای ایران است. موارد مصرف این موقوفه، بسیار چشم گیر است.

آقای عبدالله رضوی در وقف نامه خود، بر تأسیس پرورشگاه و درمانگاهی مجهز در مزرعه سوران و مداوای بیماران، برپایی عزاداری برای سید و سالار شهیدان، امام حسین علیه السلام در عاشورای هر سال در آنجا و اطعام اهالی و مستضعفان در آن روز و ساختن یک مجموعه آموزشی برای کودکان یتیم از محل درآمدهای موقوفه های خویش، تأکید کرده است.

اداره کل اوقاف و امور خیریه استان خراسان در سال های گذشته به منظور احیای موقوفه آقای عبدالله رضوی، گام های مؤثری برداشت. این اداره کل، پس از بررسی های مختلف و فراهم آوردن امکانات اولیه به منظور احداث

این مجموعه، به ویژه مجموعه آموزشی یتیمان و پس از تصویب طرح نهایی، از خرداد ماه ۱۳۷۱، عملیات اجرایی این مجموعه را برابر نظر واقف، در محل باغ آرامگاه واقف و در محدوده جنوب شرقی زمین های موقوفه سوران، در کنار جاده مشهد - شاندیز که باغی بسیار گسترده است، آغاز کرد. این مجتمع فرهنگی که شبانه روزی اداره می شود، در سال ۱۳۷۵ به بهره برداری رسید.

باغ های قدیمی مزرعه شش هزار هکتاری سوران که با کمبود آب و وضع نامناسب زمین روبه رو بود، با پشتکار اداره کل اوقاف خراسان، بازسازی شد. در این طرح، باغ های جدیدی به مساحت ۲۸ هکتار با روش جدید باغ داری ایجاد کردند و از زمین های دیگر که توانایی بازدهی گندم و یونجه داشتند، با آبیاری بارانی، برای تأمین آذوقه و علوفه بهره گرفتند.

همچنین جهت بهره گیری بهتر و بیشتر از زمین های بایر موقوفه و نیز برای کمک به خودکفایی و کارآفرینی، «شرکت کشاورزی و دام پروری سوران» در سال ۱۳۶۶، با سرمایه گذاری از وجوه مازاد موقوفه های سراسر کشور تأسیس شد. همچنین در اجرای اهداف طرح، مجتمعی شامل دو واحد گاوداری با زیربنایی به مساحت ۳۳ هزار متر مربع بنای سقف دار و چهل هزار متر مربع بهاربند در مدت کوتاهی ساخته شد و با همکاری مسئولان وزارت کشاورزی و سازمان دام پروری کشور، فعالیت خود را با خرید ده ها رأس گاو اصیل آغاز کرد. این واحد، هم اکنون سالانه بیش از دو هزار تن

شیر تولید می کند. (۱)

۳. آشنایی با سیره عالمان بزرگ دین درباره وقف

عالمان بزرگ دین نیز در زمینه وقف فعال بوده اند. نام برخی از آنها حسن ختام این فصل است. آوازه شهرت برخی از آنان چنان است که به تعریف و توصیف نیازی ندارند. از این رو، به اختصار، برخی موقوفه ها و خدمات آنان یادآوری می شود.

الف) امام خمینی رحمه الله

در طول زندگی بابرکت خویش در ساخت، تعمیر و بازسازی مسجدها، مصالهای نماز جمعه، مدرسه ها و مراکز آموزشی و فرهنگی نقش بسزایی داشت. (۲)

ب) مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه ای (دام ظلّه)

رهبر معظم انقلاب، تاکنون نزدیک به شش هزار نسخه نفیس خطی را به کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی وقف کرده است. بر همین اساس، ایشان بزرگ ترین واقف کتاب های خطی آستان قدس رضوی است. گنجینه کتاب های خطی آستان قدس رضوی به علت غنای منابع خطی به عنوان پایگاه فکری جهان اسلام مطرح و روزانه پذیرای بسیاری از پژوهشگران

ص: ۸۴

۱- مقاله «عبدالله رضوی، واقفی بزرگ»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۴، صص ۵۹ و ۶۰.

۲- ره توشه راهیان نور، ویژه محرم الحرام، ۱۴۲۱ ه. ق. ۱۳۷۹ ه. ش، قم، چاپ خانه دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز انتشارات، ۱۳۷۸، صص ۲۹۵-۲۹۹.

داخلی و خارجی است. (۱)

ج) علامه حلی و مجلسی ها رحمهم الله

علامه حلی رحمه الله، زمین های وسیعی را با سرمایه و به دست خود آباد و برای استفاده عموم وقف کرد. همچنین در طول زندگی، بسیاری از آبادی های خویش را وقف کرد.

بر اساس اسناد برخی موقوفه های اصفهان، علامه محمد باقر مجلسی و پدرش محمد تقی مجلسی رحمه الله در آنها سهم بوده اند.

د) آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری رحمه الله

ایشان زمین وسیعی را در شهر مقدس قم خرید و به عنوان قبرستان عمومی شهر وقف کرد. این قبرستان قدیمی، اکنون به قبرستان قم نو معروف است. همچنین بیمارستان فاطمی و خانه فقرا، از خدمات دیگر آن عالم بزرگ است.

ه) آیت الله العظمی سید محمدرضا گلپایگانی رحمه الله

آن بزرگوار، مدرسه و کتاب خانه بزرگی در نزدیکی حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام در شهر قم به نام مقدس صاحب الزمان علیه السلام موقوف کرد. (۲) مدرسه و کتاب خانه آیت الله گلپایگانی رحمه الله، همواره مکان مناسبی برای تدریس، تحصیل، تحقیق، مطالعه و مباحثه هزاران عالم و طلبه بوده است. بیمارستان آیت الله گلپایگانی رحمه الله، دار القرآن الکریم، مجمع جهانی اسلامی لندن و مرکز معجم

ص: ۸۵

۱- روزنامه جمهوری اسلامی، چهارشنبه ۱۹ مرداد ۱۳۸۴، ۴ رجب ۱۴۲۶، ش ۷۵۵۳، ص ۴.

۲- نک: وصیت نامه آیت الله العظمی سید محمدرضا گلپایگانی رحمه الله.

المسائل الفقهيہ از دیگر خدمات و یادگارهای آن عالم بزرگوار است. (۱)

(و) آیت الله العظمی سید شهاب الدین مرعشی نجفی رحمه الله

آن عالم ربانی، کتاب خانه بزرگ خویش را در نزدیکی حرم مطهر حضرت معصومه علیها السلام موقوف عام کرد. این کتاب خانه اکنون به نام کتاب خانه بزرگ آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمه الله معروف و مورد استفاده مردم است. همچنین حسینیه آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمه الله، مدرسه مرعشیه و چندین مدرسه دیگر، از جمله خدمات و یادگارهای آن عالم بزرگوار است. (۲)

فصل هفتم: آسیب شناسی وقف

اشاره

ص: ۸۶

۱- ره توشه راهیان نور، ویژه محرم الحرام، ۱۴۲۱ ه. ق ۱۳۷۹ ه. ش، ص ۲۹۹.

۲- نک: وصیت نامه آیت الله العظمی سید شهاب الدین مرعشی نجفی رحمه الله.

در دهه های اخیر به دلایل گوناگون، فرهنگ وقف کم رنگ شده است. امروزه شور و اشتیاق آن چنانی برای وقف، در مردم دیده نمی شود.

این کم توجهی، ناشی از آسیب ها و موانعی است که شناختن و برطرف کردن آنها ضروری به نظر می رسد. البته پس از پیروزی انقلاب، گام های مؤثری برای تقویت قانونی اوقاف برداشته شده و همین تلاش ها، تا حدودی به افزایش شمار موقوفه ها کمک کرده است.

۱. داشتن ذهنیت درست از وقف

اشاره

ذهنیت نادرست برخی مردم، آنان را از وقف دور کرده است. برای آشتی دادن مردم با وقف، باید آنان را با حقیقت وقف آشنا کرد و افکار نادرست را از ذهنشان زدود. البته این امر، همت والای عالمان، مبلغان، ادیبان، هنرمندان و رسانه های گروهی را می طلبد. برخی از این ذهنیت های نادرست عبارتند از:

الف) هدر رفتن دارایی ها:

برخی افراد، وقف را موجب هدر رفتن دارایی های واقف می دانند. این ذهنیت نادرست، ناشی از ناآگاهی یا نادیده گرفتن فایده های فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی وقف است. با یادآوری هدف های سنت حسنه وقف، آثار فردی و اجتماعی و ثواب ها و پاداش های اخروی آن، همچنین احادیث و آیات مربوط به اعمال صالح، انفاق و وقف می توان این اندیشه را زدود.

ب) غصب شدن موقوفه ها:

بر اثر غصب شدن شماری از موقوفه ها در طول تاریخ، این ذهنیت پدید آمده است که موقوفه ها دیر یا زود غصب می شوند و جز آنکه کمکی به

فرصت طلبان باشد، چنان که باید و شاید، فایده ای ندارند.

این نگرش به دلیل اعمال پلید آزمندان و غاصبان است که نوعی بی اعتمادی را در جامعه پدید آورده است. اگر امنیت وقف تأمین شود و عمر موقوفه ها افزون گردد، این ذهنیت، خود به خود از میان می رود. در این راستا، عمل به وقف نامه ها، اطلاع رسانی و اعتمادسازی بسیار مؤثر است.

ج) فقر واقف:

برخی چنین می پندارند که واقف با اقدام به وقف، خود را فقیر می کند یا اگر روزی واقف فقیر شود، از وقف خویش پشیمان می شود. باید دانست که خداوند در قرآن درباره این ذهنیت نادرست و تنگ نظرانه، خطاب به پیامبر می فرماید:

بگو: اگر شما مالک خزاین رحمت پروردگار من بودید، در آن صورت [به خاطر تنگ نظری] امساک می کردید؛ [که] مبادا انفاق، مایه تنگ دستی شما شود و انسان تنگ نظر است. (اسراء: ۱۰۰)

۲. غصب موقوفه ها

به حکایت تاریخ، بسیاری از اموال وقفی بارها از سوی فاسقان و حاکمان ستمگر، غصب شده است. در گذشته، دو گونه موقوفه خواری بوده که هر کدام به نوعی سبب رکود فرهنگ وقف و دل سردی مردم شده است.

الف) غصب و تصرف نامشروع درآمدهای اوقاف یا مصرف آنها در مواردی که خلاف نظر واقفان بوده است، مایه دل سردی خیراندیشان می شود. بنابراین، حساسیت و حساب رسی دست اندرکاران امور اوقاف در عملی کردن هدف و خواسته های واقفان، در ایجاد انگیزه در نیکوکاران برای وقف

مؤثر

ص: ۸۸

است.

ب) غصب اصل موقوفه ها و رقبات آنها متأسفانه در گذشته بسیار رخ می داد. از پادشاهان گرفته تا افراد بانفوذ و طمع کار، در فرصت های مختلف از موقوفه ها سوء استفاده می کردند.^(۱)

در اسلام برای امنیت موقوفه ها و تأمین هدف واقفان خیراندیش، احکام و قوانینی وضع شده است. همچنین در فقه و سپس در قانون مدنی ایران، با اثرپذیری از آموزه های دینی، تدابیری اندیشیده شده که نصب متولی، ناظر و امین از جمله آنهاست.

به طور کلی، مسئولان نظام اسلامی، نیروهای انتظامی، اداره های اوقاف و امور خیریه، متولیان، ناظران و مردم هر کدام در جایگاه خود، مسئولیت ویژه ای برای حفظ موقوفه ها دارند.

۳. حوادث طبیعی

زلزله، سیل، جنگ و مانند آن، به دو شکل، فرهنگ وقف را تضعیف می کنند. از سویی چونان عامل بازدارنده ای، توان مالی ثروتمندان را کاهش می دهند و آنان دیگر نمی توانند به وقف اقدام کنند. از سوی دیگر، موقوفه ها را تخریب می کنند و از آنها ویرانه هایی بر جای می گذارند که این امر، دل سردی و بی میلی مردم را در مورد وقف در پی دارد.

برخی از این عوامل مانند زلزله و سیل، قابل پیش بینی و پیش گیری نیستند، ولی برخی دیگر مانند قحطی و غارت را می توان پیش بینی و

ص: ۸۹

۱- نک: وقف در فقه اسلامی، صص ۴۳۶ - ۴۳۹.

پیش‌گیری کرد و موقوفه‌ها را از خطر آنها در امان نگاه داشت. البته هنگام بنای موقوفه‌ها، توجه به نقشه‌کشی صحیح، استحکام، ساخت ضد زلزله‌ای و مانند آن ضروری است و پس از تخریب نیز بازسازی آن باید به سرعت صورت گیرد.

۴. کم‌رنگ شدن باورهای دینی در جامعه

ضعف فرهنگی و کم‌رنگ شدن باورهای دینی در هر جامعه‌ای، آن جامعه را کم‌کم به انحراف‌های اجتماعی می‌کشاند. امروزه بر اثر ضعف فرهنگی، برخی از ارزش‌ها و احکام اسلامی همچون ایثار، وفاداری، نیکوکاری، پرداخت خمس، زکات، صدقه و اقدام به وقف، نزد مردم بی‌اهمیت جلوه می‌کنند. برای پیش‌گیری از چنین خطری، مسئولان کشور، آموزش و پرورش، حوزه‌های علمیه، مبلغان دین، معلمان و همه مردم موظفند در تقویت فرهنگ اسلامی و استوار کردن باورهای دینی نسل جوان پیوسته بکوشند و از این امر غافل‌نمانند.

۵. رسیدگی نکردن به وضع موقوفه‌ها

موقوفه‌هایی که ویران شده‌اند یا نیاز به بازسازی دارند و مدت‌ها بدون تعمیر رها شده‌اند، مردم را در روی آوردن به وقف دل‌سرد می‌کنند و ذهنیت ناخوشایندی برای آنان می‌سازند.

۶. ناقص بودن اسناد و مدارک

ناقص بودن اسناد و مدارک موقوفه‌ها، افزون بر آنکه شناسایی کامل آنها یا موارد مصرف آنها را مشکل می‌کند، سبب می‌شود املاک یا زمین‌های وقفی با املاک یا زمین‌های دیگران اشتباه شود. همچنین گاهی باعث تصرف

و غصب موقوفه‌ها با سوء استفاده از کامل نبودن اسناد یا نبود مدارک می‌شود.

پیش‌گیری از این آسیب‌ها، دقت و تلاش واقفان، متولیان، مسئولان دفترهای ثبت اسناد و سازمان‌های اوقاف و امور خیریه شهرها را می‌طلبد. بنابراین، هنگام تنظیم وقف‌نامه‌ها و تأسیس موقوفه‌ها باید اسناد و مدارک آنها را کامل کرد و به تأیید دفترهای ثبت اسناد و سازمان اوقاف رساند.

۷. آگاهی نداشتن از شرایط و احکام وقف

واقفان پیش از اقدام به وقف، باید از احکام و شرایط شرعی وقف و چگونگی تنظیم کامل وقف‌نامه‌ها آگاه باشند. گاهی واقفان، شرایطی در وقف‌نامه‌ها می‌گذارند یا وقف‌نامه‌ها را به گونه‌ای تنظیم می‌کنند که با وقف شرعی سازگاری ندارند.

همچنین واقفان در تعیین مکان موقوفه‌ها باید دقت و آگاهی لازم را داشته باشند تا مکان موقوفه‌ها با مقتضیات زمان هماهنگ باشند و در آینده مشکل ساز نشوند؛ زیرا در گذر زمان و تغییر شرایط و کاربری‌های شهری، برخی مکان‌ها ممکن است موقعیت بهتری بیابند و برخی دیگر، موقعیت خود را از دست بدهند یا با موارد استفاده‌شان متناسب نباشند.

از سوی دیگر، لازم است واقفان، موارد مصرف موقوفه‌ها را در راستای اهدافشان انعطاف‌پذیر و چندگزینه‌ای کنند تا در آینده، موقوفه‌ها جلوه‌های متناسب، هم‌گام و هماهنگ با زمان و مقتضیات آن داشته باشند.

۸. از میان رفتن اسناد موقوفه‌ها در گذر زمان

اسناد و مدارک موقوفه‌هایی که در گذر زمان یا در جنگ‌ها و مانند آن،

غصب یا گم شده یا بر اثر فرسودگی از میان رفته اند؛ وقفی بودن، مساحت و موارد مصرف آنها را زیر سؤال برده و راه غصب، تصرف، فراموشی و هرگونه اشتباهی را باز کرده اند.

برای پیش گیری از این امر، باید وقف نامه ها، اسناد و مدارک موقوفه ها به دقت و متعدد تهیه شوند و افزون بر واقف، متولیان، ناظران، دفتر ثبت اسناد، سازمان اوقاف و سازمان میراث فرهنگی نیز نمونه هایی از آنها را در اختیار داشته و در نگه داری آنها امین و کوشا باشند.

۹. سهل انگاری یا کم کاری متولیان

سهل انگاری یا کارکرد ضعیف متولیان، آسیبی جدی برای موقوفه ها و درآمدهای آنهاست. متولیان که چند شغل دارند یا توانایی اداره موقوفه ها و رسیدگی به درآمدها و موارد مصرف آنها را ندارند، باید این مسئولیت را به دیگری بسپارند.

برخی متولیان در گذشته، به جای عمل به خواسته های واقفان در وقف نامه ها، به سلیقه و خواست خود عمل کرده و در مواردی با انجام ندادن وظایف خویش، زمینه تصرف و غصب یا ویرانی موقوفه ها را فراهم آورده اند. بنابراین، واقفان باید در گزینش متولی دقت کنند و متولیان مؤمن و متعهد برگزینند تا موقوفه هایشان از آسیب های گوناگون در امان بماند.

۱۰. سوءاستفاده برخی دولت ها از موقوفه ها

در گذشته، برخی شاهان، دولت ها یا مسئولان دولتی به بهانه های مختلف، شماری از موقوفه ها را غصب و تصرف کرده اند. چنین رفتارهایی از سوی دولت مردان، تا مدت ها دل سردی مردم را در پی داشت و کسی به وقف

دارایی خویش تمایلی نشان نمی داد. در ادامه، به دو نمونه از این موقوفه خواری ها اشاره می شود:

الف) قوام الدین ملک زوزن که در حدود سال ۶۰۹ ه. ق، به کرمان رفته بود، دستور داد همه وقف نامه های کرمان را نزد او ببرند. وی پس از دیدن آنها گفت: «به تحقیق معلوم شد که از دعای روحانیان و موقوفه خواران، کاری پیش نمی رود.» سپس دستور داد همه وقف نامه ها را در آب بشویند و تمام رقبات آن موقوفه ها را در حوزه دیوان بگیرند و جزو املاک خالصه درآورند.^(۱)

ب) نادرشاه افشار نیز برای تضعیف روحانیان شیعه، به بهانه اینکه موقوفه داران کارآیی ندارند، موقوفه های بسیاری را تصرف کرد.^(۲) او پس از رسیدن به سلطنت در سال ۱۱۴۸ ه. ق، دستور داد موقوفه ها را تصرف کنند و به مصرف سپاهیان برسانند. پس از صدور این فرمان نامشروع و بی توجهی نادرشاه به اوقاف، بسیاری از موقوفه ها غصب شد و وقف نامه های آنها ناپدید گشت.^(۳) بدیهی است در چنین شرایطی، کمتر کسی به وقف دارایی های خود اقدام می کند.

خوش بختانه با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، دیگر این گونه آسیب ها،

ص: ۹۳

۱- مرتضی راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۹، چ ۱، ج ۴، ص ۷۵۶.

۲- همان، ص ۷۵۹.

۳- وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، ص ۳۳.

فرهنگ وقف و موقوفه ها را تهدید نمی کند و با برقراری نظام اسلامی، موقوفه ها از امنیت کافی برخوردار شده اند.

۱۱. اجرای قانون های مخالف با وقف نامه ها

اجرای قانون های مخالف با موارد مصرف مشخص شده در وقف نامه، آسیب دیگری برای وقف و موقوفه هاست. در نتیجه این آسیب، هدف از وقف و نیت واقفان خیراندیش نادیده گرفته و درآمدهای موقوفه ها در مسیری خلاف نظر واقفان مصرف می شود.

قوه مقننه، شورای نگهبان، قوه مجریه و سازمان اوقاف و امور خیریه در مراحل قانون گذاری، تصویب و اجرا باید به این آسیب توجه کافی داشته باشند و برابر با احکام اسلامی عمل کنند تا آسیب قانونی از این دست، حیثیت اوقاف را مخدوش نکند.

۱۲. تناسب نداشتن جایگاه برخی موقوفه ها با ساختار شهری

واقف در وقف نامه، اداره موقوفه را برای متولیان و ناظران موقوفه تعیین می کند و می دانیم که عمل به نیت واقف بر اساس احکام شرعی، واجب و لازم است. وقتی در گذر زمان، چگونگی عملکرد و نوع بهره برداری از فضاهای موقوفه ای، با مصالح عمومی و توسعه شهری مغایرت می یابد، مشکلات گوناگونی در برابر توسعه فضاهای وقفی و همچنین توسعه طرح های عمران شهری پیش می آید.

برای پیش گیری از این مشکلات و آسیب ها، شهرداران و شهرسازان باید به جایگاه اسلامی و اجتماعی موقوفه ها احترام بگذارند و احکام اسلامی اوقاف را رعایت کنند و به زیان آنها گام برندارند. واقفان نیز باید موارد

مصرف موقوفه ها را در راستای اهداف خود انعطاف پذیر و چند گزینه ای کنند تا در آینده، موقوفه ها دارای جلوه های متعدد، متنوع و متناسب باشند و هم گام با مقتضیات زمان پیش روند و از مشکلات متولیان، ناظران و سازمان اوقاف بکاهند. در این صورت، موقوفه ها و رقبات آنها تا حدودی از آسیب های شهرسازی مصون می مانند.

۱۳. بی توجهی برخی شهرداری ها به جایگاه موقوفه ها

برخی شهرداری ها، در طرح ها و برنامه های خود بدون توجه به احکام و جایگاه موقوفه ها و رقبات، مشکلاتی را در این زمینه پیش می آورند. در بیشتر موارد، هنگام تهیه طرح های شهری تلاش می شود موقوفه ها کمتر صدمه ببینند، ولی گاه رقبات موقوفه ها، در طرح های شهری خسارت های زیادی می بینند. این آسیب، دقت بیشتر طراحان شهرسازی را می طلبد تا با توجه بیشتر به موقوفه ها و رقبات و قرار ندادن کاربری های غیرانتفاعی بر روی رقبات، زیانی بر پیکر مجموعه های وقفی وارد نشود. (۱)

۱۴. رفتار نامناسب برخی مسئولان اداره ها و سازمان اوقاف با مردم

گاهی گفتار و رفتار مسئولان اداره های مرتبط با اوقاف، با اخم، تندی، خستگی یا رفتارهای غیراخلاقی همراه است. این امر نیز به نارضایتی مردم از مسئولان و سست شدن آنان از توجه به سنت حسنه وقف می انجامد.

برای زدودن این آفت و آسیب، گسترش فرهنگ اسلام در جامعه،

ص: ۹۵

فراگیری آموزه های اخلاقی اسلام و نظارت دل سوزانه مسئولان بالا-تر بر رفتار مسئولان اداره ها و سازمان های خیریه و اوقاف ضروری است.

فصل هشتم: راهکارهای گسترش فرهنگ وقف

اشاره

در صدر اسلام و سال ها پس از آن، وقف گسترش روزافزونی داشت، ولی با گذشت زمان، به دلایل گوناگون، آن همه شور و اشتیاق، به سستی و

ص: ۹۶

کم توجهی بدل شد و در نتیجه، فرهنگ ارزشمند وقف در جوامع اسلامی رنگ باخت. البته پیشرفت و گسترش این فرهنگ، همواره با فراز و نشیب هایی همراه بوده است. اکنون برای احیای دوباره این فرهنگ چه باید کرد و برای ایجاد شور و شوقی تازه و معطوف کردن امت اسلامی به این سنت نبوی صلی الله علیه و آله چه چاره ای باید اندیشید.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، برخی نهادها برای عملی کردن این هدف ارزشمند، گام های بلند و مؤثری برداشته اند که قابل توجه است. با این حال، باید گفت هنوز در آغاز راهیم و تا رسیدن به وضعیت مطلوب و حتی آنچه در گذشته بوده، راهی بس طولانی در پیش است.

برخی از راه هایی که به نظر می رسد در رونق بخشی به اوقاف و صدقه ها و افزایش آنها مؤثر باشند، به قرار زیر است:

۱. تبلیغات درست و پیوسته

یکی از راه های گسترش فرهنگ وقف، تبلیغات درست و پیوسته است. ریشه دار کردن باورهای دینی مردم، پدید آوردن مایه های مردم دوستی در دل توان مندان، افزایش آگاهی مردم، تقویت بینش معنوی افراد، آشنا کردن مردم با فرهنگ وقف و اهمیت آن، بیان جایگاه اوقاف در اسلام و جوامع اسلامی، بیان نقش مثبت وقف در جامعه، یادآوری فایده های فراوان دنیوی و اخروی وقف، تشویق واقفان و تجلیل از آنان، معرفی موقوفه های بزرگ و موارد مصرف آنها، تشکیل کتاب خانه های تخصصی وقف، برپایی نمایشگاه اوقاف، توجه بیشتر به انتشارات وقف و چاپ کتاب هایی با موضوع وقف، انتشار

روزنامه با این موضوع، گنجاندن مطالبی در زمینه وقف در کتاب‌های درسی و پرداختن به موضوع وقف در سخنرانی‌ها و برنامه‌های صدا و سیما از جمله زمینه‌های تبلیغ وقف به شمار می‌روند.

به جز اینها، اختصاص دادن هفته‌ای در سال (هفته آخر ماه صفر با محوریت روز ۲۷ صفر) به وقف (به جای یک روز) و معرفی واقفان بزرگ و بیان جنبه‌های گسترده وقف و آثار تربیتی، اقتصادی، فرهنگی و رفاهی آن در این هفته، شیوه‌ای نیکو برای غفلت‌زدایی و جلب کردن ذهن و عواطف مردم به فرهنگ وقف است. این هفته، فرصت مناسبی خواهد بود برای بیان بحث‌های مربوط به وقف و آشنا کردن قشرهای مختلف مردم با این سنت پسندیده. (۱)

۲. افزایش بهره‌وری موقوفه‌ها

اگر بهره‌وری موقوفه‌ها افزایش یابد، مردم به نقش و اهمیت وقف در جامعه بیشتر پی می‌برند و تلاش می‌کنند آن را در برنامه‌های خویش قرار دهند. ارتقای بهره‌وری در موقوفه‌ها را می‌توان به مفهوم استفاده مناسب‌تر از منابع وقفی در جهت انگیزه‌های واقفان و رسیدن به دستاوردهای بهینه از

ص: ۹۸

۱- محمد علی خسروی، مقاله «هفته وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۱، صص ۴ و ۵.

موقوفه‌ها دانست. توسعه موقوفه‌های کشور، در سایه افزایش بهره‌وری به دست می‌آید که نتیجه استفاده بهینه از استعدادهای انسانی و مادی است.

برخی راهکارهای پیشنهادی مؤثر در بهره‌وری بیشتر موقوفه‌ها عبارتند از:

الف) اصلاح ساختار تشکیلاتی سازمان اوقاف؛

ب) بهبود روش‌های بهره‌برداری؛

ج) تشکیل کمیته بهره‌وری در امور اوقاف؛

د) عزم ملی برای تبلیغ گسترده وقف؛

هـ) تشکیل انجمن متولیان و دست‌اندرکاران وقف؛

و) تنوع بخشیدن به موارد مصرف اوقاف؛^(۱)

ز) استفاده از اصول مدیریت، به ویژه برنامه‌ریزی اقتصادی در اداره موقوفه‌ها؛

ح) استفاده از نظریه‌های مدیریت خاص در موقعیت‌های ویژه وقف؛

ط) استفاده از منابع انسانی شایسته و جلب نیروهای کارشناس و فعال.^(۲)

برخی موقوفه‌ها از نظر موقعیت مکانی در جایی قرار گرفته‌اند که اگر برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری مناسبی درباره آنها صورت گیرد، بهره‌وری آنها به چندین برابر می‌رسد. کافی است گروه بهره‌وری موقوفه‌های استان که از

ص: ۹۹

۱- فضل‌الله حشمتی رضوی، مقاله «نقش تشکیلات و برنامه‌ریزی در بهره‌وری موقوفات»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، صص ۱۵۷ - ۱۶۶.

۲- عبداللطیف مسعودی، مقاله «ارزیابی شیوه‌های سنتی و نوین اداره موقوفات»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، ص ۱۷۴.

میان کارمندان و کارشناسان خبره تشکیل می شود، این گونه موقوفه ها را شناسایی و سپس با توجه به کاربری های مربوط، سرمایه گذاری کند.

برای نمونه، پشت بازار یکی از شهرهای بزرگ، زمین موقوفه ای بود که برف انداز مغازه های بازار بود و سال ها درآمد بسیار ناچیزی داشت و گویا بدون استفاده رها شده بود. مدیر اوقاف استان با تشخیص ویژگی ممتاز این موقوفه، در یک حرکت اقتصادی مناسب، نخست با خریدن چند باب مغازه از بازار که در همسایگی این زمین موقوفه بود، آنها را به این موقوفه افزود. سپس زمین موقوفه را به بازار وصل کرد. آن گاه با گرفتن جواز تجاری و پاساژ از شهرداری و اجاره هفتاد باب مغازه، درآمد زیادی از این محل برای موقوفه به دست آورد.

مدیر اوقاف آن شهر با اجرای نیت واقف، یک مدرسه علمیه را در آن شهر به صورت کامل نوسازی کرد و از آن پس، با دریافت اجاره بهای مغازه ها، مدرسه به خوبی اداره شد.^(۱) از این نمونه ها در سطح کشور فراوان است که می توان با برنامه ریزی مناسب و سرمایه گذاری، بهره وری آنها را افزایش داد.

۳. حمایت قانونی از اوقاف و واقفان

تصویب قوانین حمایتی در زمینه اوقاف و واقفان، در گسترش فرهنگ

ص: ۱۰۰

۱- سید حسین امیددانی، مقاله «راه های افزایش بهره وری موقوفات»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، صص ۷۹ - ۹۳.

وقف و احیای موقوفه‌ها مؤثر است. بازنگری در قوانین و مقررات موجود با توجه به نیازهای روز بسیار اهمیت دارد. همچنین در مورد موقوفه‌هایی که نوع کاربری آنها در حال حاضر مرسوم نیست، باید بررسی کارشناسانه انجام داد تا با توجه به شرایط کنونی جامعه و البته متناسب با خواست واقفانشان، از این موقوفه‌ها بیشترین بهره‌برداری در راه سازندگی کشور صورت گیرد.^(۱)

لازم است در قوانین، معافیت‌ها و تسهیلات بیشتر و بهتری برای موقوفه‌های پیش‌بینی شود. همچنین باید در چگونگی بهره‌مندی موقوفه‌ها از معافیت‌های مالیاتی، اصلاحاتی صورت گیرد تا افرادی که قصد وقف دارایی‌های خویش را دارند، به این کار خیر تشویق شوند. بنابراین، شایسته است واقفان، متولیان و موقوفه‌ها از معافیت و تسهیلات ویژه بهره‌مند شوند.^(۲)

در قوانین جمهوری اسلامی ایران به ویژه در قانون اساسی از موقوفه‌ها حمایت شده است.^(۳) رویکرد دیگر قوانین نیز به موقوفه‌ها و واقفان باید بیش از پیش، حمایتی باشد تا زمینه حفظ و گسترش موقوفه‌ها را فراهم سازد، به گونه‌ای که واقفان، قانون را پشتیبان خود و موقوفه‌هایشان بدانند.

همچنین دادن امتیازهایی مانند: بیمه حوادث، بیمه فقر، بیمه بیماری، بیمه عمر، مستمری سالخوردگی برای واقفان و سفارش نماز قضا برای آنان پس

ص: ۱۰۱

۱- ناصر غفوری روزبهانی، مقاله «نقش وقف در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲۱، ص ۳۵.

۲- وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفه‌ها، صص ۱۶۸ و ۱۶۹.

۳- نک: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۴۹.

از مرگشان، در روی آوردن مردم به وقف بسیار مؤثر است.

۴. هدایت و جهت دهی واقفان

جهت دهی واقفان به سوی برطرف کردن نیازهای روز جامعه، عامل مؤثری در پیشرفت اقتصادی کشور و تحقق اهداف وقف و عملی شدن انگیزه های واقفان است. اکنون در سراسر ایران اسلامی، نزدیک به صد هزار موقوفه و هفت صد هزار رقبه وجود دارد. منافع این موقوفه ها و رقبات در سال ۱۳۸۲، نزدیک به ۵۵ میلیارد تومان بوده است.^(۱)

گستره اوقاف و موارد مصرف آنها بسیار و با علاقه ها و سلیقه های مختلف سازگار است. با وجود این امکان، جهت دهی واقفان به سوی رفع نیازهای هر زمان به شیوه های مطلوب، مدبرانه و کارساز ضروری است.^(۲) بنابراین، در کنار تشویق مردم به وقف، باید نیازهای روز جامعه معرفی گردد تا وقف موقوفه ها به آن سو جهت دهی شوند. اگر وقف افزون بر آورده کردن نیازهای مذهبی، فرهنگی و آموزشی، در کارهای عمرانی، صنعتی، کشاورزی و سرمایه گذاری در کارهای تولیدی نیز نقش داشته باشد، نسل جدید به وقف روی خواهد آورد و موقوفه های تازه ای شکل خواهد گرفت.^(۳)

ص: ۱۰۲

۱- آقای ریاحی، معاون سازمان اوقاف و امور خیریه، گفت و گوی ویژه خبری شبکه دو سیما، ۱۷/۱/۱۳۸۴.

۲- سیمای وقف در خراسان، ص ۱۹.

۳- سید مهدی بزرگی، مقاله «راه های ترویج فرهنگ وقف»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۰، صص ۱۱۶ و ۱۱۷.

۵. تقویت وقف های گروهی و مردمی

اگر واقفان برای ایجاد موقوفه های مورد نظرشان احساس کنند، با کمبود سرمایه روبه رو هستند، می توانند با مشارکت یکدیگر، موقوفه ای را تأسیس کنند. همچنین گروه های مختلف مردمی می توانند در ایجاد موقوفه های مورد نیاز کشور شریک باشند. اگر موقوفه های گروهی و مردمی تقویت شوند، بر شمار موقوفه ها افزوده می شود و فرهنگ وقف گسترش می یابد.

ص: ۱۰۳

فصل نهم: همراه با برنامه سازان

برنامه ریزی کلان رسانه

۱. صدا و سیما به عنوان دانشگاه عمومی باید همواره در راستای گسترش فرهنگ اسلام و ارزش های اسلامی به وظیفه تبلیغی خود عمل کند و شایسته است رسانه ملی با استفاده از فرصت های مناسب برای گسترش فرهنگ وقف بکوشد.
۲. رسانه ملی باید احکام اسلامی از جمله احکام وقف را در برنامه های آموزشی خود یادآوری کند.
۳. با بیان آثار و فایده های فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی اوقاف، اندیشه و انگیزه اقدام به وقف را در ذهن مخاطبان به وجود آورد.
۴. با شناسایی و بیان نیازهای روز و ضروری جامعه، واقفان را به آن سو جهت دهد.

نقد و ارزیابی برنامه ها

در طول سال، به ویژه در هفته وقف انتظار می رود برنامه های گوناگونی در زمینه وقف از رسانه ملی پخش شود، ولی چنین نیست. معرفی تعداد انگشت شماری از واقفان یا برخی نیکوکاران مدرسه ساز، کار بسیار ناچیزی است که آن هم نه با انگیزه گسترش فرهنگ وقف، بلکه برای ایجاد انگیزه در افراد به منظور کمک به آموزش و پرورش صورت می گیرد. شبکه دوم سیما

نیز گاه تنها به بیان آمارها و مطالبی تکراری در این زمینه ها بسنده می کند. افزون بر آن، در برنامه های معرفی خیران مدرسه ساز، هرگز از واژه وقف یا موقوفه و واقف استفاده نمی شود.

بدیهی است چنین عملکرد ضعیفی در مورد اوقاف، شایسته صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران نیست. به طور کلی، اطلاع رسانی صدا و سیما در مورد احکام وقف، فایده ها و کارکردهای فردی و اجتماعی موقوفه ها، جهت دهی واقفان، معرفی واقفان و موقوفه های بزرگ، نیازمند بازنگری جدی و دقیق است.

راهکارهای پرداختن به موضوع

۱. پیشنهادهای برنامه ای

الف) معرفی واقفان؛

ب) تهیه فیلم مستند، سینمایی یا سریال از زندگی واقفان بزرگ یا فعالیت های موقوفه های بزرگ؛

ج) گنجاندن فرهنگ وقف در فیلم ها و سریال های مناسب، مانند وقف یک مدرسه در یک سریال؛

د) تهیه سرود یا نما آهنگ درباره وقف؛

هـ) آموزش احکام وقف به مردم و جهت دهی واقفان؛

و) پخش سخنرانی های مراجع تقلید یا استادان حوزه علمیه در زمینه وقف؛

ز) بیان آثار و دستاوردهای اوقاف در طول تاریخ؛

ص: ۱۰۵

ح) تهیه فیلم از موقوفه ها در کشورهای اسلامی به منظور آشنایی مردم با کارکردهای وقف در جهان اسلام؛

ط) برگزاری مسابقه هایی متناسب با موضوع؛

ی) معرفی کتاب هایی در این زمینه؛

ک) ارائه گزارش هایی از موقوفه های ایران، به عنوان میراث های معنوی و فرهنگی میهن اسلامی؛

ل) برپایی میزگردهایی در زمینه وقف با حضور کارشناسان و مسئولان اوقاف؛

م) تهیه گزارش خبری از اوقاف در اخبار؛

ن) برگزاری گفت و گوهای ویژه خبری.

۲. موضوع های برنامه سازی

الف) مسافری در شهری غریب، کیف پول خود را گم می کند و برای ماندن در آن شهر یا برای بازگشت به شهر خودش با مشکل روبه رو می شود. او ناگزیر از بزرگان شهر درخواست کمک می کند. آنان، او را به مسئولان موقوفه ای که مورد مصرف درآمد آن، کمک به در راه ماندگان است، معرفی می کنند. آن گاه، مشکل وی با استفاده از حمایت آن موقوفه، برطرف می شود.

ب) سرپرست خانواده ای تهی دست، در تصادف غیرعمدی با خودروی شخصی اش، به علت ناتوانی از پرداخت جریمه و دیه، زندانی می شود. از آن پس، آن خانواده با فقر و مشکلات، دست و پنجه نرم می کنند. همسایه مهربان آنان با دیدن این وضعیت، آنان را به مسئولان موقوفه ای که مورد مصرف درآمدهای آن، حمایت از زندانیان یا حمایت از خانواده زندانیان

ص: ۱۰۶

نیازمند است، معرفی می کند. آن خانواده با استفاده از هزینه آن موقوفه، از گرفتاری و سختی نجات می یابند و چه بسا سرپرست خانواده را نیز آزاد می کنند. آن گاه افراد خانواده برای واقف دعا می کنند و... .

ج) جوانی با تلاش پی گیر و شبانه روزی در کنکور دانشگاه آزاد اسلامی یکی از شهرها پذیرفته می شود، ولی نداشتن توان مالی برای ادامه تحصیل، او را افسرده می کند. در این هنگام، دوستش نزد او می آید و علت ناراحتی اش را جویا می شود. او پس از آگاهی از آن مشکل، دوستش را به مسئولان موقوفه ای که مورد مصرف درآمدهایش، تأمین هزینه تحصیل و خوابگاه دانشجویان تهی دست و بی بضاعت است، معرفی می کند.

آن جوان که مشکل خود را برطرف شده می بیند، با خود پیمان می بندد اگر روزی ثروتمند شد، موقوفه ای تأسیس کند که مورد مصرف درآمدهایش، پرداخت هزینه تحصیل و خوابگاه دانشجویان فقیر و آسیب پذیر باشد.

د) برای دختری از خانواده ای محترم، آبرومند و کم درآمد، خواستگار می آید و پس از انجام مقدمات، صیغه عقد خوانده می شود. پس از چند روز، آن دختر که می داند خانواده اش از تهیه جهیزیه برای او ناتوان است، افسرده و غمگین، در کنج اتاق، به فکر فرو می رود. مادرش با دیدن حالت دختر، نگران می شود و پس از آگاهی از علت ناراحتی او، لبخند می زند و می گوید: «پدرت با رئیس اداره صحبت کرده و قرار است از محل درآمد موقوفه ای که مورد مصرف درآمدهایش، تهیه جهیزیه برای دختران نیازمند است، جهیزیه تو فراهم شود.» آن گاه هر دو لبخند می زنند و با نوشتن نامه ای برای واقف آن

موقوفه، با تشکر از او، برایش دعای خیر می کنند.

همچنین داماد این داستان در تکاپو برای فراهم آوردن زمینه های برپایی جشن ازدواج و مهمانی، به تالاری وقفی برمی خورد که برگزاری مراسم ازدواج در آنجا با رعایت شرایط شرعی، رایگان اعلام شده است. او نیز خرسند و شادمان می شود و قضیه را برای خانواده اش بازگو می کند.

ه- کودکی در یک خانواده کم درآمد، به بیماری سختی دچار می شود. آن خانواده که توان پرداخت هزینه های درمان کودکان را ندارند، بسیار نگران و ناراحت می شوند و به ناچار به قرض کردن روی می آورند، ولی هزینه های سنگین و تکراری درمان، آنان را ناتوان و نگران می کند.

یکی از پزشکان، آنان را به بیمارستانی وقفی راهنمایی می کند تا درمان کودکان رایگان انجام شود. خانواده، پس از مراجعه به آن بیمارستان وقفی و آگاهی از شرایط پذیرش آنجا و برخورداری از امکانات و معالجه فرزندشان، از خوشحالی، اشک در چشمانشان حلقه می زند.

و) پیرمردی با مرگ تنها پسرش، از تهیه مخارج و هزینه زندگی اش ناتوان می ماند. اجاره بهای خانه و پرداخت اقساط وام از یک سو و هزینه درمان بیماری از سوی دیگر، او را به زانو درمی آورد. در این هنگام، دوستی قدیمی، وی را از وجود موقوفه ای که مورد مصرف درآمدهایش، کمک به سالخوردگان است، آگاه می کند. او با مراجعه به آن موقوفه و برخورداری از کمک های آنجا، دست به دعا برمی دارد و برای واقف آن موقوفه دعای خیر می کند.

۳. ماجراهای فرعی در دل داستان اصلی

ص: ۱۰۸

الف) نمایش موفقیت واقف داستان در زندگی؛

ب) یادآوری موقوفه بودن بناهای بزرگ و تاریخی ایران در موقعیت های مناسب داستان؛

ج) توجه به جذابیت موقوفه ها برای جهانگردان؛

د) نکوهش تجمل گرایی، ثروت اندوزی و بخل ورزی، با وجود امکان وقف و تمایل نداشتن شخص به آن؛

ه) نمایش تجلیل از واقفان بزرگ در ضمن داستانی که یکی از شخصیت ها یا بازیگران آن واقف بوده است؛

و) بهره گیری از نمادهایی مانند مسجد یا نمای زیبای موقوفه ای در صحنه ها، حرکت ها و جست و جوها؛

ز) حفظ احترام و موقعیت ویژه واقف در میان مردم؛

ح) رفتن گروهی به اردوهای علمی و تفریحی و دیدار از موقوفه های زیبا و ماندگار؛

ط) گنجانیدن اهمیت وقف و تأثیر آن در عاقبت به خیری واقف، در داستان اصلی یا فرعی.

۴. گفت و گوها و رفتارهای در حال ایفای نقش

الف) محل دیدارها، جلوی موقوفه ها باشد.

ب) گرفتن وام ازدواج از موقوفه ای که مورد مصرف درآمدهایش، کمک به جوانان است.

ج) در گفت و گوها گفته شود: «فلان واقف را دیدم» یا «فلانی را در حال ورود به فلان موقوفه دیدم» و

د) به احکام وقف در گفتارها و برنامه های آموزشی داستان اشاره شود.

ه) کارکردهای مختلف مسجدها یا موقوفه ها از جمله فعالیت های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آنها بررسی شود.

و) در دیالوگ ها، به سیره پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام در زمینه وقف اشاره شود.

ز) از اشعار و ضرب المثل های مربوط به وقف استفاده شود.

۵. طراحی صحنه (موقعیت و فضای داستان) و نمادها

الف) یکی از دانشگاه ها و مدرسه های وقفی یا بیمارستان های وقفی با نام واقفش در تابلو، نمایش داده شود.

ب) به مسجدهای وقفی با نمایش محراب و کاشی کاری های آنها، گنبدها، گلدسته ها و نماز جماعت های آنها توجه شود تا نمای زیبای وقف جلوه گر شود.

ج) حسینیه ها و تکیه های وقفی با فضاهای بزرگ و پرچم های «یا حسین علیه السلام» و «یا ابالفضل علیه السلام» و... نمایش داده شوند.

د) به معماری مذهبی موقوفه ها در جاهای مناسب داستان مانند معماری مسجدهای قدیمی و کاشی کاری یا گچ کاری های زیبا و... توجه شود.

ه) به تناسب گفتار یا مکان مناسبی که در داستان پیش می آید، می توان از اشعار، خطاطی و عکس های زیبای موقوفه ها بهره گرفت.

و) برای پیش گیری از آسیب های طراحی صحنه، باید از ابهام بیش از حد نماها و افراط در استفاده از نماها جلوگیری شود.

۶. تهیه نما آهنگ وقف

ص: ۱۱۰

الف) به تصویر کشیدن خاطره مراسم تجلیل از واقفان موقوفه های بزرگ در قالب نما آهنگ.

ب) نمایش گلدسته های مسجدهای وقفی، اذان، نمازهای جماعت و ...

ج) نمایش نماهای جذاب حسینیه ها، بیمارستان های وقفی، دانشگاه های وقفی و ...

د) آشنایی نیازمندان با موقوفه هایی که می توانند به آنان کمک کنند، در قالب فیلمی مستند همراه با سرود یا آهنگ.

ه) گنجاندن فایده ها و آثار اوقاف در اشعار مورد استفاده در نما آهنگ.

پرسش های مسابقه ای

۱. نخستین واقف در اسلام چه کسی بوده است؟

الف) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ب) امیرالمؤمنین علی علیه السلام

ج) حضرت زهرا علیها السلام د) حضرت خدیجه علیها السلام

۲. در صدر اسلام چه کسی بیش از دیگر مسلمانان اقدام به وقف کرد و موقوفه های بسیاری از خود به یادگار گذاشت؟

الف) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ب) امیرالمؤمنین علی علیه السلام

ج) حضرت ابوطالب علیه السلام د) حضرت خدیجه علیها السلام

۳) بزرگ ترین عامل نابودی موقوفه ها در طول تاریخ چیست؟

الف) جنگ ب) قحطی

ج) گم شدن وقف نامه د) غصب موقوفه ها

۴) کدام شاه ایرانی دستور داد مأموران دولت، موقوفه ها را تصرف کنند و به مصرف سپاهیان برسانند؟

ص: ۱۱۱

الف) نادرشاه افشار ب) سلطان حسین صفوی

ج) علی قلی عادل شاه د) محمد شاه قاجار

۵) این سخن از کیست: «اگر اموال وقفی در اختیار افراد متدین و با صلاحیت قرار می گرفت، مردم ما به این گرفتاری ها مبتلا نمی شدند».

الف) امام خمینی رحمه الله ب) آیت الله امامی کاشانی (دام ظلّه)

ج) آیت الله جوادی آملی (دام ظلّه) د) شهید مطهری رحمه الله

۶. این شعر از کیست:

توانگران را وقف است و نذر و مهمانی

زکات و فطره و اعتاق و هدی و قربانی

الف) سعدی ب) عطار

ج) خاقانی د) نظامی

۷. واقف مسجد گوهرشاد در مشهد مقدس چه کسی است؟

الف) شاه عباس اول صفوی ب) شاه سلطان حسین صفوی

ج) نادر شاه افشار د) گوهرشاد خانم

۸. بیشترین موقوفه ها در ایران، در زمان کدام پادشاه ایرانی صورت گرفته است؟

الف) شاه عباس اول صفوی ب) سلطان حسین صفوی

ج) نادر شاه افشار د) احمد شاه قاجار

ص: ۱۱۲

۹. در زمان صفویان، کدام شهر ایران مهد وقف بود و بیشترین موقوفه ها را داشت؟

الف) قم ب) تهران

ج) شیراز د) اصفهان

پرسش های مردمی

۱. چند موقوفه بزرگ می شناسید؟

۲. آیا شما نیز دوست دارید، از دارایی هایتان در راه خدا وقف کنید؟

۳. انتظار و توقع شما از سازمان اوقاف چیست؟

۴. پیام شما برای بزرگ ترین واقف ایران چیست؟

۵. آیا تاکنون آرزو کرده اید که واقف شوید یا تاکنون به وقف اندیشیده اید؟

۶. چند واقف بزرگ را نام ببرید.

۷. یک حدیث در مورد اهمیت و فضیلت وقف بیان کنید.

۸. به نظر شما چند درصد از مردم با احکام وقف آشنا هستند؟

پرسش های کارشناسی

۱. چه عواملی موجب رکود اوقاف شده است؟

۲. راه های گسترش فرهنگ وقف کدامند؟

۳. برای گسترش اوقاف و افزایش گرایش مردم به وقف چه باید کرد؟

۴. آیا می توان موقوفه را فروخت؟

۵. برخی آثار فردی وقف را نام ببرید.

۶. وقف در اسلام چه جایگاهی دارد؟

۷. با چه شرایطی می توان موقوفه ها را فروخت یا تبدیل کرد؟

۸. برای واقفان چه مزایایی می توان در نظر گرفت؟

۹. جهت دهی واقفان به سوی نیازهای واقعی جامعه، چگونه ممکن است؟

۱۰. اکنون جامعه، نیازمند چگونه موقوفه هایی است؟

۱۱. یک وقف نامه خوب چگونه تنظیم می شود و چه مطالبی را دربر خواهد داشت؟

پیام مجری

۱. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

هر گاه مؤمنی بمیرد، عمل او به جز سه مورد قطع می شود: صدقه جاریه؛ علمی که از آن سود برده می شود و فرزند صالحی که برایش دعا کند. (۱)

۲. چه بسیار تشنگان راه های کویری که با کفی آب از حوضی، سقاخانه ای یا جوی آبی در دل کویر، سیراب می شوند و با خشنودی به روان واقف آن درود می فرستند که آنها را با این کار از مرگ رهایی داده است.

۳. وقف، این روش پسندیده نیاکان و گذشتگان ما چه گرفتاری هایی را که از میان برده است. آنان از این راه، دل های بسیاری را شاد و دردهای بسیاری را درمان کرده و بی پناهان زیادی را سامان بخشیده اند. چه گرسنگانی که سیر شده و چه سرمازدگانی که در گرمای موقوفه ها، آرامش یافته اند.

۴. وقف، این صدقه جاریه، مانند چشمه جوشان، جاری است و پس از

ص: ۱۱۴

۱- شرح لمعه، ج ۱، کتاب الوقف، ص ۳۹۸؛ وقف در فقه اسلامی، ص ۴۱؛ بحارالانوار، ج ۲، ص ۲۲، ح ۶۵؛ مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۲۳۰.

مرگ واقف نیز نمی خشکد.

۵. وقف، فرصتی ارزشمند، فرح بخش و زمینه ساز فردهای بهتر، فراروی مؤمنان است تا آنان بشکفند. وقف، توان مالی و اقتصادی فقیران و توشه آخرت واقف را فزونی می بخشد و خشنودی آفریدگار را در پی دارد.

۶. با وقف، غریقان و گرفتار در امواج روزگاران، نجات می یابند. واقفان، دریادلانی شناگر در اقیانوس توفیق پروردگارانند که فراتر از خود را نیز می نگرند.

۷. وقف، توفیقی برای پرواز است؛ پرواز به سوی رضای الهی و صعود به قله های معرفت، معنویت و جاودانگی؛ پرواز به آسمان مردانگی، سخاوت‌مندی و بالندگی.

۸. وقف، پنجره ای برای دست یابی به باران بی کران رحمت الهی است؛ بارانی که هر قطره اش، لکه ای از گناهان را پاک می کند و آلودگی ها را می زداید.

۹. وقف، مدرکی برای نزدیک شدن به معشوق است؛ معشوقی که عشق و عاشق آفرید و دوستی و محبت را گرمی بخشید.

۱۰. وقف، برگ برنده ای برای آموزگاران نیکوکاری است که در مسابقه الهی شرکت کرده اند؛ مسابقه ای که ناظر، داور و پاداش دهنده اش، خداوند است: «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ؛ پس در کارهای نیک بر یکدیگر پیشی گیرید». (بقره: ۱۴۸)

۱۱. وقف، نمایی زیبا دارد: زیبایی گلدسته های مسجدها؛ زیبایی نام سالار شهیدان، امام حسین علیه السلام بر سر در حسینیه ها؛ زیبایی لبخند شفایافتگان

ص: ۱۱۵

بیمارستان های وقفی؛ زیبایی موفقیت دانش آموزان مدرسه های وقفی؛ زیبایی نام واقفان مؤمن، خیراندیش و بیدار دل و... .

۱۲. تون-یک-ی م-ی کن و در دج--له ان--داز

که ایزد در بیابانت دهد باز

جوان مرد و خوش خوی و بخشنده باش

چو حق بر تو باشد، تو بر خلق پاش

نیامد کس اندر جهان کو بماند

مگر آن کز او نام نیکو بماند

سزد آن که ماند، پس از وی به جای

پل و خانی و خان و مهمان سرای

هر آن کو نماند از پشش یادگار

درخت وجودش نیامد به بار

و گر ماند و آثار خیرش نماند

نشاید پس مرگش «الحمد» خواند

که را سیم و زر ماند و گنج و مال

پس از وی به چندی، شود پای مال

وز آن کس که خیری بماند روان

دمادم رسد رحمتش بر روان(۱)

ص: ۱۱۶

۱. امام خمینی رحمه الله:

موقوفات باید به حال وقفیت باقی و عمل به وقف شود. (۱)

۲. امام خمینی رحمه الله

اگر اموال وقفی در اختیار افراد متدین و با صلاحیت قرار می گرفت، مردم ما به این گرفتاری ها مبتلا نمی شدند. (۲)

۳. امام خمینی رحمه الله

این موقوفات باید نگهداری بشوند و عواید آنها در هر زمانی که ممکن شد، متناسب با نیت واقف صرف شود. (۳)

۴. آیت الله امامی کاشانی:

وقف بهترین صدقه و خدمت برای اسلام است. (۴)

۵. آیت الله جوادی آملی:

یکی از بارزترین مصداق تزکیه همانا تأدیه صدقه می باشد و کامل ترین مصداق صدقه، وقف است. (۵)

۶. آیت الله جوادی آملی:

فضیلت صدقه که وقف، مصداق بارز آن است، در این است که خداوند شخصا او را می پذیرد و دریافت می نماید. (۶)

ص: ۱۱۷

۱- تابلوی داخلی سازمان اوقاف و امور خیریه استان قم.

۲- مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۲، ص ۷۷.

۳- همان، ش ۱، ص ۵۷.

۴- نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، ص ۱۶۶.

۵- «وقف نامه آیت الله جوادی آملی»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۱۴، ص ۶.

۶- همان.

حکایت میرزا نظام طبیب

میرزا نظام حکیم باشی ساروی، از طبیبان نامدار اواخر سلطنت محمد شاه و اوایل دوره ناصرالدین شاه قاجار بود. او در آغاز جوانی و پس از فراگیری علوم مقدماتی، برای تکمیل دانش پزشکی به فرانسه رفت. نزدیک به دو سال در آن کشور علم آموخت و پس از دریافت مدرک پزشکی به ایران بازگشت و در زادگاهش، ساری به درمان بیماران همت گماشت.

میرزا نظام طبیب در استان مازندران، پزشکی شناخته شده بود، ولی عمده شهرتش را پس از درمان بیماری ناشناخته و طاقت فرسای یکی از شاه زادگان قاجاری به دست آورد.

پس از آنکه طبیبان تهران (دارالخلافة) بیماری آن شاه زاده را درمان ناپذیر دانستند و از مداوای وی بازماندند، بزرگان قاجار او را نزد میرزا نظام آوردند. میرزا بیماری او را تشخیص داد و در درمان وی کوشید. شاه زاده قاجاری در کمتر از شش ماه، سلامتی از دست رفته خود را بازیافت.

آن شاه زاده برای قدردانی از میرزا، بخشی از زمین های کشاورزی خود را - واقع در دهکده رئینکده بیشه سرلهارم قائم شهر - به وی پاداش داد. میرزا نظام طبیب پس از چندی، بیش از نصف آن زمین ها و نیز ۳۱ از خانه مسکونی اش

را در محله نخل بندان ساری وقف مراسم سوگواری امام حسین علیه السلام کرد.

آنچه جالب توجه است، معنویت، پاکی روح و ایمان سرشاری است که در وقف نامه میرزا نظام طیب موج می زند. او در وقف نامه اش، برخی انگیزه های خویش را برای وقف، شنیدن ندای «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا» (آل عمران: ۹۲) دانسته است تا مصداق «إِنَّهُمْ مَسِيئُونَ» (الصفات: ۲۴) باشد. وی می نویسد زینت های دنیوی چون نقشی بر آب و موجی بر سرابند، در حالی که در قیامت، «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (شعرا: ۸۸) او با وقف، در پی آن بوده است تا جذب جاذبه «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۱۰۴) شود و وقف او صدقه جاریه ای برایش باشد. (۱)

حکایت باغ موقوفه فقیران اهل صفه

امام باقر علیه السلام از پدران بزرگوارش نقل می کند: روزی رسول اکرم صلی الله علیه و آله از راهی می گذشت. مردی را در حال درخت کاری دید. حضرت به او فرمود: «آیا می خواهی تو را به کاشتن چیزی راهنمایی کنم که اصل آن ثابت و میوه آن طیب و پاکیزه باشد؟» مرد گفت: «بله، یا رسول الله، پدر و مادرم فدای تو باد.» حضرت فرمود: «هرگاه صبح و عصر بر تو گذشت، بگو: سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر. اگر چنین کنی، برای هر تسبیح، ده درخت از انواع میوه ها برای تو خواهد بود و این درخت ها از باقیات صالحات است.» مرد گفت: «ای رسول خدا، تو را گواهی می گیرم که این باغ من وقف فقیران

ص: ۱۱۹

۱- احمد داداشی، مقاله «وقف نامه میرزا نظام طیب»، مجله وقف، میراث جاویدان، ش ۳۱ و ۳۲، صص ۶۱ - ۶۳.

مسلمانِ اهلِ صُفّه باشد».

آن گاه این آیه نازل شد:

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى. (لیل: ۵ - ۷)

اما آن که [حق خدا را] داد و پروا داشت و [پاداش] نیکوتر را تصدیق کرد، به زودی راه آسانی پیش پای او خواهیم گذاشت. (۱)

ص: ۱۲۰

۱- بحارالانوار، ج ۶، ص ۱۸۲؛ ره توشه راهیان نور، ویژه محرم الحرام، ۱۳۷۹ ه. ش. ۱۴۲۱ ه. ق، ص ۲۹۱.

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه.

۱. ابوسعید احمد بن سلمان، مقدمه ای بر فرهنگ وقف، تهران، چاپ صبا، نشر سازمان اوقاف، چاپ اول، بی تا.
۲. الفروع من الکافی، تهران، چاپ حیدری، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۶۲.
۳. امیر شیبانی، عبدالرضا، سیمای وقف در خراسان، مشهد، چاپ مهر توس، نشر سگال، چاپ اول، ۱۳۸۰ ه. ش.
۴. امینیان مدرس، محمد، وقف از دیدگاه حقوق و قوانین، تهران، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی، چاپ اول، ۱۳۸۱.
۵. انصاری، مرتضی، کتاب المکاسب، قم، چاپ شریعت، نشر مجمع الفکر الاسلامی، چاپ دوم، ۱۳۸۰.
۶. بخاری، محمد، صحیح البخاری، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
۷. بکایی، محمد حسن، کتاب شناسی وقف، قم، چاپ اسوه، نشر معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه، چاپ اول، ۱۳۷۷.
۸. بندرریگی، محمد، فرهنگ جدید عربی - فارسی، قم، چاپ فروردین، انتشارات اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۷۴.
۹. توضیح المسائل، قم، چاپ نهضت، نشر روح، ۱۳۷۴.
۱۰. تهذیب الاحکام، تهران، چاپ خانه خورشید، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ

سوم، ۱۳۶۴.

۱۱. جبعی عاملی، زین الدین (شهید ثانی رحمه الله)، الروضه البهیه فی شرح اللعنه الدمشقیه، قم، چاپ و نشر اسماعیلیان، چاپ سوم، ۱۳۷۵.

۱۲. حائری، محمد حسن، وقف در فقه اسلامی، مشهد، مؤسسه چاپ آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۸۰.

۱۳. حر عاملی، محمد حسن، وسائل الشیعه، تهران، چاپ و نشر اسلامی، بی تا.

۱۴. حکیمی، محمد، وقف و بهره مندی همگانی، قم، چاپ سرور، انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۳۸۰.

۱۵. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، چاپ دانشگاه تهران، سازمان لغت نامه دهخدا، ۱۳۴۵.

۱۶. راوندی، مرتضی، تاریخ اجتماعی ایران، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۵۹.

۱۷. روزنامه جمهوری اسلامی، چهارشنبه ۱۹ مرداد ۱۳۸۴ / ۴ رجب ۱۴۲۶. شماره ۷۵۵۳، سال بیست و هفتم.

۱۸. ره توشه راهیان نور، ویژه محرم الحرام، ۱۳۷۹ ه. ش. ۱۴۲۱ ه. ق، قم، چاپ خانه دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، مرکز انتشارات، چاپ اول، ۱۳۷۸.

۱۹. ریاحی سامانی، نادر، وقف و سیر تحولات قانون گذاری در موقوفات، شیراز، چاپ توحید، انتشارات نوید، چاپ اول، ۱۳۷۸.

۲۰. سعدی شیرازی، مصلح الدین، گلستان سعدی، تهران، انتشارات رجبی، بی تا.

۲۱. سلیمی فر، مصطفی، نگاهی به وقف و آثار اقتصادی - اجتماعی آن، مشهد، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۰.

ص: ۱۲۲

۲۲. شهابی، علی اکبر، تاریخچه وقف در اسلام، تهران، چاپ دانشگاه تهران، نشر اداره کل اوقاف، چاپ اول، ۱۳۴۳.
۲۳. شیخ صدوق، محمد، من لایحضره الفقیه، تهران، چاپ و نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، ۱۳۹۰ ه. ق.
۲۴. شیخ طوسی، محمد، الاستبصار، تهران، چاپ و نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ پنجم، ۱۳۹۰ ه. ق.
۲۵. علامه مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، تهران، چاپ خانه حیدری و خورشید، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۳۶۲.
۲۶. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قم، نشر بلاغت، مصوب ۱۳۵۸، (با آخرین اصلاحات ۱۳۶۸).
۲۷. کلینی رازی، محمد، اصول کافی، تهران، چاپ حیدری، نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۶۲.
۲۸. مجلات وقف، میراث جاویدان، شماره های ۱ تا ۳۶، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۹.
۲۹. مصطفوی رجالی، مینودخت، وقف در ایران، بی جا، بی نا، ۱۳۵۱.
۳۰. موسوی خمینی رحمه الله، سید روح الله، تحریر الوسیله، ترجمه: علی اسلامی، قم، چاپ خانه دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سیزدهم، ۱۳۷۵.
۳۱. نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم، چاپ مهر، مؤسسه آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۰۷ ه. ق.
۳۲. وصیت نامه، آیت الله العظمی سید شهاب الدین مرعشی نجفی.
۳۳. وصیت نامه، آیت الله العظمی سید محمد رضا گلپایگانی.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه

اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

